

glav. pravica 2. VIII

SLOVENSKI ETNOGRAF

ČASOPIS ZA ETNOGRAFIJO IN FOLKLORO

LETNIK I

**S SODELOVANJEM
MILKA MATIČETOVEGA
UREDIL
BORIS OREL**

**IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ
LJUBLJANA 1948**

»Slovenski etnograf«
izhaja letno v eni knjigi.

Uredništvo in uprava:
Etnografski muzej v Ljubljani, Bleiweisova cesta 24.

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Cena izvodu, din 100.—

P. 1912/1948

SLOVENSKI ETNOGRAF

ČASOPIS ZA ETNOGRAFIJO IN FOLKLORO

LETNIK I

S SODELOVANJEM
MILKA MATIČETOVEGA
UREDIL

BORIS OREL

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ

LJUBLJANA 1948

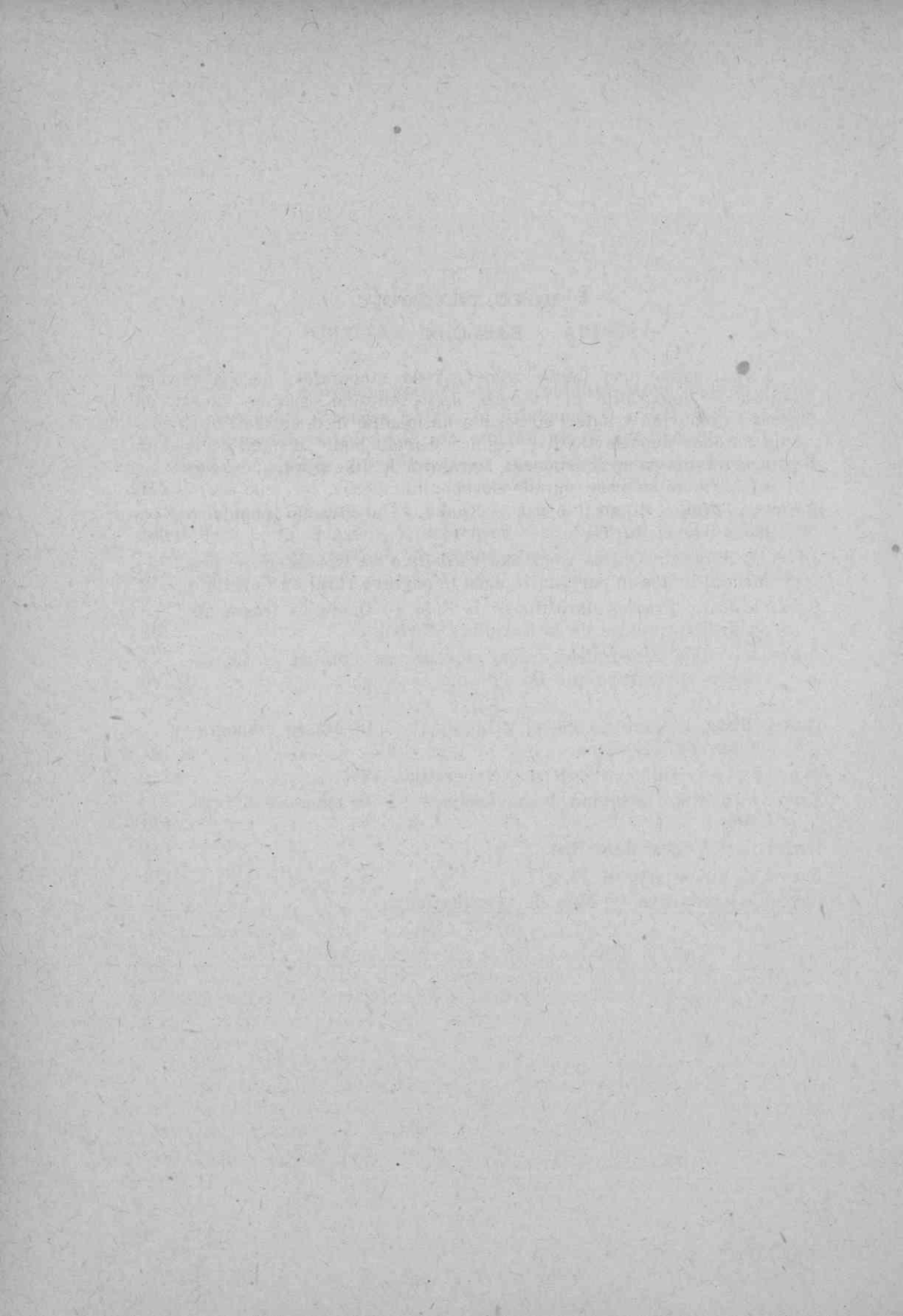
90921

Tisk Tiskarne »Ljudske pravice« v Ljubljani.

VSEBINA — TABLE DE MATIÈRES

	Str. - Pag.
Orel Boris, V novo razdobje — Vers l'époque nouvelle	5
Matičeto v Milko, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev — De l'ethnographie et du folklore des Slovènes occidentaux . . .	9
Perusini Gaetano, Rezijski izseljenci v 16. stoletju — Les émigrés de la Résie au 16 ^e siècle	57
Bezljaj France, Ljudski pevec iz Tera — Un chanteur populaire de la vallée du Ter	65
Ilešič Svetozar, Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem — Les formes du dessin parcellaire dans le paysage rural en Carinthie	72
Šašel Josip, Pravne starožitnosti iz Roža — Quelques fragments du droit populaire de la Carinthie slovène	82
Novak Vilko, Etnografski značaj slovenskega Porabja — Le ca- ractère ethnographique du Porabje slovène	90
Orel Boris, Etnografski muzej v Ljubljani — Le Musée ethnogra- phique de Ljubljana	107
Matičeto v Milko, »Sovjetska etnografija« 1947	121
Županič Niko, Spominu Ivana Šašlja — A la mémoire d'Ivan Šašelj	126
Bohinec Valter, Jože Rus	134
Novak Vilko, Avgust Pavel	136
Obvestilo uredništva — Note de la rédaction	140

V novo razdobje

Boris Orel

Ko izdajamo prvi letnik »Slovenskega etnografa«, našega novega časopisa za etnografijo in folkloro, nas predvsem osrečuje zavest, da živimo v domovini, v kateri so postala nacionalna in demokratična strem-ljenja narodov Jugoslavije živa resnica. Kmalu bodo za nami že tri leta mirnega razvoja in socialističnega izgrajevanja naše nove ljudske države, največje pridobitve naše narodnoosvobodilne borbe, ter smo že odločno zastavili korak v drugo leto naše petletke, ki utrjuje na zunaj in znotraj moč naše države, izgrajuje naše gospodarstvo, dviga blaginjo naše domo-vine ter pospešuje njen kulturni napredek. Sprostile so se nove, doslej neslutene sile našega delovnega ljudstva ter se pognale v borbo za izvedbo petletnega plana, v borbo za boljšo prihodnost narodov Jugoslavije.

V tej borbi, v tej naši zgodovinsko znameniti dobi, ima prav gotovo med drugim švoj velik pomen naša znanost, imajo svojo posebno vlogo naši kulturni delavci. Kakor je že podpredsednik zvezne vlade tovariš Edvard Kardelj poudaril v svojem govoru na prvem zasedanju Ustavo-dajne skupščine LRS, je potrebno, »da vsi naši kulturni delavci do kraja razumejo velike spremembe, ki so nastale, in zlasti velike naloge, ki so pred nami. Potrebno je, da naša znanost zapusti zaprašene kabinete in da postane pomočnik in novotar v izgradnji naše domovine in v socialni, ekonomski in politični vzgoji našega ljudstva«. Jasno je, da je od učin-kovite pomoči naše znanosti v veliki meri odvisna uspešna izvedba naše petletke. Kako more znanost pomagati pri reševanju raznih nalog našega petletnega plana, nam dokazujejo stalinske petletke v Sovjetski zvezi, kjer je ravno znanost ogromno prispevala k njih uspešni izvedbi. V da-našnjem času gre torej pri nas za resnično napredno znanost, ki se po besedah tov. Stalina ne zapira pred ljudstvom, temveč ljudstvu služi in mu prostovoljno in zavestno predaja vse svoje izsledke.

Pri načrtni izgradnji naše domovine so kajpada najvažnejše tiste znanosti, ki se posredno ali neposredno udeležujejo naše velike bitke v produkciji in ki pripravljajo boljše materialne osnove našemu življenju. Tu mislimo zlasti na praktične znanosti, to je na tehniko, prirodoznanstvo in na razne gospodarske vede. Nič manj pa niso pomembne ostale zna-nosti, saj so v taki ali drugačni zvezi s praktičnimi nalogami naše petletke, med drugim zlasti z vprašanji preureditve naše nove družbe ter politične in kulturne prevzgoje našega ljudstva. Naj omenimo humani-stične vede, proučevanje književnosti in umetnosti ter razne zgodovinske

znanosti, ki bo njih razvoj v napredni smeri pospeševal že splošni kulturni napredek v naši domovini kot nujna posledica uspešno izvajane petletke.

V krogu zgodovinskih znanosti pripada v tem času posebna vloga tudi slovenski etnografiji in folklori. Tega se resno zavedamo, ko izdajamo prvi letnik »Slovenskega etnografa«, naše nove etnografsko-folklorne revije, in ko vidimo okrog nas vse polno nalog, ki jih je treba v tem za nas tako pomembnem času izpolniti. Če pomislimo, da slovenska etnografija in folklor predstavljata vedo, ki zbira in proučuje raznovrstno gradivo iz slovenskega ljudskega življenja, da sta slovenska etnografija in folklor znanost o kulturnih tvorbah našega ljudstva in o njih zakónih razvoja, potem moramo razne naloge, ki nam jih nalaga današnji čas, izpolniti tako, da bo znanost, ki proučuje življenje ljudstva, v dobi socialističnega izgrajevanja naše domovine zares služila kar najbolje ljudstvu in koristila novi družbi.

Z razvojem slovenske etnografije in folklore v preteklosti nikakor ne moremo biti zadovoljni. Marsikje je ta veda pri nas tako zastala, da danes lahko pokažemo na celo vrsto poglavij in vprašanj iz našega ljudskega življenja, ki jih nismo niti načeli, nikar šele obdelali. Toda ne samo to, mi vse do danes nismo še niti zbrali vsega gradiva, ki se nanaša na slovensko ljudsko življenje. Mnogo je ljudskih kulturnih tvorb ter predmetov z raznih etnografskih področij, ki imamo o njih prav malo ali skoraj nobenih podatkov. Na slovenskem ozemlju je še precej predelov, ki v etnografsko-folklorem pogledu še niso prav nič raziskani. »Narodopisje Slovencev« (I. knjiga 1944, II. knjiga v tisku) najbolje kaže razne pomanjkljivosti v gradivu, ki smo ga zbrali doslej. Zanimarjati zbiranje gradiva, ki tvori osnovo vsega nadaljnjega znanstvenega dela, pa pomeni, zavirati razvoj znanosti. Nikakor ni odveč, če pravimo, da je danes, ko stojimo na pragu takšne preobrazbe naše vasi kakor še nikoli v naši zgodovini, brez dvoma zadnji čas, da pohitimo in zamujeno delo opravimo. V tem pogledu je za nas prav gotovo izredne važnosti referat podpredsednika zvezne vlade tov. Edvarda Kardelja o nalogah naše komunalne politike in lokalnega gospodarstva na konferenci predstavnikov ministrstev za komunalne zadeve in sekretarjev okrajnih in mestnih ljudskih odborov dne 2. XII. 1947. Podpredsednik tov. E. Kardelj je namreč v svojem govoru med drugim dejal, da izgraditev socializma pomeni v končni liniji dokončno likvidacijo nasprotstva med mestom in deželo ter da bodo naše vasi docela spremenile ves svoj lik, ko bodo v njih zgrajeni zadružni domovi in zadružni magacini, ko bo v vseh vaseh napeljana elektrika, ko se bodo po vaseh razvili parki kmetijskih strojev in traktorjev, delavnice, lokalne tovarne za predelavo kmetijskih pridelkov itd. Tak razvoj naše vasi, kakor ga je tov. E. Kardelj na kratko nakazal, je v interesu blaginje delovnega ljudstva in napredka našega podeželja ter ga slovenski etnografi in folkloristi kot pravi pripadniki naše nove ljudske skupnosti ne smejo in tudi nočejo zavirati, toda hkrati

morajo razumeti, da jim perspektive takega razvoja dajejo posebne naloge, ki jih morajo izpolniti. In ena prvih nalog je, da se podajo na teren, na naše podeželje, ter da sistematično zberejo vse gradivo, ki se nanaša na pretekle in sedanje oblike ljudskega življenja. Pri tem se seveda zavedamo, da marsikaterega zamujenega etnografsko-folklornega dela ne bo več mogoče danes dohiteti. Toda naj bodo rezultati zbiranja gradiva na terenu v današnjem času ponekod boljši, drugod pa slabši, če mislimo na vrzeli v gradivu, ki smo ga zbrali v preteklosti, glede nekih pozitivnih rezultatov pa se vsekakor zavedamo, da nam jih bo današnje delo na terenu prineslo: 1. etnografsko-folklorno gradivo bo prvič v zgodovini zbrano zares sistematično in metodično kar najbolje; 2. gradivo bo v krajšem razdobju zbrano iz vseh slovenskih pokrajin v naši državi; 3. zbrano gradivo bo pokazalo verno sliko ljudskega življenja na našem podeželju v letih po narodnoosvobodilni vojni in pred preobrazbo naše vasi v okviru socialistične izgraditve naše domovine.

Napredni vidiki v sodobni znanosti nas opozarjajo, kakšno naj bo naše delo na terenu. Predvsem moramo opustiti v naši etnografiji in folklori običajni individualni način terenskega dela, zavoljo katerega smo tako zaostali, ki ga bo pa treba upoštevati le še v posebnih izjemnih primerih, ter se oprijeti kolektivnega sistematičnega dela s pravilno sestavljenimi terenskimi ekipami, ki bo vsak njih član imel svojo določeno nalogo. Zbiranje gradiva na terenu mora biti seveda dobro organizirano, mora biti temeljito in zares vsestransko. Delo na terenu mora obseči prav vse oblike ljudske kulture, zlasti pa je treba posvetiti posebno pozornost tistim kulturam, ki so bile doslej najbolj zanemarjene, ki pa so izredno pomembne za razvoj ljudskega življenja. Tu mislimo predvsem na ljudsko materialno kulturo in njene različne oblike, kakor so lov, poljedelstvo, živinoreja, sadjarstvo, vrtnarstvo, obrt, trgovina, skratka na pogoje materialnega življenja, ki »določajo fiziognomijo družbe, njene ideje, nazore...« (Leontijev.) Dalje bo treba mnogo bolj ko do zdaj slediti gradivu, ki se v okviru socialne kulture nanaša na razne družbeno-organizacijske oblike v ljudskem življenju. Tudi najbolj znano in značilno etnografsko-folklorno gradivo, ki smo se zanj razmeroma največ brigali in ki se tiče običajev, verovanj, pesmi, plesov, umetnosti, hiše, noše itd., je zelo pomanjkljivo. Kritično pregledati to gradivo ter ga čim bolj izpolniti z novim, sistematično zbranim gradivom, je prav tako ena naših nujnih nalog. Nočemo danes do podrobnosti razčlenjevati našega bodočega dela na terenu, saj že iz tega, kar smo na kratko navedli, dovolj jasno sledi, da bo sistematično raziskovanje terena ogromno prispevalo k razvoju slovenske etnografije in folklore.

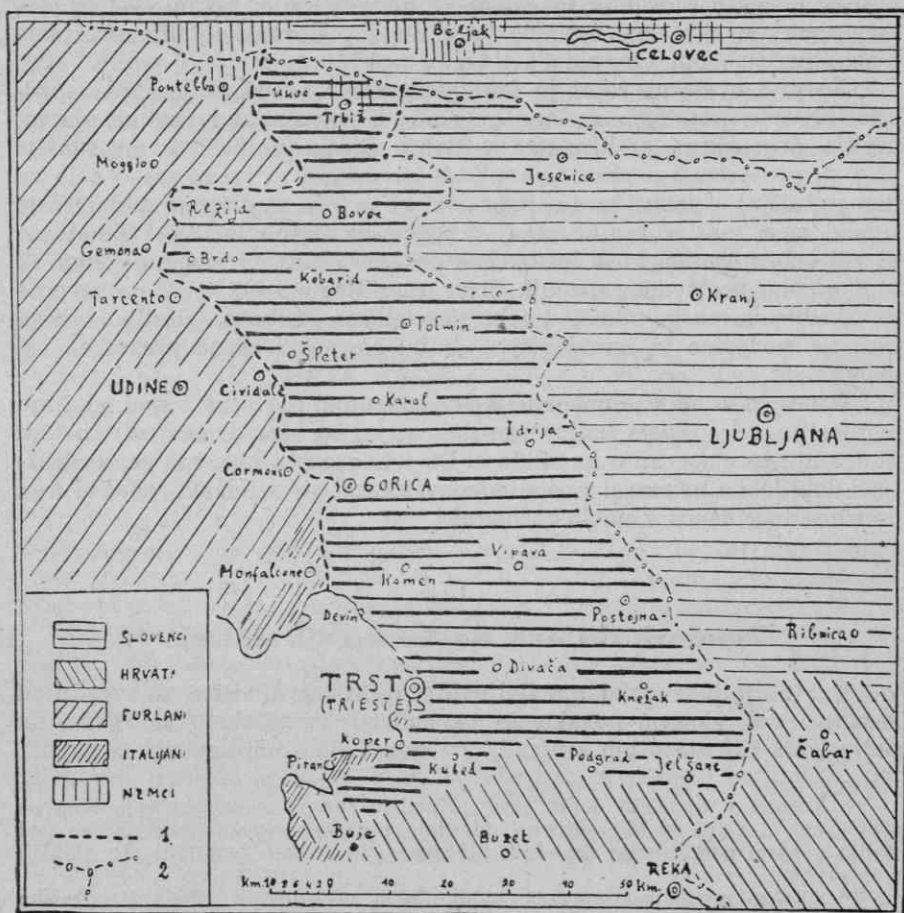
Popolno gradivo s terena prinaša že polovico uspeha njega obdelavi. Do objektivnih znanstvenih zaključkov pa moremo dospeti le tedaj, če pri proučevanju raznovrstnega gradiva uporabljamo pravo znanstveno metodo. Po zgledu sovjetske etnografije in folklore ter vsake zgodovinske znanosti sploh, ki hoče biti napredna in »dati pravilno orientacijo v po-

javih družbenega življenja« (V. Volgin), moramo tudi v našo etnografijo in folkloro uvesti načelo zgodovinskega obravnavanja vseh pojavov ljudskega življenja, kar se pravi, usvojiti si moramo metodo dialektičnega materializma. »Z dialektičnega stališča je ves svet zakonit proces in raziskovati ga moramo s stališča njegovega neprekinjenega gibanja, spreminjanja, preoblikovanja in razvoja, z drugimi besedami, zgodovinsko.« (V. Volgin.) Naloga etnografije in folklore kot zgodovinske znanosti pa je, »odkriti zakone materialne biti družbe in na podlagi razumevanja njenega materialnega razvoja razložiti njeno duhovno življenje...« (V. Volgin.) Ko postavljamo načelo po osvojitvi metode dialektičnega materializma, ki se je že z uspehom uveljavila v sovjetskih zgodovinskih znanostih, se moramo hkrati spomniti besed ruskih znanstvenikov, ki so jih izrekli prezidentu Slovenske akademije dr. Fr. Kidriču ob priliki njegovega obiska v Sovjetski zvezi l. 1945: »Ne posnemajte slepo in brez fantazije, ampak zavedajte se, da mora vsak organizem, če naj bo sposoben življenja, rasti organski iz svojih pogojev, ki se ne dajo aprioristično spremeniti.«

Slovenska etnografsko-folklorna znanost, ki naj zajema vse oblike naše ljudske kulture, se je pričela uveljavljati prav za prav na prehodu med 19. in 20. stoletjem, ko je zapustila romantično-idealistična pota ter odločno stopila na realna tla ljudske materialne kulture, hkrati pa je tudi v duhovno kulturo pričela vnašati red ter naprednejše znanstvene sisteme in vidike. Na tem prehodu, ki je zgodovinsko tako pomemben v naši etnografiji in folklori, najdemo imena naših zaslužnih znanstvenih delavcev kakor Štrekelj, Murko, Kotnik. Ta naša ugotovitev pa nikakor ne bi bila popolna, če ne bi obenem resnici na ljubo poudarili pomembnega, prav simboličnega dejstva, da nam je na tem prehodu pomagal utreti nova pota ruski znanstvenik Aleksander Haruzin, ki je še pred Murkom l. 1902. prvi znanstveno obdelal slovensko kmečko hišo na Gorenjskem. In kakor smo tedaj v začetku 20. stoletja s sodelovanjem ruskega znanstvenika zaorali v neobdelani svet kmečke materialne kulture ter prelomili s preteklostjo, tako naj bi se danes v naši novi ljudski državi, ki njena socialistična izgraditev terja od nas bistveno drugačne prijeme znanstvenega dela, naslonili na bratske slovanske, zlasti pa na sovjetske znanstvene delavce, na njih preizkušene znanstvene delovne sisteme in metode, ter naj bi napravili slovensko etnografijo in folkloro za tako napredno znanstveno vedo, da bo sposobna slovenskemu narodu kazati pot iz preteklosti v njegovo boljšo bodočnost.

0 etnografiji in folklori zapadnih Slovencev

Milko Matičetov

Zapadno slovensko ozemlje (krepko črtkano).

1. Slovensko-romanska jezikovna meja — *La limite linguistique slovène-romane.*
2. Državne meje 1918—1941 — *Les frontières politiques entre 1918—1941.*

Slovenci, o katerih tu razpravljamo, živijo na obsežnem ozemlju, ki je bilo v raznih dobah razkosano tako, da enotnega imena nima. Za Valvasorja je n. pr. do same etnične meje na jugozapadu — do Štivana — segala »Kranjska«. Na starih zemljevidih se »Furlanija« zajeda v osrčje Vipavske doline. In tako dalje. Izraz »Primorje« z raznimi izpeljankami se naslanja na avstrijski »Küstenland« ter bi lahko dovedel do zmed: iz tedanjega Primorja so bili namreč izključeni bistriški okraj, del gornjega Krasa, Pivka, nekaj Vipavske, Idrija, Beneška Slovenija in Kanalska dolina. Oblika »Julijska krajina«, ki se je uveljavila med dvema vojnama po uradnem »Venezia Giulia«, je težko sprejemljiva poleg drugih razlogov zato, ker ne obsega Beneške Slovenije in Kanalske doline. Da bi ne bilo nejasnosti, imenujem vse Slovence zapadno od bivše jugoslovansko-italijanske meje s skupnim imenom **z a p a d n i S l o v e n c i**.*

Po prvi svetovni vojni je bilo etnografsko preučevanje med zapadnimi Slovenci praktično onemogočeno zaradi političnega in kulturnega zatiranja slovenskega prebivalstva v Italiji. Etnografi iz bivše Jugoslavije niso mogli navezati neposrednih stikov (predpogoj za vsako resno delo na tem področju) s pokrajino in ljudstvom, ki je bilo za državno mejo. To je v neki meri tudi pojasnilo, zakaj v prvih šestnajstih letnikih »Etnologa« ni niti enega članka, ki bi bil izrecno posvečen kakemu etnografskemu ali folklornemu problemu zapadnih Slovencev. Medtem ko so imele severne in vzhodne slovenske obmejne pokrajine odlično strokovno glasilo v »Časopisu za zgodovino in narodopisje«, je bil slovenski zapad prepuščen samemu sebi.

Danes se to ne sme ponoviti. Ko se zapadnim Slovincem spet odpirajo možnosti vsestranskega kulturnega delovanja, bo brez dvoma oživel tudi zanimanje za etnografijo in folkloro. Če je slovenski zapad n. pr. v Strekljevi dobi lahko tekmoval z ostalimi slovenskimi pokrajinami, zakaj bi tega ne storil tudi danes v novih razmerah!

I.

Zgodovinski oris do konca 19. stoletja**

Kakšno je bilo vsakdanje življenje slovenskega ljudstva na zapadu od naselitve v 7. stoletju nekako do 14. stoletja, lahko samo ugibljemo na podlagi nič kaj zgovornih arhivalij. Iz redkih slučajnih omemb, iz kupnih

* Korošci v Kanalski dolini sicer pripadajo severni slovenski veji, toda po prvi svetovni vojni so bili odtrgani od svojega narodnostnega jedra ter so pod Italijo v vsem delili usodo zapadnih Slovencev. Prav zato sem tudi nje vključil v ta pregled.

** Splošno zgodovinsko podobo etnografskih zakladov in gibala etnografske vede pri Slovencih je podal nedavno France Kotnik v »Pregledu narodopisja Slovencev«, NS I, 21—56. V isti smeri pa bo treba še mnogo trdega dela: predvsem kritično preiskati posamezne dobe, vzporedno s tem pa zbrati etnografska prizadevanja naših pokrajin. Od teh preddel je v veliki meri odvisno, kdaj bomo zgodovino slovenske etnografije in kakšna bo.

pogodb, iz dajatvenih zapiskov, iz terjatev cerkvene ali svetne gosposke n. pr. s težavo razberemo, kaj in v koliki meri je poljedelec črpal iz zemlje, katere domače živali je redil, je-li poznal kako obrt in podobno.

Od 14. do konca 18. stoletja

S 14. stoletjem se viri za nadrobnejše poznavanje življenja zapadnih Slovencev pričenjajo množiti in polagoma se razblinja tudi megla, ki nam je zakrivala duševni svet naših prednikov. Tako vemo, da je leta 1331. v gornji Soški dolini bil še vedno zakoreninjen drevesni kult¹. Krščanstvo je v tem času sicer že splošno veljavna in edina veroizpoved naših krajev, vendar je slovensko ljudstvo ohranilo nedotaknjeno ali pa prilagodilo novim razmeram marsikatero potezo iz poganskega praslovanskega obredja. Sinoda, ki jo je patriarh Bertrand sklical v Ogleju 1338. ali 1339., mora n. pr. odločno zabraniti podložnim vernikom mrliške plese in žalne igre². Ob slovesnem umeščanju pravkar omenjenega patriarha leta 1334. je zgodovinar Francesco di Toppo videl in opisal nošo slovenskih »prebivalcev kraških gora«³. Iz istega obdobja (okrog 1330.) nam je znano, kakšna je bila dota in noša kmečke neveste⁴. V prvi polovici stoletja je zabeležen ribolov na Soči in njenih gornjih pritokih, urbar iz leta 1377.⁵ pa nudi precej verno podobo gospodarskega življenja tolminske gastaldije v drugi polovici 14. stoletja.

Iz 15. stoletja imamo v gornji Soški dolini zanimiv podatek v zvezi z uvero o volkodlaku: leta 1435. so v Bovcu odkopali in s kolom prebodli žensko, o kateri so mislili, da se vrača iz groba kri sesat⁶. V drugi polovici in proti koncu stoletja se pri gradnji podeželskih cerkvic na Tolminskem in zlasti v Beneški Sloveniji uveljavljajo stavbarski mojstri, ki so nam znani tudi imenoma: Andre iz Loke, njegov pomočnik Jakob, Martin Petr(ič), Luka. Za okras teh cerkvic pa skrbijo domači mojstri in obrtniki. V okornih kiparskih delih, ki neredko zajemajo motive neposredno iz ljudskega življenja (n. pr. godec pri Sv. Ivanu v Čelè), prihaja do izraza primitivna ustvarjalna sila, značilna za krajevno ljudsko umetnost⁷.

Etnografska poročila iz 16. stoletja so že toliko zgovorna, da si na podlagi njih lahko ustvarimo zaokroženo podobo tedanjega ljudskega življenja. O slovenski kmečki hiši je ob samem začetku stoletja dal nekaj zanimivih podrobnosti beneški humanist in zgodovinar Marin Sanudo⁸, čigar opis Furlanije (1502—3) govori med drugim o poti iz Čedadu mimo Breginja v Kobarid in Bovec. V dolini reke Bele srečujemo že pred 16. sto-

¹ Po dokumentu v Biblioteca Comunale di Udine (Racc. Bianchi) so o tem pisali pri nas: Rutar-T, 65; Gruden, 466 in drugi; gl. tudi OSTERMANN, 416.

² Gruden, 455; CF XX, 271.

³ II. 3. op. 12.

⁴ II. 3. op. 13.

⁵ Kos, Tolm. gastaldija (IV. 2).

⁶ Rutar-T, 65.

⁷ STELE (IV. 13).

⁸ II. 1. op. 4.

letjem posamezne godce, o katerih upravičeno domnevamo, da so bili Slovenci. Prvi pa, o čigar narodni pripadnosti ne more biti nobenega dvoma, je godec Juri v družbi nekega Petriča(?): »Juri pivador et Petriz pivador«⁹. Proti praznoverju, ki se je tudi med zapadnimi Slovenci močno ukoreninilo, nastopajo višje cerkvene oblasti zelo ostro, a ne bogvekakoli uspešno. Leta 1553. izide na Goriškem prva določba zoper čarovnice in prerokovalce¹⁰. Leta 1558. se v Gorici vrši velika preiskava proti nekaterim ženskam, obdolženim čarovništva¹¹. Tudi v Vidmu in Čedadu se vrše čarovniški procesi, na katerih se morajo zagovarjati Slovenci iz Benečije, tako n. pr. leta 1594. neka Uršula iz Podbonesca¹². Pomemben etnografski vir so poročila, ki jih je pomožni škof Pavel Bizancij pošiljal oglejskemu patriarhu s svojih vizitacij po Goriškem. Leta 1583. na primer poroča o zvonjenju na večer Vseh svetih in ponoči pred Ivanovim, nato o zagovarjanju¹³. Leta 1587. pa na pritožbo kmetov iz kobariškega Kota daje nasvete tolminskemu kuratu, kako kaznovati čarovniško svojat, ki povzroča škodo ljudem, živalim in na polju¹⁴. Zgoraj omenjene podatke o kmečki hiši v Kobaridu in Bovcu dopolnjuje sorodno sporočilo nemškega humanista H. Blotiusa o Kanalski dolini, koder je potoval leta 1571.¹⁵ Posebno dragoceni pa so podatki, ki jih je zgodovinar Nicoletti v drugi polovici stoletja zabeležil o Tolmincih, a veljajo bolj ali manj za vse Slovence. Glede obleke pravi, da je vedno enaka in da Tolminci ne gredo za novotarijami drugih dežel. Živinoreja jim je glavni življenjski vir. Bogataši so skromni in skopi, razen kadar običaj zahteva drugače. Dalje pripoveduje o ženitovanju, o pogači, o doti in o tem, kako se morata ženin in nevesta vračati od poroke po stranskih poteh, da bi ne stopila na magični voz in si s tem ne nakopala neznano zlo. Poleg tega Nicoletti prvi poroča o slovenski pripovedni pesmi, ko pravi, da Tolminci »imajo mnogo pesmi o svetnikih ter o kralju Matjažu in drugih imenitnih osebah svojega naroda«¹⁶.

17. Stoletje. Kakor prva vest o slovenski epski pesmi, tako so tudi prve tiskane slovenske ljudske pesmi z zapada: v prilogi k slovensko-italijanskemu slovarju je Alasia da Sommaripa objavil leta 1607. štiri slovenske nabožne pesmi, med njimi kolednico¹⁶. Istega leta je bil v Vidmu obsojen neki Gio. Battista Nimis, ki je skušal prepisovati vedeževanja ali zagovore iz knjig v »neznanih črkah«; italijanski lingvist in etnograf G. Vi-

⁹ II. 7. op. 36a.

¹⁰ Rutar-G/2, 91.

¹¹ Rutar-T, 181.

¹² OSTERMANN, 431.

¹³ II. 6. op. 35.

¹⁴ OSTERMANN, 428—9.

¹⁵ II. 1. op. 5.

¹⁶ Rutar-T, 224—5.

¹⁷ Ponatis v SNP III, št. 4946.

dossi(ch) iz Kopra meni, da so to bile slovanske knjige¹⁷. Mnogo gradiva o običajih in iz področja materialne kulture severne Istre¹⁸ sredi tega stoletja je v »Commentarijeh« novigradskega škofa G. F. Tommasinija¹⁹. V drugi polovici stoletja pa je nastalo delo, ki je v primeri z dosedanjim paberkovanjem prava enciklopedija: Valvasor^{10a} je etnografiji slovenskega zapada posvetil cela poglavja (Die Ehre des Herzogthums Krain, II, 43 s; VI, 7, 8, 13). Svoje opise je opremil tudi z ilustracijami; še danes predstavljajo osnovo za preučevanje običajev, noš in bivališč.

18. stoletje. Potopisci ob začetku stoletja so kaj suhoparni, kot nam pričajo na primer odstavki o naši zemlji v »Journals of Simon Clements Travel's in Germany etc. from 1710 to 1716«²⁰. V 18. stoletju se vse bolj pogostoma javljajo ljudski teksti v slovenskem jeziku. Med ljudstvom krožijo rokopisne »Šembiljine knjige«, prerokovanja, zagovori in podobno, zelo verjetno tudi že tiskane čarovne knjige (Kolomonov žegen, Duhovna bramba)²¹. Privatne in uradne osebe sestavljajo v zvezi z mejnimi spori, zlasti v gornji Soški dolini, slovenske popise krajev, koder tečejo meje²². Iz leta 1711. je ohranjen slovenski popis meja završniške gosposčine na Krasu, z zanimivim odstavkom o mejnikih, »rezanih kamnih«, postavljenih med završniško »ino Teržaško rihto po glihingi«, s pripombo, da je »po starim« meja šla »na Gropado« (za dober lučaj nad Trstom!)²³. V Šempetru med beneškimi Slovenci se prav do konca tega stoletja vršijo pasijonske igre²⁴ na veliki petek. Pri potopiscih ob koncu stoletja opazamo, da so bolj zgovorni. Francoski slikar in arhitekt L. F. Cassas^{24a}, ki si je poleti 1782. po vrnitvi iz Dalmacije ogledal tudi Predjamo in Škocjan, v glavnem sicer opisuje prirodna čuda, vendar nam je upodobil tudi nekaj kmečkih hiš in lesen mlin v Predjami. Francoski general Desaix^{24b} pa med svojimi bežnimi vtisi s poti od Tržiča proti Trstu — septembra 1797. — omenja, kaj domačini gojijo (ajdo, oljke, trte), primerja krajevno vinogradništvo s francoskim, opozarja na zemljiško kulturo v terasah, dotakne pa se tudi živinoreje in posebej ljudi. Dragocen je Desaixov kratki, a natančni opis moške in ženske noše v Sv. Križu pri Trstu.

¹⁷ OSTERMANN (IV. 10. ter II. 10. op. 49).

¹⁸ Tudi če se to gradivo ne nanaša izrecno na slovenske kraje, ampak na hrvatske in italijanske, je primerjalno zelo важно.

¹⁹ II. 1. op. 6.

^{10a} Glej Dr. I. Merhar, Valvasor als Ethnograph. Jahresbericht des k. k. Realgymnasiums in Triest. 1910.

²⁰ ČZN XVI (1920—21), 79 sl.

²¹ II. 10.

²² II. 4. op. 20—22.

²³ II. 4. op. 20.

²⁴ II. 11.

^{24a} Cassas-Lavallée, Voyage pittoresque de l'Istrie et de la Dalmatie... Paris, 1802, str. 74—6 in 153—7.

^{24b} Gl. Lenček, Ob Jadranu, str. 61.

19. stoletje

Ob začetku stoletja so se mudili v naših krajih mnogi tujci: Breton, Nodier; kasneje J. Kreil, botanik Hoppe, prirodoslovec Humphry Davy in drugi²⁵. Podroben pregled njihovih del, objavljenih in neobjavljenih potopisov in dnevnikov, bi nam verjetno odkril marsikaj etnografskega o zapadnih Slovencih. Večje važnosti pa je za nas predvsem eno delo iz tega obdobja. B. Hacquet, precej časa rudniški kirurg v Idriji, piše l. 1801. prvo knjigo svoje »Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven« na podlagi direktnega poznavanja krajev prosto in živahno, kar je razvidno tudi iz poglavja št. IV: »Japoder oder Japider (Zhitzhe)« in št. VI: »Wipacher oder Vipauze«. Na Hacquetovo delo se naslanja prikupna Bretonova priredba, ki je kmalu po izidu v francoščini (»L'Illyrie et la Dalmatie« — Paris, 1815) doživela še nemško (Pesth, 1816) in angleško (London, 1821) izdajo.

Zanimanje za etnografijo, posebej za folkloro, je ena izmed literarnih nalog romantikov. Med zapadne Slovence, celo v najzapadnejše predele, prihajajo v tem času navdušeni slovenski in slovanski zbiratelji. Poljski etnograf Emil Korytko je bil poleti 1838. v Idriji. Stancko Vraz se je leta 1841. dvignil iz Zagreba ter prišel do Kanalske doline, kjer je opisal ženitovanjske običaje in zabeležil nekaj pesmi²⁶; ob tej priložnosti ga je privabila tudi Rezijska. Istočasno je bil v Rezijski ruski akademik Ismail Sreznevskij, katerega je zanimala predvsem govornica, vendar je pazljivo zasledoval tudi običaje, plese in sploh življenjske razmere Rezijske. V Kanalski dolini (Žabnice) je služboval od leta 1842. Matija Majar, eden izmed prvih široko razgledanih slovenskih etnografov. Leta 1843. je prepotoval ves slovenski zapad v smeri: Kanalska dolina—Beneška Slovenija—Brda—Gorica—Kras—Vipava. Svoje vtise s te poti je podal štiri leta kasneje v »Putovanju po Goričkom, Mletačkom i Tarštjanskem«²⁷. Anton Zakelj iz Ledin je v svojem rojstnem kraju v idrijskih hribih zapisal nekaj pesmi, ki pripadajo najlepšim slovenskim ljudskim stvaritvam: Mlada Breda, Mlada Zora, Spanjščice; škoda le, da je svoje zapise popravljaj v duhu časa in po vzoru ljubljanskega literarnega kroga Čbeličarjev.

Zanimanje nedomačinov za etnografijo in folkloro zapadnih Slovencev je v dobi splošnega nacionalnega prebujenja pripomoglo, da so se tudi oni pričeli razgledovati okrog sebe in da so postali dovzetni za nove pobude. Zelo značilno je, da naši kulturni delavci v Gorici, najvažnejšem kulturnem središču slov. zapada, že sredi 19. stoletja navezujejo neposredne stike z južnoslovanskimi znanstvenimi ustanovami. Tako se n. pr. Štefan Kocjančič (1818—1883) l. 1851. odziva I. Kukuljeviću Sakcinskemu v Zagreb na posebna vprašanja o krajevnih umetnikih in spomenikih ter o Slovincih onstran Soče²⁸. Kmalu za tem je poslal uredništvu »Arkiva« na

²⁵ Mal, 596 sl.

²⁶ Prim. SNP, št. 5434-5, 5458, 1592, 1641, 1799.

²⁷ I. I. SREZNEVSKIJ, Friul'skije Sloviane, Sanktpeterburg 1881.

²⁸ »Kolo« IV, 20. Zagreb 1847.

²⁹ ARKIV II (1852), 404.

uradno objavljena »Pitanja na sve priatelje domaćih starinah...« svoje odgovore in odgovore Tomaža Rutarja (katerega je brez dvoma on sam pridobil za to). Da tu ne gre za kak separatističen pojav, vidimo po tem, da je Kocjančič svoje odgovore poslal tudi tedanji centralni slovenski reviji, celovski »Slovenski Bčeli«, kjer so izšli 1853., leto prej kot v Arhivu III. Kocjančičev ugled in direktni stiki z mladino niso ostali brez sadu. Pod njegovo pobudo sta najbrž nastali zbirki ljudskih pesmi, ki sta mu jih izročila njegova nekdanja učenca A. Črv in J. Kragelj.

Iz Ljubljane prihajajo tedaj pobude za nabiranje gradiva v glavnem preko »Novic«, kjer n. pr. F. Bunc piše l. 1856. o »Zenitninah Slovencev na Krasu«. Novice prinašajo v ponatisu odlomke Kocjančičevega spisa iz Sl. Bčele. V Novicah objavljata v petdesetih letih folklorno gradivo mladi Fran Domicelj iz Zagorja na Pivki in pesnik J. Bilc iz Ilirske Bistrice (kasneje tudi v Sl. glasniku).

V vseh vidnejših slovenskih listih pa je objavljajal folklorno gradivo z zapada Jakob Volčič (1815—1888). Po rodu sicer Gorenjec, Volčič pričenja vrsto slovenskih kulturnih delavcev (F. Erjavec, F. Kos itd.), katerim so naše zapadne pokrajine postale druga domovina. Volčičeva zbirateljska delavnost (gl. Novice, Sl. bčela, Sl. glasnik, Letopis Matice Slovenske) med petdesetimi in osemdesetimi leti obsega vse vrste ljudskih besedno-duhovnih umetnin in deloma tudi običaje. V glavnem je to sicer hrvaško gradivo, a zastopani so tudi slovenski predeli Istre ter Kras med Trstom in Gorico. J. Volčiču moramo priznati precejšnje zasluge pri uveljavljanju in popularizaciji etnografskega dela v Sloveniji.

Večjo pozornost kot zapiski istrskega župnika Volčiča je vzbudilo delo goriškega profesorja Frana Erjavca (1834—1887). V njegovih pripovednih spisih, nastalih po prihodu v Gorico (1871), je marsikje prikazano življenje, način izražanja, navade primorskega človeka. V potopisu »Na kraški zemlji« najdeš n. pr. verno podobo nekdanjega kraškega ognjišča. Etnografsko najbolj zanimivo pa je blago, katerega je poleg slovarskih doneskov stresal »Iz potne torbe« med 1875. in 1883.: tu imamo uganke, pregovore, otroške pesmice, pripovedke, zagovore, vraže, etnobotaniko in ljudsko medicino. Gradivo je Erjavec sam vestno nabiral po vsej pokrajini (tudi po hrvaškem delu Istre in kvarnerskem otočju), a znal si je poleg tega pridobiti vnetih sodelavcev med svojimi dijaki, med podeželskim učiteljstvom in duhovščino. Že pred 1879. so mu pomagali³⁰ Kraševac Matija Sila (1840—1925) ter oba Gregorčiča (pesnik in njegov bratranec), kasneje pa še več drugih.

Z ljubeznijo in razumevanjem je posvečal svoj prosti čas etnografiji prežgodaj umrli Lovro Zvab iz Dutovelj na Krasu (1852—1888). Po njegovi zaslugi sta gornji Kras in tržaška okolica primerno zastopana v Strekljevi zbirki SNP.

K napredku etnografije med zapadnimi Slovenci je veliko pripomogel poljski jezikoslovec J. Baudouin de Courtenay (1845—1928), ko

³⁰ LMS 1879, 118.

se je v sedemdesetih ter ponovno v devetdesetih letih mudil v Gorici, na Cerkljanskem, po Beneški Sloveniji in Reziiji. Z osebnimi stiki je sprožil zanimanje za naše etnografske probleme med Slovenci in Italijani (Fr. Sedej, J. Vogrič, A. Klodič, S. Valente, G. Loschi itd.). S svojimi dialektološkimi in etnografskimi publikacijami pa je zlasti Reziiji priboril nekaj prednostnega položaja med slovenskimi pokrajinami. B. de Courtenay ni bilo toliko važno, kaj mu pripovedovalci pripovedujejo, ampak kako, zato v njegovih folklornih zapisih ni niti najmanjšega vsebinskega ali stilističnega popravka. To je bilo takrat pri nas nekaj nenavadnega. Rutar, pozneje Gabršček, Kenda i. dr. so izdajali gradivo (zlasti prozno) v predelani obliki, ki je pristnosti ljudskih tekstov vselej na škodo.

Sredi sedemdesetih let nastopi službo na goriški gimnaziji mladi profesor Simon Rutar (1851—1903) iz Podkrna na Tolminskem. Že v njegovem prvem za nas važnejšem sestavku (»Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah«, Zvon 1879) je očitna naslonitev na mitološko teorijo dr. Gregorja Kreka, a Rutarjevi spisi so kljub temu še danes zanimivi; v njih je prinašal mnogo novega gradiva s slovenskega zapada. V zadnjem dunajskem Zvonu so izšle »Slovenske pripovedi o morji« — 1880. Tudi v prvih letnikih Ljubljanskega zvana Rutar še razpravlja o folklornih temah (»Slov. pripovedi o jezerih« — 1881; »Knez Pes-Marko« in »Volkodlak« — 1883; nekaj ocen domačih in tujih folklornih publikacij v raznih letnikih), kasneje pa se posveča skoraj izključno zgodovini. Vendar so tudi njegova zgodovinska dela bogat vir za vsakega preučevalca etnografije zapadnih Slovencev.

V osemdesetih letih se pričenjajo bolj intenzivno baviti s svojimi etnografskimi vprašanji tudi beneški Slovenci. Ivan Trínko se l. 1884. javlja v Ljubljanskem zvonu. Da ni imel odprtih oči samo za pojave ljudskega ustnega slovstva, nam pričajo beneško-slovenski pirhi (sl. 11 in 12) in nekaj predmetov iz področja materialne kulture, katere hrani sedaj po njegovi zaslugi Etnografski muzej v Ljubljani. Trínko je vplival tudi na razne stanovske tovariše in učence, da so nabirali folklorno gradivo, ki so ga nekateri (n. pr. Gorenščak in Škur)³¹ izročali njemu, drugi pa objavljali samostojno. Mnogo gradiva o beneških Slovencih bo moči črpati iz tedanjih videmskih listov (Pagine friulane, In alto itd.), kjer srečamo n. pr. avtorja, ki piše v furlanščini, a se podpisuje »Slovensk.-vec«. Temu je pač krivo neznanje knjižne slovenščine in politična ocepjenost, ki sili sinove Beneške Slovenije, da ostajajo v kulturnem območju bližnjih romanskih središč in pišejo v furlanščini, največ pa v italijanščini. Med slednjimi zaslužita posebno pozornost Carlo Podrecca in Fr. Musoni³².

Pri profesorju Erjavcu v Gorici se je nekega dne v sedemdesetih letih oglasil sedmošolec Štrekelj z Gorjanskega na Krasu ter mu izročil dva

³¹ LUČ VIII (1932).

³² Bibliografske podatke o italijanskih in furlanskih spisih v zvezi z beneškimi Slovenci do l. 1894. prinaša G. PITRE, Bibliografia delle tradizioni popolari d'Italia. Torino-Palermo, 1894., s. v. »Slavi«, »Slavia« ip.

2. »Hiša«, pastirsko zaklonišče na Krasu. Kopriva. (Foto M. Maršič, Trst — 1946.)

3. Kraška hiša s kamnitim žlebovjem. Štanjel. (Foto Mahovič, T. U. — 1947.)

zagovora³³, ki ju je bil zapisal med počitnicami po pripovedovanju svojega deda v Gabriju. Prijazni profesor morda še slutil ni, da bo ta mladenič že čez dobrih deset let »razprostrl svoje mreže na vse kraje, koder živi národ slovenski«. Leta 1887. se je namreč dr. Karel Štrekelj (1859 do 1912) na straneh Ljubljanskega zvona obrnil na slovensko javnost z znamenito »Prošnjo za narodno blago«, ki je obenem osnutek vsega njegovega bodočega uredniškega dela. V svojem obširnem načrtu je Štrekelj mislil poleg pesmi tudi na pregovore in uganke, morda celo na pravljice, pripovedke in drugo blago v nevezani besedi. Čeprav v resnici ni izvedel do kraja niti prve točke svojega prvotnega načrta, nam je v zbirki »Slovenske narodne pesmi« (1895 sl.) vendarle zapustil delo, katerega nam lahko zavidajo mnogi večji evropski narodi in ki Štreklja postavlja v prve vrste med slovenskimi ter slovanskimi folkloristi. (Kako so se Štreklju odzvali zapadni Slovenci, glej niže, II, 7).

Med etnografskimi publikacijami devetdesetih let zavzema posebno mesto razdelek »Zur Volkskunde des Küstenlandes« v knjigi o Primorju (Die öst.-ung. Monarchie in Wort und Bild: Das Küstenland, 1891). O etnografiji Slovencev govori posebej dve poglavji: Fr. Coronini-Cronberg, »Volksleben in Görz und Gradiska« ter Peter Tomasin, »Volkscharakteristik in der Umgebung von Triest«. Coroninijev članek sta ilustrirala Janez in Jurij Šubic. Tako slovenski kakor italijanski avtorji so kasneje radi segali po teh informativnih spisih, ki so še danes uporabni.

Leta 1894. je Gabršček izdal dve zbirki pravljic, ki sta izšli v Gorici kot 25. in 29. snopič »Slovanske knjižnice«. Pravljice je Andrej Gabršček (1864—1938) zapisal kot učitelj v Bovcu, na Livku in v Kobariду v letih 1883—1888. Zapisoval je obenem pregovore, šege, vraže, a vse to je prepustil Navratilu za objavo v LMS. Kot 47. snopič »Slov. knjižnice« so izšle 1896. pravljice v zapisu učitelja J. Kende iz Temljina. Iz teh zbirk, katerim je urednik Gabršček dodal 16 novih števil, so nastale l. 1910. »Narodne pripovedke v Soških planinah«. J. Kendi pa je bilo ostalo v rokopisu še nekaj gradiva; njegov mnogo mlajši sovaščan Ciril Drekonja je to izpolnil z lastnimi zapisi in z zapisi A. Šavlija ter objavil v Trstu l. 1932. »Tolminske narodne pravljice«.

Toda tu smo nehoti prešli že v 20. stoletje in celo v dobo po prvi svetovni vojni; o tem za zdaj ne nameravam razpravljati posebej. V naslednjem poglavju namreč pri posameznih predmetnih skupinah podajam tudi zadnje ugotovitve, za kar sem seveda moral upoštevati predvsem novejšo in sodobno literaturo, kolikor mi je bila dostopna (glej IV. poglavje).³⁴

³³ SNP, št. 5167 in 5171.

³⁴ Ta bežni oris je nastal iz podatkov in virov, uporabljenih za II. in IV. poglavje. Glede etnografije in folklore zapadnih Slovencev je tu nakazano komaj neko zasilno časovno zaporedje; pravo podobo razvoja, tako da bodo stotere niti vzrokov in posledic res zaživele, bo treba še izdelati.

II.

Bežen pregled po panogah

Ker je to prvi poskus, strniti dosedanje izsledke na področju etnografije in folklore zapadnih Slovencev, ni mogoče, da bi to bil obenem že izčrpen pregled ali pa sinteza. Namenil sem se predvsem: opozoriti na razna vprašanja ter nakazati kolikor je moč konkretno in preprosto naloge za bodoče delo, h kateremu je poklicana zlasti mladina. Ljubitelj in pa etnograf začetnik, ki bi se hotela posebej posvetiti tej ali oni panogi, bosta tu in v bibliografskih podatkih v IV. poglavju brez dvoma našla vsaj zasilno oporo in nekaj smernic za samostojno delo. Upam pa, da bo tudi strokovnjak lahko odnesel kako zrno.

1. Kmečki dom

Kmečki dom je »zrcalo socialnih in gospodarskih razmer« ter nam obenem, kakor je rekel Vurnik, »odraža kmečki način mišljenja in življenja, da, celo o psiholoških svojstvih stanovalcev in o njih estetskem prepričanju nam nudi važne podatke«.

Pri preučevanju kmečkega doma niso važne samo zunanje oblike, ampak tudi notranja organizacija prostorov, funkcije posameznih delov, gradbeni material, tehnični prijemi, dalje dvorišče, gospodarska poslopja in tako dalje. Toda kmečki dom ni nekaj osamljenega. Razen v primeru tako imenovanih »samotnih kmetij«, imamo povsod skupine kmečkih domov — naselja, ki so pa že predmet posebnega raziskovanja¹.

Na slovenskem zapadu delimo kmečke hiše v dvojje glavnih tipov. Ločnico med obema, danes lahko začrtamo od Podgrada proti Šempetru, od tod na Razdrto in po zapadnih obronkih Nanosa proti Colu, nato pod južnozapadnimi robovi »Gore«; dalje čez Banjško planoto na Bačo, od tod na levem bregu Soče proti Kobaridu; pred Bovecem pa preide na desni breg Soče. Kar je vzhodno od te črte (okraji: Bistrica, Postojna, Idrija, Cerklje, Bovec in Trbiž), pripada srednjeevropskemu tipu, kar je zapadno, pa južno-evropskemu ali sredozemskemu tipu. To ločnico so v novejšem času z majhnimi variantami v desno ali v levo približno enako potegnili Vurnik, Melik in Nice, ter je z opisno-geografskega vidika točna.

Toda etnografija kot zgodovinska veda skuša vselej dognati predvsem razvojno pot obravnavanega predmeta. Zato je gornja razdelitev hišnih tipov z zgodovinskega vidika sicer sprejemljiva, ampak s pripombo, da podaja trenutno stanje v prvi polovici 20. stoletja. Samo pred sto leti je namreč črta ločnica šla veliko bolj zapadno. B. Nice, Italijan, priznava, da je arhaični tip kraške hiše, katerega on imenuje »casa di Divaccia«²,

¹ Posebne razprave o tipih naselij na slovenskem zapadu menda ni. Bolj splošno so o tem pisali v svojih delih Cumin, Bednařik, Melik, Nice in drugi.

² Videl sem značilnejše in verjetno starejše hiše istega tipa v Avberu in drugod po Gornjem Krasu. Primer, ki ga Nice podaja (tab. 11), ni enoten: prizidek s korci nad »gankom« je mlajši od strme skrilnate strehe.

srednje-evropskega izvora in da je še pred sto leti »prevladoval« po tržaškem Krasu. G. Cumin pa gre celo korak dalje: »Ta tip je po vsej verjetnosti najstarejši hišni tip na kraških tleh ter je najbrž slovenskega izvora.«³

Pri zgodovinskem preučevanju hiše našega zapada moramo imeti pred očmi, da so nekateri predeli od časa prvih poročil do danes iz temeljev spremenili svoje zunanje lice. Marin Sanudo n. pr. leta 1502, govori o Kobaridu kot o vasi, »ki je zgrajena vsa iz lesa«^{3a} in v kateri je približno 20 ognjev (= hiš) s popolnoma slovenskim prebivalstvom«. Tudi Boyec je bil tačas ves lesen⁴. Nič drugačna ni bila podoba v slovenski Kanalski dolini. Dunajski dvorni bibliotekar Hugon Blotius⁵, ki je na potu v Italijo šel skozi slovenske kraje v drugi polovici XVI. stoletja, piše v svojem popotnem dnevniku o Žabnicah: »Safnitz... pagus satis magnus sed aedificia h(abe)ns parva et lignea«^{3a} nihil cu(m) Malborgetti aut Po(n)tebae co(n)tere(n)da. Sermo hic est Vandalicus (vel) illyricus.« Še v 16. stoletju je bil torej najvažnejši, če ne izključni gradbeni material v gornjem Posočju in v Kanalski dolini les. Kasneje so se tudi tam pričele uveljavljati zidane stavbe in danes lesene hiše lahko štejemo na prste.

V kraških predelih je bil splošno razširjen kamen (gl. sl. 3 in 4). Iz kamenitih skrlí so bile tudi strehe. Jakob Filip Tommasini, škof v istrskem Novem gradu († 1655), poroča⁶, da so komaj »pred kratkim« pričeli uvajati opeko namesto skrlí na strehah. Rutar prestavlja ta pojav za dvesto let bolj zgodaj, okrog leta 1330., a je brez dvoma še starejši⁷. Tu pa tam je kdo izrazil mnenje, da ta ali ona arhaična poteza primorskih bivališč odseva prazgodovinske razmere. Nekatere vasi res ležijo točno v mejah prazgodovinskih naselbin (n. pr. Štanjel) in neka kontinuiteta bi morala vsekakor obstajati, toda dosedanje arheološko poznavanje je pre-slabo, da bi mogli preko domnev. Tudi kamnite pastirske »hiše«, »hiške«, »bajte« (eliptične zgradbe, ki nudijo zavetje pred nevihto ali burjo 2—4

³ To trditev sprejemamo kajpak le s pridržkom, ker so zveze med tipi človeških bivališč in etničnim elementom za zdaj še zelo negotove; preden se bo dalo reči v tem pogledu kaj pozitivnega, bo treba temeljito preučiti geografske, ekonomske in zgodovinske vplive.

^{3a} Podčrtal M. M.

⁴ Odstavka o Kobaridu in Boycu se izvirno glasita: »... chiavoredo villa fabbricata tutta de tavole habitata da cercha XX fogni tutti de zente schiava...« In: »Da chiavoredo... se va al luogo et villa de amplex luogo come el dicto chiavoredo tutto fabbricato de tavole...« (Nice, str. 6. Istotam je tudi citat iz spisov škofa Tommasinija, ki se nanaša na hiše severne Istre.)

⁵ Stelè Fr., Potovanje skozi Slovenijo v l. 1571. in 1574. GMDS XX (1939), 304 s.

⁶ Tommasinijevi »Commentarij storico-geografici della Provincia dell'Istria« so izšli v Archeografo Triestino (I serie), vol. IV, 1837.

⁷ Stelè Fr. (Umetnost v Primorju, str. 19—20) meni, da se je streha iz korcev prvič pojavila v teh krajih pod vplivom rimske civilizacije. V srednjem veku pa je oživila prazgodovinska tradicija, ki se javlja v škrljnatih strehah — prakulturnih strehah te dežele

sklonjenim osebam — gl. sliko 2) samevajo na gmajni in po senožetih srednjega in gornjega Krasa ter opominjajo slovenske etnografe, da bi dognali vsaj njihovo relativno starost.

Na splošno bi potrebovali skromnih, a dognanih in objektivnih pregledov kmečkega doma v tem in tem kraju (ene ali nekaj vasi), ki bi nam povedali več kot površna sintetična dela. Nekaj monografskih del o kmečkem domu na slov. zapadu so nam dali doslej samo tuji. Ob monografiji o Trenti, ki jo je napisal Čeh V. Dvorský, je ocenjevalec F. Seidl izrazil željo, da bi domači znanstveniki »sledili odličnemu vzorcu s sličnimi uspešnimi študijami z drugih oddelkov naše ožje domovine«. Dobrih trideset let je že od takrat, pa smo ostali le pri želji!

2. Ljudsko gospodarstvo

Gospodarstvo zapadnih slovenskih predelov je v etnografskem pogledu še malo raziskano. Doslej objavljeno gradivo je po večini gospodarsko-statističnega ali pa vzgojno-gospodarskega značaja, zato ga bo treba za etnografsko rabo vselej skrbno prevejati. Zanimive podatke o hrani in sploh o ljudskem gospodarstvu gornjega Krasa je nabral v Avberu in okoliških vaseh Virgil Šček, a so še v rokopisu^{7a}.

V našem ljudskem gospodarstvu zasledimo še danes ostanke najprvotnejših oblik pridobivanja živeža, predvsem nabiranje rastlin in sadežev. Gozdne jagode (smókvice, Kras; ajódice, Ter), maline, robidnice, lešniki, gobe ipd. so sadeži, ki jih sme vsakdo nabirati, tudi če rastejo na zemljišču v zasebni lasti. Kostanj (maròni, goriška okolica; búrje, Ben. Slovenija), orehi, divje češnje ali drugi sadeži rastejo večkrat na občinskem svetu in so vsem dostopni. Tudi nabiranje gorskih zdravilnih zelišč po Nanosu, na Tolminskem in v Reziji, nabiranje brinjevih jagod, žepka (satureia montana), ričevine (Plet. rúj, rhus cotinus) ali drugih rastlin na Krasu je prosto, čeprav je že namenjeno industrijski proizvodnji. To nabiranje je v glavnem posel žensk in otrok.

K zbiralnemu gospodarstvu spada tudi lov, izrazito moško opravilo. Vodne živali (ribe, raki, urhi itd.) so bile nekdanj neprimerno važnejša sestavina ljudske prehrane, kot so danes. V morju ribarijo prebivalci slovenskih vasi od Barkovelj do Štivana, vendar jim riba ni vse, ker ima večina izmed njih tudi lastno hišico in vinograd. Za ribolov v sladkih vodah (Bača, Idrija, Soča, Tolminka itd.) imamo sicer prve podatke že iz 14. stoletja, vendar do danes pogrešamo vernih opisov⁸ ribolova na Soči,

^{7a} Tudi za Lokev in neposredno tržaško okolico ima V. Šček nekaj dragocenih gospodarsko-etnografskih podatkov v rokopisni »Lokovski kroniki«.

⁸ Da bo opis res veran, mora biti v njem naznačeno: vrsta ribe, ribarsko orodje, lovske zvijače, doba lova, ali lovijo s suhega ali v vodi, v čolnih, posamič ali v skupinah, zase ali za prodaj ali za gosposko, kako si lovske družbe delijo plen, uporaba in vloga ribe v prehrani itd. Povsod so seveda potrebni izvorni izrazi iz dialekta dotičnega kraja; zelo koristne so ponazoritve s fotografijami ali risbami raznih naprav in situacij. (To sem navedel le kot primer, a s potrebnimi spremembami velja za vse oblike lova, zadnji odstavek pa pri vsakem opisu.

Vipavi in vseh manjših vodah. Ribolov in lov na gozdno divjačino je iz fevdalne dobe sèm, odkar nam viri prvič spregovorijo o njem, v lasti zemljiške gosposke, ki razpolaga in trguje z lovskimi pravicami. Toda mimo tega postavnega lova in proti njemu si ljudstvo v večjem ali manjšem obsegu dovoljuje »divji« lov, navadno z zanko, proglo, beskom (pri pticah) in podobnimi preprostimi sredstvi. Prav take primitivne oblike lova (n. pr. kraški lov na brinjevke »pod skril« v snegu) so etnografsko najbolj zanimive.

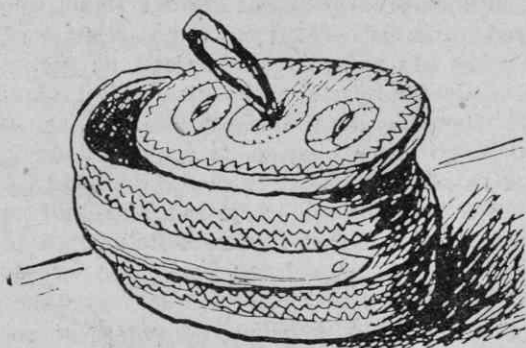
Naprednejši, produktiven način gospodarstva je živinoreja. Na slovenskem zapadu so zastopane iste živali kot drugod po Sloveniji, seveda s krajevnimi razlikami. Tako je n. pr. konj mnogokje kmetu odveč, ker je predrag za vzdrževanje (prim. kraški pregovor: »Majhen konj spelje veliko premoženje«). Krajevnim zmogljivostim bolj primeren je bil skromni osel. Razen v goratih predelih so domače živali danes hlevske živali, celo ovca, ki se je zadnja leta pred vojno pričela na novo pojavljati tam, kjer je bila že izginila. Planšarstvo je danes omejeno na gornje Posočje, Ter, Rezijo in Kanalsko dolino, včasih pa so planšarili Pivčani in še pred dobrimi 70 leti so »stanarili« tudi Kraševci. Ob češnjah so gnali »blago« na nanoško pogorje, ob grozdju pa so ga prignali domov⁹. Govejo živino je črednik pasel »od sveti Križ (3. V.) do sveti Križ« (13. IX.). Drobno so pozimi pasli vse vprek po senožetih ter jo zaganjali tudi na njive, da je gnojila. Skrb za domače živali si sporazumno delita mož in žena, vendar tako, da n. pr. pri konjih ali pri čebelah žena nima ničesar opraviti, mož pa ne v svinjaku in pri perutnini.

Tudi poljedelstvo sodi v okvir ljudskega produktivnega gospodarstva. Glavni način zemljiške obdelave pri nas je oranje. Toda tudi ročno obdelovanje zemlje s pomočjo rovnice in motika je še v navadi, in sicer na Krasu, v severnih predelih Beneške Slovenije ter povsod tam, kjer strmina, preplitka zemlja ali kaj drugega ne dovoljuje boljšega načina. Da se borna tla lahko ohranijo za obdelovanje, je treba včasih naporenega, mučnega dela, kot je prenašanje zemlje in gnoja v oprtnih koših na »viseče njivice«, ki jih je zlizal veter ali ki so jih izprali nalivi. V Reziji opravljajo to delo predvsem ženske. Moški so zdoma za zaslužkom, skrb za zemljo pa so prevzeli na žene in hčere. Tudi drugod, n. pr. po Tolminskem, ženske opravljajo težka dela (tovorijo seno in podobno). V pokrajini tolikih raznoličnosti (višinske lege, geološke sestave itd.) ni čuda, če so zastopani vsi mogoči pridelki, od eksportnega sadja in žlahtne kapljice do krompirja, ki je v gorskem svetu poleg mleka tudi glavna ljudska hrana. Oljke in sviloprežke (kavalirji), ki so bile včasih razširjene, so propadle. V ozki zvezi s poljedelstvom so primeri notranje selitve zaradi večjih skupnih sezonskih del: Tolminci in nadiški Slovenci prihajajo na Kras ob košnji, do vpeljave strojnih mlatilnic so Kraševci hodili na Pivko

⁹ Spomin na to je ohranjen v reku iz Avbera: »Češnja rdečica — ovčar na goro cica; ko jagodec méďca — ovčar z gore ceca« (Šček, Paberki).

mlatit¹⁰, Vipavska dolina ob trgatvi pa še vedno zaposluje lepo število Ne-vipavcev.

Obrt. Kot preostanek starih združnih oblik dela si lahko razlagamo pojav, da se z isto obrtjo ukvarjajo cele vasi: mirenski čevljarji in strojarji, solkanski mizarji, biljenski »blatarji« (ker zajemajo glino iz močvirja in jo žgejo), zidarji iz Renč, izdelovalci bičevnikov v Svetém pri Komnu, pletarji v Prvačini, kovinarji — izdelovalci kmečkega ročnega orodja v Batujah, lončarji v Logu nad Bovcem itd. Beneški Slovenci izdelujejo mnogo škatlic za tobak iz drevesne skorje (sl. 7). Domači obrtniki svoje produkte neredkoma kar sami razpečavajo in so tako obenem tudi nosilci primitivne trgovine. Banjškarji in Čepovanci svoje žeblje in srpe nosijo na semenj v Gorico. Gorjani pozimi izdelujejo leseno kuhinjsko orodje, okoli ga nosijo pa njihove žene. Ofijanci (v Ben. Slov.) pletu in

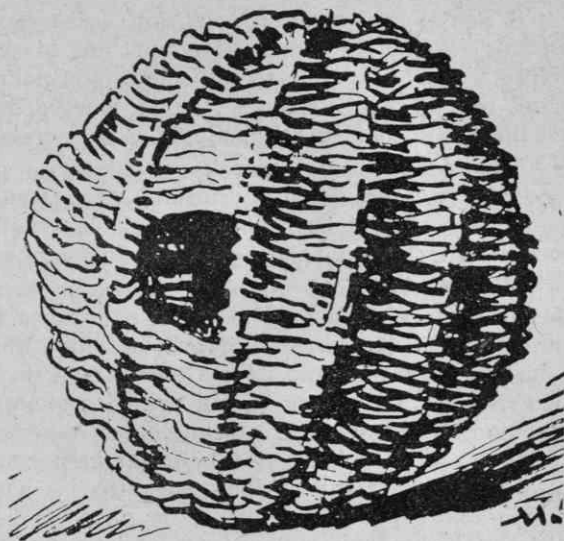

7. Škatlica za tobak v prahu. Beneška Slovenija. Zbirka E. M. v Ljubljani.

raznašajo koše. Beneški Slovenci in Rezijani krožijo po vsej pokrajini kot krošnjariji, loncevezi in brusači, tako da je beseda »rezijan« postala že kar oznaka za te vrste obrtnika. Podobno je tudi ime furlanskih sosedov »karnélov« (pokrajina Carnia), ki so bili nosilci tkalske obrti v naših krajih, prešlo v pomen »tkalci«. Pri raznih domačih obrtih pa ne moremo vselej govoriti o obrti v pravem pomenu besede. Zlasti takrat ne, ko »obrt« ne zadošča sama sebi, ali pa sploh ne vodi do zaslužka. Poljedelec si rad čim več napravi sam. Tako n. pr. včasih ni bil dober kmet, kdor si ni znal splesti gnojnega koša (»gratune«). Že otroci na paši se uče plesti ter izdelujejo raznovrstne košarice, vse za domačo rabo. Zanimiva je oblika »vrše« ali »košulje«, okrogle, okoli in okoli zaprte kraške posode z majhno štirioglasto odprtino za lešnike ali orehe (slika 8). Na izdelkih domačih obrtnikov opazamo neredko zavestne ali podzavestne umetniške težnje, ki nas vodijo že v območje ljudske umetnosti. Še do nedavnega se je to dogajalo tudi pri kraških kamnosekih.

¹⁰ Svojevrstna otroška zabava spominja na to: otroci ujamejo obada, pretaknejo mu skozi zadek slamico ter ga spustijo z besedami: »Bejži na Pivko mlatiti!« (Kopriva na Krasu.)

Trgovina. V vseh dobah in pri vseh oblikah gospodarstva se javlja potreba po izmenjavi dobrin, tudi tam, kjer ne moremo še govoriti o kakem višku proizvodnje. Neposredna zamenjava (divjih sadežev, lovskega plena, domačih živali, sadov obdelane zemlje, obrtniških izdelkov) je nekaka primitivna oblika trgovine. Zamenjava prihaja na površje celo v moderni dobi, ko ljudstvo nima zaupanja v denar kot plačilno sredstvo (zlasti v času vojn), toda s podrobnim preučevanjem našega podeželja

8. Kraška košara za
lešnike iz sroboti.
Kopriva. Zbirka E. M.
v Ljubljani.

bomo verjetno prišli na sled pristinim starim oblikam zamenjave. Etnografsko pomembni so semnji (nekateri so sicer že zaključeno zgodovinsko dejstvo in njih podobe žal ne bo moči izpolniti: n. pr. konjski semenj v štivanu). Sklepanje raznih kupčij na domu (prodaja vina, živali itd.), posredovalna vloga »mešetarjev« in podobni odnosi pa spadajo že tudi v območje raziskavanj o ljudskem pravu.

3. Ljudska noša

Pri oblikovanju oblačil prihaja zelo do izraza ljudski čut za lepo (okrasi, barvna kompozicija, kroj itd.), zato tudi na nošah zasledujemo iste motive kot pri raznih stvaritvah ljudske umetnosti. Toda drugi prav tako močni, oz. še močnejši vplivi — obrtne možnosti, gospodarski pogoji, obredne in druge funkcije — dajejo nošam neko samosvoje mesto med materialno kulturo.

Zapadni Slovenci so si potrebna oblačila izdelovali sami doma, v glavnem iz volne in lanu, do srede preteklega stoletja, ko so se pričeli pojavljati tvorniški izdelki. Ti so nekako do prve svetovne vojne popol-

noma izpodrinili stare ljudske noše, ki danes ne živijo več. Samo v Reziji in neposredni okolici Trsta si ženske še nadevajo stare noše (navadno pa le njihove slabe imitacije) ob praznikih in svečanostih, moški pa le izjemoma. Moška noša je bila pri nas celo bolj zanimiva kot ženska, ker ni bila toliko podvržena meščanskemu vplivu. To pa se nanaša le na obliko; funkcionalno je namreč ženska noša konservativnejša. V Beneški Sloveniji n. pr. je Ostermann¹¹ opazil, da ženske med kritično dobo nosijo ruto na glavi drugače kot sicer.

S. Santel je v razpravi o ženskih nošah slovenskega zapada leta 1935. zapisal: »Popoln in sistematičen opis noš bi se moral naslanjati na razdelitev v glavne tipe ter začrtati mejo onih pokrajin, v katerih prevladuje ta ali oni tip noše. Jasno je, da je mogoče sestaviti geografski pregled teh tipov le na podlagi avtopsije, ki bi se morala vršiti od kraja do kraja.«

Vzporedno s to geografsko opredelitvijo pa bi se bilo treba lotiti zgodovinskega preučevanja ljudskih noš. Današnje razmere (bolje: razmere polpretekle dobe) nam postanejo lažje umljive, ko bo mo poznali do podrobnosti razvojno pot slovenskih ljudskih noš na zapadu.

Med najstarejšimi pisanimi viri za poznavanje ljudskih noš slovenskega zapada v preteklosti je opis zgodovinarja F. di Toppo¹². Ta je l. 1334. videl v Ogleju Kraševce v njihovih značilnih oblačilih, ki so potem ostala v bistvu nespremenjena dobrih sto let vse do srede preteklega stoletja: »Prebivalci kraških gora so bili pokriti s temnimi kapami, obšitimi s kozuhovino ali vidrovino in rdečim čopom na vrhu. Nosili so sive jopiče ali kratke hlače, ki so bile pod kolenom brez gumb in izpod katerih so se kazale rdeče ali višnjeve dolge nogavice...« Kmečke neveste so približno v istih letih nosile rdeče krilo, na glavi pa belo pečo¹³. Kakih dve sto let pozneje, v drugi polovici 16. stoletja, zgodovinar Nicoletti občuduje Tolmince, ker ne gredo za španskimi, nemškimi ali francoskimi novotarijami, temveč nosijo vedno enake obleke¹⁴. Ali noše so se vendarle spreminjale. V ta razvoj so od časa do časa posegale tudi oblasti. Leta 1671. so z zakonom hoteli doseči, »da bi pošamezni ne trošili preveč za svojo obleko, in da bi se nižji stanovi ne prevzeli v obleki nad višjimi«¹⁵. Gospodarski činitelji sploh pogostoma narekujejo spremembe pri oblačilih. Plašče iz ličja n. pr. so na Tolminskem leta 1772. prepovedali, da bi zavarovali gozdove¹⁶. Z 19. stoletjem pa se nam podatki za noše tako pomnože, da jim v tem ozkem okviru ne moremo več slediti.

Iz notarskih zapisnikov, oporok, seznamov bale itd. (take zanimivosti se včasih skrivajo tudi po privatnih hišah) bo mogoče rešiti marsikako nejasnost v zvezi z našimi starimi nošami. Toda vsi pisani viri, bodisi

¹¹ OSTERMANN, 358.

¹² Rutar-G/2, 67 in Gruden, 524.

¹³ Rutar-G/2, 67.

¹⁴ Rutar-T, 224.

¹⁵ Rutar-T, 183.

¹⁶ Rutar-G, 100. O »ličniku« v Sloveniji gl. KOTNIK, 21 sl.

indirektni ali direktni, nas marsikdaj pustijo v še večji negotovosti, ker vsebujejo izraze, o katerih nimamo več nobene predstave in so nam mrtve črke.

Zato pa je nujno potrebno poiskati stare slikarske in plastične upodobitve. Votivne podobe, znamenja, kipci starih jaslí, tudi izdelki visoke umetnosti so nam lahko dragocen pripomoček pri preučevanju noš.

Za preteklo stoletje se poleg tega lahko okoristimo s pričevanjem starih ljudi, ki so sami še uporabljali ali vsaj videli danes izumrle noše. Osnova vsakega znanja o nošah pa morajo biti — noše same.

Naša raziskavanja ljudskih noš bi morali raztegniti enakomerno na ves slovenski zapad ter se ogibati podobnih izjav: »Soška in idrijska dolina menda nista ohranili pomembnejših spominov na narodne noše«¹⁷. Zadovoljivih uspehov lahko pričakujemo predvsem od podrobnih analiz ljudskih noš manjših področij, recimo Kanalske doline, Rezije, gornje Soške doline, Cerkljanskega, Vipavske doline, Dolnjega Krasa itd. Kar se tiče metode obdelovanja snovi, bi lahko postavili za zgled študijo L. D'Orlandi in G. Perusinija o nošah na področju med Nadižo in Terom¹⁸.

4. Ljudsko pravo

Podlago pravnega življenja in pravnih naziranj našega ljudstva tvori običajno pravo, toda v običaj je v raznih dobah prešlo mnogokaj, kar je predpisala svetna oblast in tudi cerkvena gosposka. Obe sta od nekdaj posegali v ljudski običajni svet z zapovedmi, prepovedmi in kaznimi.

So primeri, ko nenapisano ljudsko pravo, izkristalizirano v običajih, pride v navzkrižje z uradnimi predpisi oblasti. Ko so kraški fantje okrog l. 1870. s silo ustavili in zavrnilí balo¹⁹, ker novic ni hotel plačati odkupnine, so morali odsedeti mesec dni v zaporu. Stari ženitovanjski običaj, na podlagi katerega so si fantje lastili pravico do prisilnih sankcij v primeru neizvršitve, je bil s tem smrtno prizadet.

Stoletni mejni spori z Benečani v kobariškem Kotu ter med tolminskim in bovškim glavarstvom so predvsem predmet zgodovinskega preučevanja, a tudi etnografsko niso brez pomena. Da bi se meje vtisnile ljudstvu v spomin, so jih oznanjali na semanje dni (na Srpenici na primer

¹⁷ Šantel, Jadranski Kalendar »Istra«, 1935, str. 38.

¹⁸ Pri tej študiji pa bi vendarle želeli izvirne slovenske terminologije za predmete iz Prosnida, Subida, Maline, Čanebole in drugih slovenskih vasi, da bi mogli povsod lahko ugotoviti, kaj je slovensko in kaj furlansko. Reprodukcijske bi tudi morale biti natančno označene po nacionalni pripadnosti, kjer je le mogoče. Nejasnosti v znanstvenih delih se namreč kaj lahko izkoristijo v neznanstvene namene, posebno v takih občutljivih obmejnih področjih.

¹⁹ Gl. tudi ob običajih. O tem mi je 1935. pripovedoval pok. Tone Mreina, ki je sam bil med kaznovanimi. Z njim so bili še Petvar Jože, moj ded Matiče in drugi, sedaj vsi že mrtvi. Sovaščanu Jožetu Jurci, uradniku Min. za trg. in prekrbo LRS v Ljubljani, pa dolgujem sporočilo, da je podoben primer iz vipavskih Gabrij prišel pred sodišče v Ajdovščini še okrog l. 1923.

na Florjanovo)²⁰, tako kakor so bile vpisane v starih urbarjih, pod zanimivim geslom: »Chocher camen ana voda parti« (16. stol.)²¹, »Kär kämen Inu voda ulietsche« (1647), »Koker camen inu voda uliezhe« (1738)²².

Slovenski zapad hrani še danes mnogo pravno-etnografskih nepojasnjenih ali celo neznanih posebnosti. Kaj je n. pr. s »pusno kaso« v vaseh jugovzhodno od Trsta (Boršt?, Dekani?)? Nekatere zanimivosti iz ljudskega prava zapadnih Slovencev so vzbudile tudi pozornost tujih znanstvenikov. Tako je C. Pola-Falletti nedavno zbral precej podatkov o fantovščini (»fantossina«)^{22a}.

V slovenski pravno-zgodovinski, zgodovinski in etnografski literaturi se sicer uporablja gradivo, vendar nimamo še niti začasnega pregleda ljudskega prava zapadnih Slovencev. Važni pisani viri (predvsem v mestnih arhivih v Trstu, Gorici, Čedadu in Vidmu, pa tudi v sodnijskih in drugih manjših arhivih na deželi) so skoraj neizkoriščeni v tem pogledu. Samo Jože Macarol je v urbarju graščine Završnik posnel gradivo za spis »Stara pravda« (1926), ki je med dvema vojnoma menda edina razprava o ljudskem pravu slovenskega zapada. Študija o sosednjah (it. vicinie), katero je v osemdesetih letih preteklega stoletja napisal advokat C. Podrecca (Podreka, po rodu beneški Slovenec), pa je nastala na podlagi opazovanj na terenu. Avtor je v ta namen prepoštoval vso Beneško Slovenijo ter našel ostanke te ljudske pravne ustanove²³ tudi v nekaterih furlanskih vaseh.

Če hočemo imeti popoln pregled ljudskega prava zapadnih Slovencev, bo treba pač sestaviti in razposlati posebne vprašalne pole. Že videmski advokat R. Berghinz je na vprašanja o furlanskih pravnih običajih, objavljena leta 1931., prejel (in deloma izkoristil v spisu o pravnih običajih na levem bregu Tilmenta) nekaj odgovorov tudi s slovenskega ozemlja: 1. F. Berginc in G. Gruntar z Idrskega ob Soči; 2. M. Golia z Grahova; 3. advokat Vl. Orel iz Vipave; 4. dr. G. Marangon iz Kobarida; 5. M. Primosig (Primožič) iz Klobučev; 6. duhovnik G. Simiz (rodом iz Prosnida, sedaj v Zabnicah v Kanalski dolini) iz Lese. To je nehoti tudi jamstvo, da bo nabiranje pravnih običajev, pravnih starin, pripovedk, vraž, pregovorov in vsakovrstnih sledov ljudskega prava med zapadnimi Slovenci uspešno.

5. Ljudski običaji

Pogoji za ohranitev starodavnih običajev so na slovenskem zapadu različni, v nekaterih predelih kolikor toliko ugodni, drugod manj ugodni ali celo neugodni. Vendar pa se je treba varovati prenaplavljenih zaključkov.

²⁰ Rutar-T, 138. M. Sila poroča, da so tudi na Krasu (v Povirju, Rodiku itd.) oglaševali meje ljudstvu na shodih. Ohranjen je popis mej v kraškem dialektu; podpisal ga je grof Petazzi l. 1711. IMDK 1895, 226.

²¹ Rutar-T, 227.

²² Rutar-T, 234.

^{22a} Associazioni giovanili... I, str. 431—42.

²³ Leta 1931. je bila omejena (po R. Berghinzu) že samo na beneškoslovensko vas Čanebolo.

Pri raziskavanju na terenu bi bilo n. pr. popolnoma napačno izpustiti področja ob velikih prometnih žilah, v okolici mest in v industrijskih središčih, češ »Tu ni nič več zanimivega!« Na krivi poti bi bil, kdor bi se podal za sledjo starih običajev naravnost in samo kam pod Nanos, na Goro, na Cerkljansko, na Bovško ali v Rezijo. Tudi ob železnicah in cestah in blizu mest so namreč zakoreninjeni običaji, ki bi se jih človek tam ne nadejal. Tako se je novoletno koledovanje ohranilo skoraj do danes pred samimi vrati Trsta — v Trebčah —, medtem ko je bolj v notranjosti — v tomajski župniji — prenehalo precej časa prej, mnogokje pa ga niti ne pomnijo več²⁴.

Pregled ljudskih običajev Slovencev na zapadu bi zahteval posebno monografijo. V tem tesnem okviru lahko navedemo iz bogate zakladnice naših običajev samo nekaj drobcev.

Običaji »od povoja do pokrovca«. Imamo običaje, v katerih je subjekt in objekt človek sam, od rojstva do smrti. Ko je otrok prišel na svet, so sorodniki »prinesli porodnici v dar štrihan jerbas kruha, moke in drugih reči. Prinesejo še dandanašnji v plenirju. Temu darilu pravijo »prinos« (Ponikve na Krasu)²⁵. Dar otroku-krščencu je v tej ali oni obliki še splošno v navadi. Neznano pa je danes povračilo botri, medtem ko so jo pred kakimi 60. leti nekako obvezno obdarovali s predivom. Nekatere so že zaradi tega prav rade šle za botro. »Či (= kje) si dobila tŕko (= toliko) prediva?« »Sem držala h krsti« (Kopriva na Krasu).

Zenitovanjskih običajev se je mnogo opustilo. Na Krasu (Brje pri Koprivi)²⁶ se je vaškim fantom, ki so zagrabil pot in zahtevali odkupnino za balo, prvi novic postavil po robu že okrog 1870.: novica je bila Lórkova z Brjen, novic pa iz Pliskavice. Zadnje »kolénišče« (nakolenčič) je bilo pri Pihlevih na Brjah nekaj let pred svetovno vojno, ko je prišla k hiši nevesta iz Tupelč. V Beneški Sloveniji zabranijo nevesti vohod v ženinov dom posebni čuvarji ob vratih in oknih; iz tega se razvije nekaj proces s sodniki, advokati in pričami; seveda se vse dobro izteče²⁷.

Smrt. Kadar umrje cerkovnik, ga morajo vsi pokropiti, zato ker je vsem »nunc« (= boter, Kopriva na Krasu). Pozornosti je vredno izročilo, po katerem naj bi bili v starih časih nosili pokopavat mrliče na Krasu k Sv. Eliji na Brje pri Koprivi celo s Štjaka na Vrhéh, na Vipavskem iz Črnič in Šempasa v Sanabor²⁸; na Tolminskem pravijo, da so Bohinjci prenašali mrliče na tovornih živalih čez gorska sedla k Sv. Danijelu pri Volčah²⁹; Rezijani pa so baje morali pokopavati svoje mrtve v Ahtnu (Attimis)³⁰. Po starem obredu ali (bolj verjetno) iz potrebe peljejo Tren-

²⁴ Gl. DS 52 (1940), 37 sl.

²⁵ Zapisal Domine Pegan leta 1935. Iz moje rokopisne zbirke.

²⁶ Gl. zgoraj op. 19.

²⁷ Berghinz v CF VII (1931), n. 8—10, str. 93.

²⁸ BEDNARIK, 128.

²⁹ Rutar-T, 34; V. Belé, Cerkev sv. Danijela pri Volčah, JA str. 122.

³⁰ Ustno sporočilo dr. F. Bezlaja.

tarji krsto z mrličem od doma do cerkve na saneh. Samo v ustnem izročilu in še tam poredkoma zasledimo hranjenje mrličev doma. Na Tolminskem ali v Bohinju: »ako je kedo po zimi umrl, obesili so ga v dimnik in posušili ter potem še le na spomlad pokopali«³¹. Isto je čul v Osojanah v Reziji F. Bezljaj l. 1939.

Letni običaji. Drugo vrsto običajev lahko porazdelimo po štirih letnih dobah. Najvažnejša v ljudskih letnih običajih sta dva mejnika: zimski in letni solsticij. Tudi na slov. zapadu sta oba v zvezi s koledovanjem, z zažiganjem kresov in drugimi obrednimi dejanji. Novoletno koledovanje (obhod fantov po vasi) smo že omenili zgoraj. Letno ali ivanjsko koledovanje (obhod deklic-kresnic po vasi) je še životarilo v Brkinih do druge svetovne vojne. Letni ivanjski kres je razširjen po vsem slovenskem zapadu, zimskega pa poznajo na zapadnem robu slovenskega ozemlja nekatere vasi v Teru in se vrši na »piérnahte« (Tri kralje). Med letnimi časi je najbogatejša z običaji spomlad. V one dni, ko sta noč in dan enaka, pada praznik Marije »glavnjénce« (25. III.), ki vtakne »glavnjéco v zemljíco«, da vzcete. Poudarek je na prebujenju zemlje; otroci morajo ta dan prvič sezuti čevlje in storiti vsaj nekaj korakov bosí, pa naj si je zunaj celo sneg (Kopriva na Krasu). Precej starih običajev se je rešilo v velikonočnem ciklusu. Posebnost je velikonočno pranje »veng« (verig z ognjišča) v reki Vipavi v Mirnu pri Gorici. Najmanj značilna, kar se običajev tiče, pa je jesen. Niti ni še nastopila astronomska jesen, a v Svetém pri Komnu oznanijo sv. Tilha (1. IX.) in s tem — zimo.

Običaji pri delu. Najmanj pozornosti so bili doslej deležni običaji v zvezi z delom. Manjka nam ne samo strokovnih razborov, ampak celo dobrih opisov raznih del, tako na polju kakor pri hiši: oranje, setev, košnja, pospravljanje sena, žetev, gojenje vinograda, trgatav in kasnejše faze pridobivanja vina, pospravljanje jesenskih pridelkov, »slačenje« koruze, ribanje repe, zelja itd. Znano je, da se prav ob nekaterih skupnih delih nudi najlepša priložnost za baje, zastavljanje ugank in petje. A ne glede na to, so važni vsi običaji, ki so v kakršni koli zvezi z delom, z moškim in ženskim delom, z deli skupin ali posameznikov, s kmečkim delom in z delom obrtnikov. Zato bo treba čim prej nadomestiti zamujeno.

Verno in znanstveno uporabno podobo ljudskih običajev med zapadnimi Slovenci bomo dobili šele takrat, ko bosta opravljeni dve nujni predhodni deli: 1. zbrati in kritično obdelati vse razpoložljive tiskane in pisane vire; 2. sistematično preiskati vsak kotic naših tal, oz. zapisati po sodobni folklorni metodi čim več pozitivnih in negativnih odgovorov iz ust »živih virov«.

6. Ljudsko zdravstvo

Slovensko ljudstvo na zapadu je do nedavnega uporabljalo in deloma še sedaj uporablja proti boleznim mnoge pripomočke, ki ne ustrezajo zahtevam sodobnega zdravstva, pač pa so v zvezi z nejasnimi predstavami

³¹ Rutar-T, 34.

o izvoru bolezni. Če je bolezni kriv urok, lahko pomaga samo zaurok (= proti-urok, Kopriva na Krasu). Medežije in recnije, s katerimi so metháli (= zdravili) apotekar, médi in drugi šolani strokovnjaki, niso nikoli uživale zaupanja preprostega ljudstva. Domači lek, katerega je nasvetoval kak berač, stara ženica ali podeležski duhovnik, je bil neprimerno bolj cenjen. Toda lečit ponekod (n. pr. v Hruševici pri Štanjelu) pomeni že skoraj isto kar »zagovarjati«. Zgovor, zagovor, »sagovarna molitva« (Fradel), uorok (Kubed v Istri), zgovarjat (Gornji Kras), pánat (Kras), zauorit (Fradel), zapretít (Budigoji), pretít (Dol. Barnas), besedáti (»so besedál, ma ji njéso pomogli«, Ter): taki in podobni so izrazi, s katerimi zapadni Slovenci označujejo čarovni izrek in z njim združena obredna dejanja, ki naj bi bolezen pregnala. Sodoben ljudski zapis iz Fradela v Beneški Sloveniji nam lepo podaja ta dva elementa — besedo in dejanje: »Lete besiede sgovorin, tricat dagnen in tricat uode varsen...«³² Izraz beside v pomenu »zagovori« sem čul v Režiji (Učja): beside za meš, za modrásá, za brúnicu (podlasico?) itd.

Lečijo in zagovarjajo lahko ženske in moški. Glavobol, razne »slabosti« in lažje bolezni odpravljajo ženske. Kjer pa gre za kaj hujšega, je potrebna ali vsaj splošno v navadi moška beseda: v Kubedu (Istra) so taki primeri za nahod, zvin in gada. Pri »mali« in »veliki besedi« iz Podkarna so prvo verjetno uporabljale ženske, drugo pa moški, kakršna je pač bila bolezen, huda ali blaga. Moč besede je že vnaprej preračunana glede na zaželeni učinek. Zapadni Slovenci delijo zagovore na dobre — koristne ter slabe — škodljive (sem spada n. pr. »sovražna beseda« iz Podkarna). Dobri zagovori odpravljajo bolezni, slabi pa jih napravljajo, kličejo (na ljudi in živali). Prvi so zagovori v pravem pomenu besede, drugi so le uroki³³. Druge je cerkev preganjala kot zločin in zlorabo, glede prvih pa si ni bila na jasnem, kaj bi. O tem nam pričajo tudi ljudske zgodbe:

1. Zagovornik Tone Ovčarjev iz Tomaja na Krasu ni dobil odveze pri spovedi. Ko je župnika kasneje pičil modras, da je moral klicati Toneta na pomoč, mu je obljubil, da ne bo nikoli nikomur branil zagovarjati. 2. Podobno se je pripetilo duhovniku iz Pliskavice. 3. Tretji duhovnik pa je zagovorniku, ki je njegovim kravam vrnil mleko, naravnost ukazal, naj ljudem pomaga z zagovori³⁴.

Zagovore je našel na Goriškem že Pavel Bizancij leta 1583.: oglejskemu patriarhu poroča o ženskah, »ki lečijo ljudi in živali od vsake bolezni s tem, da rišejo kroge, jih premerjajo s čarovniško mero in govore molitve, od katerih pošiljam prepis«³⁵. Če ta »prepis« še obstoji, bi bil najstarejši zapis zagovora ne samo na zapadu, ampak v Sloveniji sploh. Pet (neobjavljenih) zagovorov v črnovrškem dialektu (za prisad, kri,

³² V moji rokopisni zbirki ljudskih pesmi — 6, str. 4.

³³ V Kubedu v Istri so izraze čisto zamenjali: uorok je zagovor, panati pomeni: plačati »suho mašo« za sovražnika, da se začne sušiti, dokler ne umre.

³⁴ Izvlečki iz moje rokopisne zbirke.

³⁵ Gruden, 1080.

zmerzau, ogen, sterup; gl. sl. 6) sta zapisala oz. prepisala ob koncu 18. ali v začetku 19. stoletja Jožef Brelih in Janez Čelik. Do novih odkritij so to najstarejši zapisi zapadnoslovenskih zagovorov.

Nekateri zagovori so izgubili svojo obredno funkcijo ter se osamosvojili. Štrekelj ima n. pr. pesem o sv. Katarini (SNP III, št. 6642) z Vélikega brda na Pivki med pobožnimi. Toda nova varianta iste pesmi, ki jo je zapisala štirinajstletna Pavla Tomšič iz Knežaka od žene iz Podstenj leta 1939., nam pove, da je to prvotno bil zagovor:

Kdor bo to molituco zmolu,
se ne bo bav pred ognem ne zgoreti
pred vodo ne utopiti...³⁶

Zagovarjanje še danes živi — čeprav podtalno — po vsem slovenskem zapadu; tudi v Beneški Sloveniji in Reziji. V Fradelu sem našel l. 1940. zanimivo varianto Koštiálovega zagovora »za madráse« iz Krna.

Poleg besed pa se naše ljudstvo poslužuje pri svojem zdravljenju tudi zelišč, vode, kamnov, amuletov in raznih simpatetičnih sredstev.

7. Ljudska glasba

Sredi druge polovice 15. stoletja je pri obnavljanju starodavne cerkvice sv. Ivana »v čelē« (v skali) nad Landarjem v Beneški Sloveniji neznan mojster izklesal godca z dudo. Tudi slovenska godca Juri in Petrič, ki se omenjata v Pontablju leta 1536,^{36a} sta zelo verjetno godla na dudo. To glasbilo (v starih furlanskih dokumentih »fistula surda«, »pivis sordis«, »piva di sacco« — od tod »pivador« = godec) je bilo morda še do srede 18. stoletja razširjeno po vsem ozemlju zapadnih Slovencev. Najprej je padlo v pozabo pri naših zapadnih sosedih Furlanih, nato postopoma pri nas, le istrski Hrvatje so ga deloma ohranili do danes. Opuštev dude pa je seveda le epizoda v sklopu širših in globljih sprememb, ki se niso izvršile samo v ljudski instrumentalni glasbi, ampak so zajele vso »zvočno in gibno« folkloro zapadnih in osrednjih slovenskih predelov. Kot zelen otok sredi valov, ki so pokrili starejše in bolj primitivne glasbene izrazne oblike, moramo omeniti Rezijo. Celo laik bo v tamkajšnjih napevih takoj opazil nekaj nenavadnega. Vendar pa bo strokovno izvežbano uho lahko zasledilo tudi drugod med zapadnimi Slovenci marsikaj, kar bi zaslužilo vso pažnjo in skrbno obdelavo.

Danes na tem področju lahko pokažemo razmeroma precej gradiva (gl. IV. 7), ki seveda ni vse stoodstotno zanesljivo niti ne odgovarja skraja sodobnim načelom zapisovanja folklorne glasbe, vendar lahko tvori podlago za nadaljnje delo. Treba je prebiti led ter se lotiti sistematičnega preučevanja do sedaj nabranega gradiva. Še prej pa bo morda dobro, iznebiti se tiste globoko zakoreninjene miselnosti, ki nas je vedno silila k temu,

³⁶ Št. 803 v moji rokopisni zbirki. Preskrbel mi jo je D. Pegan.

^{36a} CF XX (1944), 268.

da smo gledali pesem vse preveč s filološkimi očmi. Upoštevanje in pravilna osvetlitev čisto glasbenih prvin nas včasih lahko pripelje do jedra pesmi, plesu, običaju, vsekakor pa bliže kot marsikateri drugi činitelj.

Pričakujemo, da nam bo France Marolt v bližnji bodočnosti dal tudi za ljudsko glasbo zapadnih Slovencev kaj enakovrednega dosedanjim njegovim prikazom, kot so »Tri obredja iz Zilje« (1935), »Tri obredja iz Bele Krajine« (1936) ter »Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana« (1946).

8. Ustno slovstvo

a) Pesem.

Slovenska ljudska pesem na zapadu je po obliki in po vsebini organski del ljudske pesmi, kakršno poznamo na celokupnem slovenskem ozemlju. Motivi, ki jih srečujemo v primorskih pesmih, so doma obenem tudi v dolenskih, gorenjskih, koroških, štajerskih in prekmurskih pesmih. Slovenska pesem, nastala v katerem koli delu slovenskega ozemlja, se je od nekdaj prosto širila v vse smeri in je prišla vselej tudi na zapad, ne da bi jo mogle zadržati politične, upravne ali druge pregrade. Imamo pa tudi znake, da so nekatere ljudske pesmi nastale na samem slovenskem zapadu in da so od tod potem prodirale proti severu in vzhodu. Variante slovenskih pripovednih pesmi, zapisane na zapadu, so včasih bolj arhaične, morda estetsko popolnejše, ali kako drugače zanimivejše od variant iz ostalih slovenskih pokrajin; nekateri motivi drugod niso znani, ali pa so izpričani samo v nevezani besedi.

Pesmi slovenskega zapada so nam dostopne predvsem v Štrekljevi zbirki »Slovenske narodne pesmi«. Med 8687 številkami je 1383 primorskih ali nekaj več kot 15 %. To razmerje je v primeri z demografskim razmerjem med Slovenci na zapadu in vsem slovenskim narodom nekoliko prenizko. Toda pomisliti je treba, da je Štrekelj imel na razpolago za svojo izdajo celo vrsto starih tiskanih in rokopisnih zbirk od vsepovsod, razen z zapada³⁷. Zato je gornja številka prav za prav visoka. Če bi upoštevali samo pesmi, ki so Slovenski Matici ali Štreklju prišle na poziv, objavljen v Ljubljanskem Zvonu leta 1887., bi videli, da je bil slovenski zapad v resnici med pokrajinami, ki so odgovorile na ta poziv z največjim navdušenjem. Posredno ali neposredno je za Štreklja zapisovalo pesmi preko 70 ljudi. Skupaj s starejšimi nabiraleci to število naraste na sto ljudi, po poklicu učiteljev, duhovnikov, uradnikov, študentov, gimnazijcev, celo nekaj navadnih kmečkih fantov. Železniški uradnik Jožef Cejan iz Vrtojbe je na primer poslal do leta 1908. devet zbirk pesmi. Učitelj Jožko Velikonja je poslal s Strmca pri Logéhu (na beneški meji) 107 pesmi, toda prepozno, da bi mogle biti primerno uvrščene v zbirko. V SNP je očitno slabo zastopana Beneška Slovenija³⁸. Nepojasnjeno je vprašanje, zakaj

³⁷ Gl. seznam virov v uvodu k I. zvezku SNP, str. XVI.

³⁸ Vendar pa je netočno to, kar trdi S. S. v LUČI VIII, str. 11., da Štrekelj nima »nobene pesmi iz beneškoslovenskih krajev«; gl. danes že nad sto let stare Majarjeve zapise: SNP, št. 4754, 4927, 6450 in nekaj drugih.

urednik ni uporabil Baudouinovih Materialov iz Rezije in Tera. Zbirka bogoslovcev Škura in Gorenščka, nastala leta 1899, po Trinkovi pobudi, pa je bila Štreklju nedostopna. Po prvi svetovni vojni je še nabrala nekaj pesmi v Beneški Sloveniji Renata Steccati iz Vidma; njeni zapisi so deloma izšli leta 1932., deloma pa v tržaških »Razgledih« leta 1947. Razni zasebniki so med dvema vojnama brez dvoma zapisali precej ljudskih pesmi, ki so raztresene po listih in časopisih (n. pr. v starejših letnikih Mladike) ali pa celo v rokopisu, tako da so praktično nedosegljive³⁹. Tudi avtor teh vrst hrani večjo zbirko ljudskih pesmi, katere je zbral med leti 1934. in 1941. na slovenskem zapadu. Če bo kdaj prišlo do nove izdaje slovenskih ljudskih pesmi, bo naš zapad v njej zastopan vse drugače kot v Štrekljevih SNP.

Snovni svet slovenskih ljudskih pesmi na zapadu je kaj pester. Pri povedne pesmi, na katere se v tem bežnem pregledu omejim, vsebujejo prvine bajnega, pravljичnega, legendarnega, krščanskega in zgodovinskega izvora. Kozmogonično izročilo nam je ohranjeno v pesmih, kot je »Jezus in svet noseča riba« (SNP I 492), materinopravnega izvora je osrednji motiv legendarne pesmi o sv. Andreju (SNP I 582; DS 1940, 101), rezijanska varianta »Godca pred peklom« (Et XVII, 29) krije v sebi antični orfejevski motiv, »Sv. Anton v pekel prodan« (SNP I 415) prav tako, morda še s primesjo prometejevskega izročila. Pesmi, o katerih menimo, da jim je za ozadje srednji vek, je tudi na slovenskem zapadu precej: so krščansko-obredne, legendarne, nabožne. Baladne pesmi o Lepi Vidi, Mladi Zori in druge so se izoblikovale, vsaj tako kot jih poznamo danes, približno od 10. do 12. stoletja. Toda tudi poznejši zgodovinski dogodki in osebnosti so še našli izraza v ljudski pesmi. Tako so se nekateri starejši motivi (n. pr. rešitev krščanske sužnje iz rok nevernikov) prenesli na zgodovinsko osebnost kralja Matjaža († 1490), o katerem so Tolminci peli že v 16. stoletju.

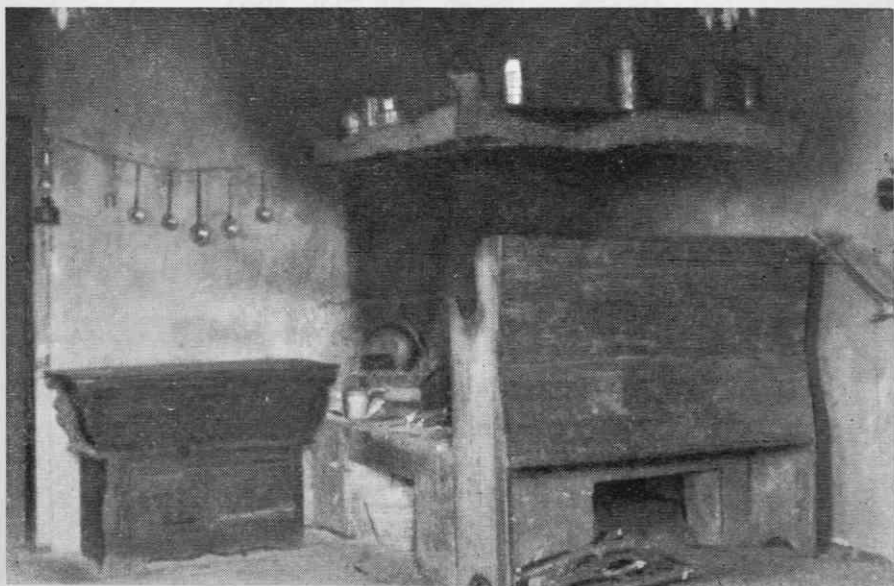
O današnjem stanju ljudske pesmi v zapadnih slovenskih predelih nimamo splošne študije. Zaključki, do katerih je prišel France Škerl iz Knežaka v disertaciji⁴⁰, ki jo je predložil na filozofski fakulteti v Padovi

³⁹ Lep primer, da posamezniki hranijo morda še dragocene zapise, imamo v »Trinkovem zborniku«, ki je izšel poleti 1946. v Gorici. Na str. 90 objavlja L. Zorzut odlomek pesmi o sv. Antonu. Žal, da manjkajo »rojstni« podatki: kdo je pesem povedal, kdo jo je zapisal, kdaj in kje. Bolj natančen je v tem pogledu pisec, ki je isto pesem objavil v furlanskem listu *Patrie dal Friul* (l. 9. 1947) pod naslovom »S. Antoni a scuele a Udin«. K pesmi »Sv. Anton v pekel prodan« (SNP I, 415) je zapisal zanimivo varianto v Hrušici v Brkinih osmošolec F. Fabjančič l. 1940 (št. 775 v moji rokopisni zbirki). Prej omenjena beneškoslovenska varianta bi bila tretja na isti motiv. Zdaj se ji približuje še odlomek porušene variante iz Vrtojbe oz. Banjšic (Lenček, Ob Jadranu. Etnografski zapiski in študije. Trst 1947, str. 66).

⁴⁰ S. F., *Stato attuale della poesia popolare slovena nella Piuca*. Neobjavljeno; v arhivu slovanskega instituta (Istituto di filologia slava) univerze v Padovi.

4. Zadnja stran kraške hiše: desno stanovanjski del, levo novejše gospodarsko poslopje. Šmarje pri Sežani. (Foto Mahovič — 1947.)

5. Kuhinja z odprtim ognjiščem. Šmartno v Brdih. (Foto Mahovič — 1947.)

2. Križniška z ožjanim pročeljem, zgradba v Bratstvu (1911)

Prired

ti. hudi prired od kod si ti
Perfhu noter dokosti al si
Perfhu od vira al si perfhu od
sunca al si perfhu od vade
al od ognje jest tebe zham
Doli. Morash jet is teh kasti na
tu meji is tega. Misa na ta
Kasha jen na taku mista kir
nezh. Boshiga nji. kir peteln na
poje kir se tishe na vijaji
Kir se Bashi glas na shilgi
u jmen suetih apostelnau u jmen
suetiga pempaja na tu se
Moli en ozhenash n zhesheha
Marje n shast jesusa
Krishtu n Justina Gudafu
sdej se sturi Krish zhes la rana

ti.

1) Tri Lepa teko uplav.

Moj ohe je bio malnar moj stur
je bio malnar moj brato je bio
Malnar moj sin je bio malnar
sin od sinu je bio Malnar ohe
sa le ti ti je usda uplauleli
tut jast teb rudaihe rosha
ustavim koker sa le ti ti je od
sad gar pakolejak shle tut
jest teb rosha roham leto
Morash nasaj gar pa teh
shilgi jeli u jmen suetih
apostelnau sdej se moli

En ozhenash n zhesheha Marje
Jen se sturj Krish zhes
la rana

Smerfau

gaspuat Bog jen suet petor
od usmita ta smerfau poverniti
tu frauje u jmen suetih apostelnau
U jmen jesusa Marje suetiga
Jushefa sdej se moli en ozhenash
n zhesheha Marje sdej sturi

Krish

Oye

gaspuat Bog n suet.
Peter id usmita tu spazheime
poverniti tu frauje u jmen
suetih apostelnau u jmen
suetiga Laurena

sdej se Krish sturj

Tri suet
u
Kristif
u moiti shilgi

• m • n •

1940. leta, se nanašajo samo na Pivko in niti ne obsegajo vse vrste ljudskih pesmi. Na podlagi lastnih opazovanj v mnogih krajih slovenskega zapada, zlasti v Beneški Sloveniji, lahko podam sledeče začasno poročilo:

Med raznimi oblikami ljudskih pesmi je *pripovedna* pesem ohranjena tu in tam kot relikv v spominu starih ljudi, ali pa si je nekoliko podaljšala življenje, če je prešla v obredno funkcijo (n. pr. pri koledovanju, pri varovanju mrliča ipd.); netvorna je postala verjetno proti koncu 18. stoletja, svojo čisto pripovedno funkcijo pa je izgubila kakih sto let kasneje. Obredne pesmi izginjajo s starim obredjem vred; trdožive so le še zagovorne formule (krajše in tudi daljše), v Beneški Sloveniji morda bolj kot kjer koli drugod. Nabožne pesmi, zlasti daljše pripovedno-nabožne oblike odmirajo ali pa se spreminjajo; poznam primer, ko so otroci šestih do desetih let v Beneški Sloveniji (verski čut je tam poseben zrahljan) zložili parodijo variante pesemske skupine »Jezus mašuje«. Res žive, to se pravi take, da imajo še v sebi tvorno moč, so danes na slovenskem zapadu ljubezenske pesmi (vsaj deloma), v polni meri pa otroške in razne satirične pesmi (vaške, imenske in druge zbadljivke).

b) Bajke, legende, pravljice, pripovedke.

Od ostalih besedno-duhovnih umetnin, ki spadajo v okvir ljudskega ustnega slovstva, so bajke, legende, pravljice in pripovedke v ozki zvezi s pripovedno pesmijo. Motivni in idejni svet je tu in tam isti. Formalni pomislek, da so bajke, legende, pravljice in pripovedke navadno (vedno pa ne) v prozi, nas ne sme zavesti, da bi obravnavali posebej blago v vezani in posebej ono v nevezani besedi. Bajka ostane bajka, pravljica pravljica itd., pa naj bo v verzih ali v prozi. In pomisliti moramo tudi, da je nekdanje bilo v pesemski obliki mnogo tega, kar danes poznamo samo v prozi.

Slovensko ljudstvo na zapadu med omenjenimi vrstami ne dela veliko razlik. Najbolj razširjen izraz je *práuca*, na Cerkljanskem *prájerca*. Na skrajnem zapadu slovenskega jezikovnega ozemlja, med Terjani na desnem bregu Tera, poznajo danes samo dve osnovni skupini besedno-duhovnih umetnin: 1. *čánt* (pesem) je to, kar se *poje*^{40a}; 2. vse ostalo, bodisi v vezani ali nevezani obliki, pa je kratkomalo *právice* — nekaj, kar se *pravi*, pripoveduje, baja. Vsaka vas ima vsaj enega, navadno pa več dobrih pripovedovalcev, moških ali ženskih. V vasi Ter (ital. uradno Pradielis) sem leta 1940. čul bajati otroka desetih let, Lidia Góbića, ki mi je gladko narekoval štiri »právice« (dve legendi in dve šaljivi pripovedi)⁴¹. V Beneški Sloveniji slovensko ljudstvo sploh nima nobene druge duhovne hrane v materinem jeziku, zato je bajanje edina

^{40a} Izraz *peti*, pesem sicer ni neznan, pač pa zaradi zanimivega pomenškega prenosa pomeni to, kar je drugod po Slovenskem *molitev*, *moliti*.

⁴¹ Baudonin de Courtenay ima v seznamu pripovedovalcev iz Rezije (MATERIALE I) deklico devetih let, F. Sedeju pa je v Cerknem povedal pet pravljíc še ne deset let star deček.

priložnost za besedno-umetniško izživljanje (za pripovedovalca) in doživljanje (za poslušalce).

Doslej objavljeno bajno, pravljичno in legendarno gradivo zapadnih Slovencev je še raztreseno po raznih (tudi neslovenskih) izdajah in težko dostopno. Gabrščkove »Narodne pripovedke v Soških planinah« iz l. 1910. so najboljše in najbolj znana knjižna zbirka, toda prinaša samo tolminske pravljice. Druge pokrajine zaostajajo za Tolminsko. Zlasti šibko je zastopan Kras, od koder pa imamo zanimiv poizkus dialektološkega zapisa: »Topolovo rebro« (Dutovlje, 1882., L. Žvab). Leta 1885. so izšle v Jagičevem AslPh (»prájce« in »smišlncoe«, katere je zapisal na Cerkljanskem »čisto i strogo dialektično« osmošolec Fran Sedej, poznejši profesor in nadškof v Gorici. Zapisi so nastali v zimi 1872–73 pod neposrednim vplivom Baudouin de Courtenaya, ki je poskrbel tudi za njih dokončno redakcijo in izdajo. Res škoda, da osameljeni Žvabov primer in zlasti Sedejev način zapisovanja nista našla posnemalcev skoraj do danes.

Med beneškimi Slovenci je zapisal in leta 1877. poslal Baudouin de Courtenayu na Rusko nekaj krajših tekstov v dialektu profesor Ivan Vogrič⁴². V spremnem pismu pravi, da je beležil točno po pripovedovanju nekega oglarja iz Čanebole. Drugi zapisovalci pa niso bili tako tankovestni. Domače pravljice in pripovedke so objavljali tudi v furlanščini in italijanščini (Blažutič in drugi). Vendar je bil tudi klic s slovenske strani močan, saj se je Ivan Trinko, najizrazitejša kulturna osebnost v Beneški Sloveniji, oglasil leta 1884. naravnost v Ljubljanskem Zvonu z beneško-slovenskimi bajnimi pripovedmi o vedomcu in divjih babah.

Marsikaj iz našega pripovednega zaklada sta objavila Furlan R. Vidoni in Nemec A. von Mailly. V splošnih opisih življenja in mišljenja zapadnih Slovencev je prišlo že kar v navado⁴³, da se kot primer njihovega ustnega slovstva navaja izročilo o Zlatorogu ali o Trentarskem študentu, ki sta pač pritegnila pozornost zaradi literarnih obdelav (Baumbach, Lovrenčič) in ne iz etnografskih ozirov.

Značilnejša so mnoga druga izročila zapadnih Slovencev. Krajevne aitiološke pripovedke, kot n. pr. ona o nastanku Krasa, lahko krijejo v sebi prastare motive. V legendarni cikel o popotovanjih Kristusa in sv. Petra je prišlo dokaj bajnih, pravljичnih in drugih snovi, ki s krščanskim okvirjem nimajo nič skupnega. V svoji rokopisni zbirki folklornega gradiva iz Tera hranim svojevrstno legendo »Káko to se nareáju júdje« (Kako se delajo ljudje), za katero trenutno ne bi mogel reči, je li parodija, ali ne tiči za obscenostjo kaj globljega. Nekatera izročila smo že omenili zgoraj ob pripovedni pesmi, več pa nam takle bežen oris ne dopušča.

c) Uganke.

Med Slovenci na zapadu že otrokom v predšolski dobi bistrijo um z ugankami. Kolikor se spominjam, pride prva na vrsto: K o l í k o - m í š t a -

⁴² MATERIALY II, str. 193.

⁴³ Coronini-Cronberg, Lorenzoni in drugi.

címa (Koliko miš tac ima?). Sledijo ji: Reci trikrat »petelin ne kokoš«, Znaš šteti do pet? in podobne stvarce, ki so prav za prav nekake besedne igre, a še najbližje ugankam.

Uganke zastavljajo: odrasli otrokom; mladina (zlasti fantje in dekleta) med sabo ob raznih priložnostih; odrasli med sabo (takrat lahko stresejo iz rokava tudi »ta-mastne«); odrasli, moški in ženske, mladina in otroci vse vprek ob nekaterih skupnih delih, na likofih, slavnih itd.

Uganke, ki podlegajo splošnim folklornim zakonom, nastajajo, živijo in umirajo povsod, zato tudi med zapadnimi Slovenci. Samo na nekaj vasi je bila omejena pred kakimi 50. leti uganka, ki je danes ni več: »Smodinov gospod je znal pisat, brat prav nič — kako je to?« (Kopriva na Krasu. Pojasnilo: Smodinovi — hišno ime — so imeli duhovnika, njegov brat doma pa je bil nepismen. Uganka sloni na dvoumni obliki »brat« = samostalnik ali nedoločnik glagola brati). Bolj razširjena po Gornjem Krasu pa je bila druga uganka »Muj ti Buh nebeški, farman snožeški jen vikar štjački so tekli vsi po ani jački« (Kopriva, 1936). Ključ do tega nerazumljivega teksta in pojasnilo, da gre za uganko, je našel V. Šček v Avberu ali nekje v okolici z varianto: »Farman snožečki in kaplan štjački sta spala oba v eni jački — kako je to?« Odgovor: »Bila sta dvojčka.«⁴⁴ Krajevno je ta uganka opredeljena, časovno pa ne več, ker menda nihče ne pomni dvojčkov. Zato pa zdaj preostajata dve možnosti; ali bo ta uganka brez konkretnih okoliščin, ki so sprožile njen nastanek, postala splošna in se ukoreninila med ljudstvom, ali pa bo padla v pozabo. To bo povedal čas.

Doslej nimamo enotne zbirke slovenskih ugank, ki so še raztresene po tiskih in v veliki meri med ljudstvom tudi na slov. zapadu.

d) Pregovori.

Leta 1939. sem v »Mislih ob Šašljevi zbirki« zapisal, da v delu Kocbek-Sašelj, Slovenski pregovori, reki in prilike »razen nekaj Erjavčevih drobtinic skoraj ni zastopano Primorje, v katerem vendar živi četrtna Slovencev.«⁴⁵

V novi, popolni zbirki slovenskih pregovorov, urejeni seveda drugače kot je bila Kocbekova in Šašljeva, bo treba to pomanjkljivost odstraniti. Menim, da to ne bo težko. Saj slovensko ljudstvo na zapadu uporablja vsakovrstne prisposode in izreke, ki poživljajo vsakdanji razgovor.

Poleg splošnih pregovorov imamo precej takih, ki izražajo pokrajinske posebnosti: »Na Krasu je pod vsakim grmom gad«, »Modrasa pusti, Kraševca ubij!«, »Tudi Brkin mora živeti«, »Tolminec niti k maši ne gre brez koša«, »Furlana, cigana in Rezijana ni moč razumeti«, »Bejš vsem Rezjanom na ohcet!«, »Umazan kot višarska svinja« itd.

Toda pokrajinsko preučevanje pregovorov je važno tudi zato, ker ta ali oni kraj lahko hrani boljše variante splošno znanih pregovorov ali pa take pregovore, ki so bili nekdanj verjetno razširjeni tudi drugod, a so se

⁴⁴ Navajam iz Ščekovih »Paberkov« po spominu.

⁴⁵ Mentor 27, str. 31.

že izgubili. Tako n. pr. ne vem, ali se še kje razen na Gornjem Krasu čuje: »Šenica je samo za franke (= davke) jen za poberine« (pod »poberini« so mišljeni graščak, duhovnik in cerkovnik; še pred sto leti si kmet ni mogel privoščiti pšenice ter je za lastno prehrano prideloval le rž, proso, ajdo in v novejših časih turščico). Težko umljiv preostanek nekdanjih časov je tudi tale pregovor iz Koprive na Krasu: »Kadar je pirjevca v lopati, piš nas v uho ta-bogati!« Pirjevica (*triticum spelta*)^{45a} je bila včasih važna za prehrano ubožnejših; ko so pridelek pospravili, niso bili več navezani na pomoč ali miloščino bogatinov, pa so jim lahko zagodli: »Pišite nas v uho!«

9. Ljudski jezik

Jezik, ki ga govori ljudstvo v svojih narečjih, ima širši obseg in starejšo zgodovino kot pismeni jezik, ki je na Slovenskem nastal komaj v 16. stoletju. V ljudskem jeziku zasledimo pojave, ki izvirajo še iz praslavenščine ter so tisoč in več let stari. Zapadno slovensko ozemlje je jezikovno zelo razčlenjeno. Tudi če povežemo sorodna narečja v večje skupine, imamo še vedno opravka z nezdružljivimi enotami. Izmed sedmih osnovnih dialektičnih tipov ali »baz«, v katere Ramovš deli slovenščino, so na tu obravnavanem ozemlju zastopane kar tri oz. štiri: primorska, rovtarska (Tolmin—Cerkno—Črni vrh) in koroška (Kanalska dolina); deloma, zlasti v prejšnjih časih, tudi dolenska dialektična baza (Notranjsko).

Jezikoslovje in etnografija imata precej široko skupno polje dela. Dialektologijo bi nekateri hoteli celo podrediti etnografiji. To pa ni potrebno. Preučevanje živega jezika je vselej v zvezi s problemi, ki so lastni jezikoslovju, etnografiji in še drugim vedam (psihologiji, filozofiji ipd.). Pri nas n. pr. že Erjavčevi zapiski »Iz potne torbe« lepo kažejo, kako lahak je prehod iz jezikovnega področja v etnografsko. Nekako dopolnilo ali nadaljevanje Erjavčevega dela so Štrekljevi slovarski doneski »Iz besednega zaklada« (1892) in »Iz živega jezika narodovega« (1894), ki vsebujejo prav tako marsikaj etnografskega. Matija Murko se je pri reševanju slovenskih in južnoslovanskih etnografskih problemov uspešno posluževal nove metode, ki je znana pod geslom »Wörter und Sachen«. Nadaljnji važen korak v razvoju je bila obogatitev te jezikovno-etnografske metode z geografskimi prijemi. Najznačilnejši sad teh prizadevanj so danes jezikovni, jezikovno-etnografski in etnografski atlasi. Slovenci nimamo še nobenega takega atlasa. Zapadni del slov. jezikovnega ozemlja pa je (oz. bo) zastopan v atlasu naših sosedov Italijanov. Toda o tem več v IV. poglavju.

10. Ljudske knjige

»Bodi htur ozhash te bukelze mei zhries svatu noi srebro. bodi bouzhan, al krainz, bel corosz...«⁴⁶

^{45a} Prim. F. Kotnik, O piri in ženitovanjskem kruhu. Et. XVII, 51.

⁴⁶ Duhovna Bramba I, str. 108 (Razprave AZU I, str. 222).

Ta odstavek nam priča, da izdajatelj koroške »Duhovne brambe« (prvi tisk iz l. 1747 ali 1754) izrecno računa tudi na odjemalce med zapadnimi Slovenci, sicer bi ne omenjal »Bovčanov«⁴⁷ in celo na prvein mestu. Verjetno, da je bilo ravno z bovške strani živo povpraševanje po takem blagu in da se je to izkazalo že pri »Kolomonovem žegnu«, ki je izšel v isti tiskarni kot »Duhovna bramba«, le nekaj prej (najbrž med 1736—1754).

Starih direktnih dokazov za širjenje koroških tiskanih izdaj Kol. žegna in Duh. brambe po slovenskem zapadu za zdaj ne poznamo, ni pa izključeno, da jih ne bomo našli. V Njivicah pri Cerknem je prof. Košťál kupil l. 1914. od nekega kmeta en izvod Duh. brambe. V neki župnijski knjižnici na Vipavskem, menda v Batujah pa hranijo Kolomonov žegen⁴⁸, katerega je morda kak duhovnik zaplenil med svojimi verniki. Sodeč po neki pripovedki (LMS 1894, 180), so na Cerkljanskem cenili knjigo »Veliki Kalamón« bolj kot zaklad.

Med beneškimi Slovenci so tudi krožile čarovne knjige, le žal, da ne vemo vedno, katere. Že leta 1607. je bil v Vidmu obsojen neki Gio. Battista Nimis, ker je skušal prepisovati neznane črke. Hipoteza G. Vidossija, da so to bile »slovanske knjige, tiskane v cirilici«, je sicer privlačna, vendar z ničemer podprta⁴⁹. Poleg slovenskih knjig, ki jih najbrž ni bilo veliko, so si beneški Slovenci za drag denar kupovali po antikvarnih knjigarnah v Čedadu in Vidmu tudi latinske čarovne knjige, s katerimi so upali priti do skritih zakladov. Ostermann je še v drugi polovici 19. stoletja videl sledeče: Agrippa iz Nettesheima, Petra de Abano, »Clavicole di Salomone«, »Arcana arcanorum«, »Flagella demonum«. Uganka je še, če so se te knjige med našim ljudstvom prepisovale, prevajale in sploh, kakšne usode so bile deležne.

⁴⁷ Pod izrazom »Bovčani« moramo razumeti splošno Slovence iz Posočja in v širšem pomenu zapadne Slovence. Kdor je nekdanj prišel na Koroško z gorenjske strani, je bil »krainz«; kogar pa je noša in govorica izdajala, da je doma južno od Predila, tega so imeli kratkomalo za »Bovčana«, pač po Bovcu — najbližjem upravnem središču Posočja. Po ustnem sporočilu dr. I. Juvančiča iz Bovca je tudi pri koroških Nemcih v Trbižu, Beljaku in drugod izraz Flietscher (= Bovčan) veljal toliko kot »goriški Slovenec«. Za to, da gornjega poimenovanja nikakor ni jemati striktno, imamo najlepši dokaz prav v navedenem mestu Duh. brambe I, 108, kjer so si izrazi bouzhan-krainz-corosz očitno enakovredni ter označujejo pač tri slovenske veje, ki si tu ob važnem geografskem in kulturnem stičišču med Julijskimi Alpami in Karavankami segajo v roke: Slovenci od Soče, Save in Drave.

⁴⁸ S posredovanjem V. Črnigoja, nekdanjega tovariša z goriške gimnazije, sem si l. 1939. izposodil ta izvod Kol. žegna, toda takratni izpiski so se mi med vojno izgubili, da ne morem vedeti, za katero izdajo gre.

⁴⁹ Nesprejemljivo pa je to, kar G. V. pravi o Kolomonu: »Un libro del genere [t. j. v cirilici] sarà anche il libro Calamon (calmone = gergo) di una leggenda raccolta fra gli Sloveni sopra Idria e stampata nel Cefastu?, V (1929), p. 60.« Kolomon je namreč bil irski menih, † 1012 v Spodnji Avstriji. Izvirni naslov knjige se glasi: »To je tapravi inutazieli COLEMONE-SHEGEN...«, v 23. kapittlu še: »od Kolemone papasha venka dan.«

V ustnem izročilu zapadnih Slovencev imajo knjige velik pomen. Pogostoma se omenjajo zlasti »črne bukve« in njih moč. A tudi tam, kjer se pripovedovalec ne sklicuje na »staro pisanje« ali »branje«, kaj lahko predpostavljamo pisano predlogo. Tako je n. pr. pri prerokovanjih. »Preroki« so bili povsod med ljudstvom dobrodošli, saj se nihče ni zanimal, od kod jemljejo svojo modrost. V resnici pa so ti preroki črpali iz krajših in daljših rokopisnih zbornikov o »sveti Šembilji«, o »Antikristu« in podobno, kasneje tudi iz tiskanih knjižic. Okrog 1860. je n. pr. natisnil neko prerokovanje Paternolli v Gorici⁵⁰, podobno »Prerokovanje« pa je izšlo v Trstu celo še l. 1877⁵¹.

Poleg prerokovanj in raznih čarovnih knjig so zelo verjetno krožile med našim ljudstvom tudi drugačne knjige, n. pr. legendarne snovi⁵². Vse naše znanje o ljudskih knjigah na slovenskem zapadu pa bo le ugibanje, dokler ne dobimo v roke tekstov samih. Benečan Lojz Kukovac p. d. »Tamalèt« iz Marsina mi je 1940. pravil v Fradélu, da je pred prvo svetovno vojno ogledal v kobariškem Kotu in takrat da je pri Mici Vranovi na Svinah videl knjigo, pisano s krvjo⁵³. Iz lastnih zapiskov do l. 1936. posnemam še sledeče: 1. Na Krasu je imel »črne bukve« nekdo v Kosoveljah (sežanski okraj). 2. Rajnik Frk v Krajni vasi, krojač in cerkovnik, je tudi imel bukve, iz katerih si je nekaj prepisal Miha Cilčev, a samo dobro, nič takega, kar škodi ljudem. Frk je večkrat iskal zaklade po navodilih iz knjige, a vedno brez uspeha. 3. Stari Turk v Koprivi je baje dobil črne bukve od gospoda Pirjevca ter je znal »zgovarjat« bel na očesu... Na podlagi teh ali podobnih sledov bo mogoče priti do pravih »črnih bukev« in ugotoviti, ali gre za tiske, ali za rokopise, ter še marsikaj.

Doslej nam je na pol etnografsko bukovništvo znano skoro izključno iz severnih in vzhodnih slovenskih pokrajin. Toda važno bi bilo, temeljito preiskati tudi naš zapad. S pozitivnimi in negativnimi odgovori, ki jih bomo dobili, bo lažje pojasniti prenekatero temno stran v-te vrste »književnosti« Slovenije sploh.

11. Ljudske igre

Preskromno znanje o ljudski dramatiki zapadnih Slovencev sestoji iz maloštevilnih in bežnih omemb:

Goriški jezuitje so v 17. stoletju prirejali svoje latinske duhovne igre (ludi spirituales) kot protiutež ljudskim burkam (comoediae lascivae), ki so jih glumači izvajali na Travniku.

⁵⁰ Gl. Plesničarjevo bibliografijo »Narod naš dokazuje hrani«, Ljublj. 1940, št. 77.

⁵¹ PREROKOVANJE / za / te prihodnje čase / Kaj in kako se bo godilo do sodniga dneva / Drugi natis / Na brane od Daniela Kralja leta 1250 / Prestavil Franc Švara / U Trstu / 1877 / Cena 10 Krajcer. Knjižico (broš., —8°) sem videl poleti 1940. pri duhovniku E. Ferjančiču v Slovrencu v Brdih.

⁵² Gl. Et XVII, str. 27, op. 4.

⁵³ Menda le z rdečilom. — Mico Vranovo sem iskal takoj 1940., a je nisem našel doma. Leta 1947. pa sem izvedel, da je med vojno umrla. Njena hči Mica se take knjige ne spominja, pravi pa, da je mati res veliko brala. Vse materine knjige pa so bile uničene obenem z vasjo, ki je bila l. 1943. bombardirana.

Med beneškimi Slovenci v Šenpetru so se vršile vsako leto do konca XVIII. stoletja pasijonske igre. Toda v kakšnem jeziku? Na kakšno besedilo? Vse, kar vemo, je to, »da so predstavljali vsak veliki petek a b i m m e m o r a b i l i Kristusovo trpljenje na ravnini poleg sv. Kvirina. Zadnja taka predstava je bila leta 1792., ko je predstavljal Kristusa Ivan Podreka«, praded avtorja knjige *Slavia italiana*.

In še v drugi polovici 19. stoletja je Ostermann zabeležil, da v nekih vaseh doline Bele ali v Kanalski dolini pri procesiji na veliki petek nekdo »nosi križ in predstavlja Kristusa, pri čemer hodi bos. Onstran (= na levem bregu) Soče sta s Kristusom tudi dva razbojnika«.

V Zabnicah v Kanalski dolini so tik pred koncem preteklega stoletja videli Drabosnjakovo pasijonsko igro, ki jo je uprizorila — pač na povabilo domačinov — igralska družina iz Malošč v beljaški okolici.

Mnogo znakov ljudske igre ima na sebi uprizoritev Kristusovega trpljenja v Kobljeglavi na Krasu (menda leta 1928). Igrali so dvakrat: na binkoštni ponedeljek in naslednjo nedeljo, obakrat na prostem — na »gorici« pod cerkvijo. Besedilo je verjetno sestavil župnik, toda pomisliti moramo, da so domala v vseh vlogah obširnega dejanja nastopali preprosti ljudje (nad 80 oseb!) in ne poklicni igralci. Igrala je tako rekoč vsa vas, pomagale pa so tudi sosednje vasi, največ Štanjel. Ne glede na posmeh in celo odkrita nasprotovanja, je uprizoritev uspela. Dvomim, da bi bilo treba ta uspeh pripisati verski vnemi igralcev ali gledalcev, saj se je po sosednjih vaseh govorilo, da se Kobljeglavci »s Kristusa norčavajo«⁵⁴. Bolj verjetno je občinstvo pritegnil dogodek sam po svoji izrednosti, zraven pa igra, način podajanja in podobni momenti, katerim se je zavedno ali nezavedno pridruževal še kulturno-nacionalni moment (domači jezik se je prav v tistih letih moral nasilno umikati iz javnosti). Ker so še živi glavni organizator (župnik Drašček) in večina igralcev, bo mogoče izvedeti vse važne podrobnosti o igri, izvedbi in odmevih med ljudstvom. Tudi takratno dnevno časopisje je morda kaj zabeležilo.

Kar se tiče božičnih prizorov za zdaj lahko samo sklepamo, da so nekdam bili v navadi tudi na slovenskem zapadu. Tekst »Le čuj, le čuj, Ljub sosod moj«^{54a} iz Kojškega v Brdih je kot nekak monolog, namenjen za recitacijo v cerkvi.

Pravih iger posvetnega značaja pa med zapadnimi Slovenci še ne poznamo. Izrazito dramske prvine vsebujejo mnogi običaji (ženitovanjski, med letnimi zlasti zimski in spomladanski). Prof. Kuret je nedavno prišel na sled zanimivi ljudski običajni igri s Cerkljanskega, kjer uporabljajo tudi lesene izrezljane krinke (»larfe«).

⁵⁴ Ker je prav v tistih dneh toča neusmiljeno pobila kobljeglavsko polje, medtem ko je okoliškimi vasem prizanesla, so mnogi videli v tem »kazen božjo« za to, ker so »Kristusa oponašali«. Igre sam nisem videl, nekaj podatkov pa imam od sovaščanov, ki so se udeležili prve ali druge predstave. Iz razgovora z dimnikarskim mojstrom Rudežem iz Kobljeglave, ki je sam igral v vlogi Heroda, sem izvedel poleg novih podrobnosti tudi to, da so isto igro že prej (1911. ali 1912.) igrali v Mirnu pri Gorici, kjer je bil g. Drašček kaplan.

^{54a} Št. 77 v moji rokopisni zbirki.

12. Ljudski napisi

Na hišah, kalonah, vodnjakih, mostovih, znamenjih, pokopališčih in cerkvah našega zapada srečujemo slovenske napise. Ob njih bi lahko zasledovali, kako si je slovenska beseda, najprej samo občevalno sredstvo preprostega, neukega ljudstva, polagoma utirala pot — v pisani obliki — z domačih zidov na javne zgradbe. Ta beseda — slikana na platno, les, kovino (na votivnih podobah, pohoštju itd.), vrezana v les (na skrinjah, na predmetih cerkvenega inventarja, itd.), vžgana v les, vklesana v kamen — je vselej po svoje zanimiva, bodisi kulturno-zgodovinsko, dialektološko ali etnografsko. Dokumentarična vrednost napisov navadno raste z njih starostjo; vendar pa to ni nikak zakon; zlasti z etnografskega vidika ima starost podrejen pomen.

Najstarejši naš napis, kolikor mi je doslej znano, nosi letnico 1619, poteka s kraških tal — z Grížan pri Vrabčah na Vrhéh, ter beleži, kdo so bili starešine »v tim času«, ko so »sturili ta pot« (pod, lesen strop v cerkvi⁵⁵. Skoraj dve sto let kasneje — leta 1803. — so vzdali ob dograditvi mostu čez Močilnik med Slapoim in Trgom v Vipavi svojevrstno ploščo. S fotografskega posnetka v Etnografskem muzeju v Ljubljani⁵⁶ berem:

IMENITNI MOJSTER MNT: TROST
JE STURU TA TERDNI MOST
SKUSI SHPESHE KOM: SLAPNSKIGA
JENU POMUZH GR: IPAUSKIGA
GOSPODA TADEUSA LANTHIRIA
DE USAK BRES SKRBI ZHES DIRIA
TUDI GR: COBENZEL JE DAU
H TEMO DELO EN DOBER MAU
GOSPUDE SCARIA JEN TERSHANI
POSEBNU IS DELLAM LOSHANI
SO POMAGALI H TEMU MOSTI
BUCH GA OBDERSH LEIT DOSTI

Ta verzificirani napis razodeva — glede na čas in kraj, v katerem je nastal — precejšno rutino pri pesniku, ki ga je zložil. Pomaknimo se približno sto let bliže, pa dobimo na pokopališču v Koprivi napis, o katerem bo še govora pri ljudski umetnosti: Tukej — postavim — usred mojih — pokojnih — ta spomin — se nesem neker učil jest — hvaležni — Anton Ukmar — h. št. 18. Je iz leta 1905⁵⁷.

⁵⁵ KOS Fr., Ornamentika lesenih poslikanih stropov..., str. 87.

⁵⁶ Foto-arhiv E. M. št. 1115. — Za zadnjo vrstico se moram zahvaliti Sveto-zarju Križaju, stud. arh., ki jo je prebral na kraju samem.

⁵⁷ Po lastnih zapiskih. Sedaj objavljeno v tržaškem »Ljudskem tedniku« (1947, št. 80 sl.), pod rubriko »Primorski ljudski napisi«.

9. Glava moža, sklepnik na Dréjetovi kaloni v Šepuljah. 18. stoletje

10. Glava mladeniča, ravno tam. (Foto Mahovič — 1947.)

Gornji trije primeri iz raznih dob kajpak ne izčrpajo vseh značilnosti epigrafskih spomenikov slovenskega zapada. Napisí so neredko edini tolmač votilnih podob, znamenj, reliefov itd. Ravno epigrafski podatki predstavljajo včasih zlati ključek, s katerim lahko prodremo do bistva ljudskega ustvarjanja v ožjem in širšem smislu.

13. Ljudska umetnost

Človeku prirojena želja po lepem je tudi zapadnim Slovincem narekovala, da so si iz davnine sèm krasili najbližje in najljubše predmete, zlasti orodje in pohištvo. Obredni, verski in družbeni nagibi so obseg snovanja in stvaritev ljudske umetnosti razširili in poglobili. Pri določanju pokrajinskih značilnosti in posebnosti nam bo v nemajhno oviro to, da nimamo nobene starejše sistematične in homogene etnografske zbirke. Danes je namreč precej pozno iti na teren iskat primerkov te in one oblike. A prepozno le ni: morali se bomo zadovoljiti s tem, kar nam je ostalo.

Nekatere vrste ljudske umetnosti na slovenskem zapadu so samo podaljšek sorodnih vrst v sosednjih centralnih slovenskih pokrajinah. To velja predvsem za poslikane panjske čelnice, ki jih še srečaš po Cerkljanskem, ob Idriji in Bači, a jim je žarišče na vzhodni strani alpskih pregraj⁵⁸.

Ljudska arhitektura (razen cerkvene) doslej ni bila deležna posebne pozornosti z etnografskega in umetnostno-zgodovinskega stališča, ampak bolj z geografskega.

Lesena plastika, rezljani ali slikani okraski na lesu, slikana znamenja, freske na hišnih pročeljih⁵⁹, ljudske podobe na steklu⁶⁰, okraski iz kovanega železa itd. so bolj ali manj razširjeni po vsem slovenskem zapadu.

Svet zase pa predstavljajo tvorbe iz kamna, značilne za kraške predele. Iz kamna, to je iz najbolj cenenega gradiva, ki mu je bilo na razpolago, si je Kraševac oblikoval hišo, ognjišče, mizo, stole, posodo in orodje. To je bilo brez dvoma združeno z naporí, a ko se je odporna snov vdala, jo je Kraševac vzljubil. S tem pa je bila dana možnost za izpopolnjevanje in olepšavo prvih grobih oblik ter za nastajanje novih, samostojnih, »umetniških« oblik. Tako smo prišli do tega, da je italijanski geograf zapisal o tržaškem zaledju: »Celo stari hlevi imajo na sebi nekaj umetniškega«⁶¹.

Fr. Stelè je svoj čas opozoril, da se nadarjenost sinov te zemlje nujno nagiblje k stavbarstvu, klesarstvu v kamnu in kiparstvu. V kraškem kamnosestvu da se srečujemo s pojavi kiparskega likovnega pranagona. Pojavi svetovne umetnosti le redko raznetijo tlečo žerjavico. »Kadar se ta dežela odzove velikim tokovom kulture, je to vselej le tedaj, če ustrezajo njenim

⁵⁸ Gostilničarju Rejcu, p. d. »Lovrencu« v Nemškem rutu je n. pr. poslikal panje neki mojster iz škofjeloškega okraja. Slikali so sicer tudi domačini, a pred očmi so imeli importirane predloge.

⁵⁹ Zanimiva je freska pri »Kovačevih« v Skopem na Krasu, iz srede 18. stoletja, legendarne snovi: sv. Anton in priča iz pekla.

⁶⁰ Večjo zbirko podob na steklu z »Gore«, s Cerkljanskega in iz okolice Idrije sem še l. 1941. videl pri ing. Del Neriju v Gorici.

⁶¹ »Perfino le vecchie stalle hanno alcunchè di artistico«; NICE, str. 59.

naravnost prvinskim predpogojem.« To je Stelè podkrepil s primeri iz podeželskih cerkvic, ki hranijo mnogo izdelkov ljudskih mojstrov. Z etnografskega vidika pa bomo morali naša raziskavanja na tem področju znatno razširiti ter zasledovati vse mogoče pojave ljudske umetnosti izven cerkva.

Oblikovanje kamna je na Krasu doživelo v prvi polovici 19. stoletja nekaj razcvet, o čemer pričajo fino izdelana ognjišča⁶², bogate »šape« vodnjakov⁶³, »(n)ákule« pri kalonah, včasih z mojstrskimi reliefi. Ta nepojasnjeni razcvet se pričenja prav za prav ob koncu 18. stoletja, v drugi polovici 19. stoletja pa nastopa že tiho propadanje. Letnice, na katere so kraški kamnoseki redkokdaj pozabljali, bodo znatno olajšale preučevanje tega pojava z umetnostno-zgodovinskega vidika. Posebne študije, posvečene oblikam ognjišča, vodnjaka, »kalone«, nam bodo bržkone odkrile marsikaj zanimivega v umetniškem snovanju slovenskega življa na Krasu. V kamen vklesani napisi in imena mojstrov⁶⁴, nam neizpodbitno potrjujejo, da gre tu za nekaj domačega, slovenskega. Pri kalonah bi še posebej opozoril na redek primer koloriranja kamna v Brkinih (Misliče, h. št. 17, p. d. »pri Kovačevih«).

Primeri okrogle ljudske plastike v kamnu so redki. Etnografski muzej v Ljubljani hrani dva kipa iz Sanabora pri Vipavi (1. pol. 19. stoletja)⁶⁵. Človeške figure se pojavljajo pri reliefih na znamenjih⁶⁶, vodnjakih, kalonah (sl. 9 in 10) itd.; včasih so le bolj linearno-shematično nakazane, včasih pa precej plastično modelirane⁶⁷. Tudi na vaških pokopališčih naletimo tu in tam na poskuse plastičnega oblikovanja: Križani, mrtvaška glava, simbolične živalske figure. Posebno zanimivi so spomeniki, ki niso nastali po naročilu. Tako je kamnosek-samouk v Koprivi na Krasu izdelal dva spomenika svojim dragim; ko mu je — po njegovem trdnem prepričanju — lepo uspel Kristus na križu, je samozvestno pripisal z dletom: »SE NESEM NEKER UČIL JEST!«

III.

Znanstveno sodelovanje s sosedi

Hrvatom v Istri smo Slovenci dali v preteklem stoletju J. Volčiča, ki je skoraj vse svoje življenje posvetil nabiranju njihovih ustnih izročil. Nekatera področja severne Istre bi morali danes družno proučiti slovenski

⁶² Italijanski zavod za spomeniško varstvo (Sovraintendenza alle Belle Arti) se je zavzel za ognjišča ter je prepovedal rušiti jih.

⁶³ Lep primer z Gorjanskega na Krasu glej pri Bednařiku, str. 107.

⁶⁴ Na Urbánčovi kaloni v Podragi pri Vipavi (iz l. 1845)) sta podpisana Jakob in Janes Oru iz Avbera na Krasu, kar priča, da so boljši mojstri sloveli in prejeli naročila tudi od daleč.

⁶⁵ Gl. Stelè, Um. v Primorju, sl. 25.

⁶⁶ N. pr. sv. Peter iz l. 1630. na »Petrovem pilu«, Vrhpolje pri Vipavi. (Foto-arhiv E. M. v Ljubljani, št. 534).

⁶⁷ Prim. relief, vzidan pred »Pikeovo« kalono v Dutovljah, h. št. 13. (Foto-arhiv Etnogr. muzeja v Ljubljani.)

in hrvatski etnografi, da bi z novimi podatki lahko osvetlili n. pr. etnogenezo Čičev ter vrsto drugih skupnih vprašanj. Zdaj, ko so se uredile politične razmere v teh krajih tako, da bo dolgo zadrževano kulturno delovanje zapadnih Slovencev in istrskih Hrvatov steklo z novo življenjsko silo, bo moči in bo treba vsekakor navezati uspešne medsebojne stike tudi na etnografskem polju.

Nemški znanstveniki po prvi svetovni vojni niso več izrecno obravnavali etnografskih problemov ozemlja, na katerem živijo zapadni Slovenci. Nemške vire iz avstrijske dobe smemo v glavnem smatrati kot zanesljive in nepristranske.

Posebej pa se tu pomudimo pri **romanskih** sosedih, s katerimi si iskreno želimo dobrih odnošajev. Lep primer znanstvenega sodelovanja lahko beležimo pri videmski reviji *Ce f a s t u*?, v katero so pisali tudi Slovenci (I. Trinko, F. Šturm, A. Budal); mnogi Furlani (R. Steccati, GB. Corgnali, G. Perusini itd.) pa so v njej nepristransko razpravljali ali prinašali gradivo v zvezi s Slovenci. Vendar je to menda edinstven primer. Po prvi svetovni vojni je namreč zlasti v novi italijanski pokrajini »Venezia Giulia« na splošno zavladata nekaka ozkosrčnost, ki je na žalost prodrla tudi v italijansko uradno etnografijo. Može kot Lorenzoni¹, ki po vesti niso hoteli delati krivice Slovincem, so bili osamljeni. Brez pomislekov pa sta pisala Ranieri Mario Cossàr in Francesco Babudri. Cossàr (večletni ravnatelj goriškega deželnega muzeja) v neštetihi spisih² prinaša ogromno gradiva, ki bi lahko bilo bogata zakladnica za etnografa in kulturnega zgodovinarja, če bi se avtor tako spretno in dosledno ne izogibal celo nedolžnega izraza »Slovenci«. O Babudriju bomo spregovorili posebej. V splošnem imam vtis, da je krajevna italijanska etnografija med dvema vojnama trpela zastoj³, in to kljub blestečemu zunanjemu videzu (folklorne prireditve, razstave itd.). Uradno vzdusje resnemu italijanskemu etnografu v Julijski krajini ni dopuščalo razmaha, pobud mu ni moglo nuditi, slovensko podeželje pa mu je bilo praktično izpodrežano, saj objektivno o njem ni mogel poročati. Na nekaj primerih bom skušal ponazoriti stališče do Slovencev⁴, ki je značilno za del italijanskih pisateljev in znanstvenikov.

Babudri, Fonti vive dei Veneto-Giuliani⁵. Trenutno nisem poučen, kako je to knjigo ocenila italijanska strokovna kritika. V šolski kolekciji »Canti, novelle e tradizioni delle regioni d'Italia«⁶ spada po mojem med slabše, čeprav je ena najobširnejših.

¹ Glej njegov lepi informativni članek »Gli Slavi delle vallate«; GORTANI, str. 67–95.

² Gl. »Medaglione bio-bibliografico di R. M. Cossàr«. LARES XII (1941), 68, 305.

³ Za furlansko etnografijo to ne velja.

⁴ Tudi do Hrvatov, saj v italijanski krajevni literaturi označujejo oboje kratkoma »slavic«.

⁵ Milano, Trevisini, s. a. (toda 1925). Biografske in bibliografske podatke o Babudriju gl. LARES XII (1941), 229 s.

⁶ Do leta 1941. je izšlo 14 knjig, od katerih mi je na razpolago 12.

Že v naslovu je nekaj problematičnega: kdo in kaj so Veneto-Giuliani? Kot geografska poimenovanja vobče, bi tudi tole moralo označevati vse prebivalce istoimenske pokrajine, ne glede na jezik, zgodovinski izvor itd. Babudri pa prišteva med Veneto-Giuliane samo prebivalce italijanskega jezika, ostali so tega imena bržkone nevredni »slavi«, »minoranze slave«, »frazioni slave«, »elemento slavo, derivato per la massima parte dall'importazione di Slavi fatta durante le pesti della Repubblica di Venezia«.

S svojo knjigo je Babudri nameraval predvsem podati zaokroženo podobo folklornega dejanja in nehanja Italijanov v Julijski krajini. Temu namenu (ki bi ga mi le pozdravili) pa se očitno pridružujejo še drugi: poraziti javno mnenje z obilico gradiva, prepričati nepoučene čitatelje, da so folklorne stvaritve Slovanov Julijske krajine »neprimerno maloštevilnejše« od italijanskih folklornih stvaritev⁷ in da je celo to malo, kar imajo, prepojeno z italijanskimi vplivi⁸.

V omenjeni kolekciji je Babudrijeva knjiga edina po tem, da v njej objavljeno gradivo sploh ni opremljeno z viri. Navedeni so sicer kraji, kjer izročila živijo, pri Babudrijevih lastnih zapisih včasih letnica, a nič več⁹. Poleg navedbe, kje je bil tekst objavljen, ali da je neobjavljen, pa bi mi večkrat želeli vedeti tudi za pripovedovalca. Tu in tam se nam namreč vzbuja sum, da je Babudri kaj zaokrožil po svoje¹⁰. Glede pripovedke »O kraški suši in podzemeljskih vodah«¹¹, ki jo je baje čul v Štanjelu na Krasu, izključujem, da bi jo mogel čuti v tej obliki. Ni ga Štanjelca, ki bi tako obvladal tržaški italijanski dialekt¹². Pristno štanjelsko pripovedko si lahko predstavljamo samo v kraškem slovenskem dialektu, vse ostalo je potvorba.

Poglavje »Bibliografia del folklore Veneto-Giuliano« je prav za prav bežen imenski seznam ljudi, ki so se (in se niso) bavili s folkloro Italijanov Julijske krajine. Med »drugojezičnimi pisci, ki so z veliko ljubeznijo

⁷ »Anche (in) certe produzioni letterarie del folklore de' nostri Slavi, produzioni che sono senza confronto meno numerose (podčrtal M. M.) delle nostrane italiane, il veneto-giuliano entra abbondantemente«, itd. N. d. 139.

⁸ Odgovarjati na take trditve — ni vredno. Če Babudri preuči v IV. poglavju navedena dela, bo itak sam moral zavreči svojo površno (da ne rečem zlonamerno) sodbo.

⁹ Knjiga je kot vse v tej seriji namenjena »srednjim šolam in izobražencem«, zato upravičeno pogrešamo bibliografske podatke. Brez njih nam je antološki del, ki obsega preko 250 strani, toliko kot neuporaben.

¹⁰ Rad bi vedel, kateri ljudski pripovedovalec v »Lovranj in drugih(?) liburnijskih vaseh« je govoril n. pr. te besede: »Che se no gera Venessia, che senza cativeria int'i ani de peste la n'â dà i Morlachi, no vessimo gavù più Uscochi«? N. d., str. 277.

¹¹ N. d., 295.

¹² S težavo bi ta in oni znal povedati kaj malega tudi v italijanščini, a nikoli tako gladko kot Babudri. Izraz »rente el nostro mar« je za Štanjel nemogoč, »carne fumante« v tej zvezi pa sploh ni ljudska oblika; itd.

proučevali »veneto-giuliansko«¹³ folkloro, so tudi B. Haquet (sic), A. Spin-
cie (sic), K. Strekelj (sic), W. Vrbas (sic), A. von Zett¹⁴... (skupno na-
vaja 17 imen) ... »in še drugi: Nemci, Francozi¹⁵, Slovani, Angleži«. Sama
imena pa seveda povedo malo ali nič. Bibliografija to nikakor ni!

Toda o Babudriju dovolj, saj tudi tam, kjer je kaj dobrega (n. pr.
poglavja o običajih), ne vemo, komu bi to pripisali. Na kratko lahko
rečemo, da so Fonti vive »šolska« knjiga, ki je zgrešila svoj namen.

Nice, *La casa rurale nella Venezia Giulia*¹⁶. Resno delo, s prejšnjim
v nikakršni zvezi, pa je že omenjena študija o kmečki hiši: »La casa
rurale nella Venezia Giulia«. Izšla je med izdajami geografskega in-
stituta univerze v Firencah. Pri nadaljnjem preučevanju hiš na sloven-
skem zapadu, že zaradi obilnega gradiva iz prvega vira, ne bo mogoče
iti mimo te študije.

In vendar nas tudi tu preseneča dvoje stvari. Prvič: avtor sploh
ne upošteva novejšje slovenske in slovanske strokovne literature, kakor
da se za Murkom, Dvorským in Cvijićem nihče ni več zanimal za predmet;
mislimo pa, da bi vsaj Melika moral poznati. Drugič: Nicejeve
besede: »L'opera di redenzione delle case rurali nella Venezia Giulia
deve avere un fine di più rispetto agli altri compartimenti del Regno:
la conservazione e la restaurazione della fisionomia ita-
liana degli insediamenti e delle abitazioni rurali nella terra che
costituisce una nostra testa di ponte nell'Europa cen-
trale e nella Balcania«¹⁷.

Jezikovno in deloma tudi fotografsko gradivo pa je Nice črpal pri
viru, ki še danes ni prišel na dan: »Atlante linguistico ita-
liano« (ALI). Ker to ni delo posameznika, ampak cele generacije, se
moramo tudi z njim seznaniti поблиže.

Kako bomo zapadni Slovenci zastopani v jezikovnem atlasu Italije.
Na pobudo videmske »Società Filologica Friulana G. I.
Ascoli« in po načrtu M. Bartolija so se že pred pet in dvajsetimi
leti pričela pripravljala dela za sestavo italijanskega jezikovnega atlasa.
Ze površen pregled kvestionarija tega atlasa nam pove, da bo v njem

¹³ Zdi se mi, da je Babudri tu razširil obseg pojma »veneto-giuliano«: saj
Karel Strekelj, kolikor je znano, ni publiciral nič o folklori Italijanov, pač pa
mного o folklori Slovencev v pokrajini, ki je komaj šest let po njegovi smrti
dobila ime »Venezia Giulia«.

¹⁴ Res sem radoveden, po kakšni zaslugi je ta Alfred von Zett zašel v
družbo mož kot so B. Haquet, M. Haberlandt, H. Schuchardt, K. Strekelj. Da le
ne zato, ker je na svojem izletu na Učko ugotovil, da Čiči »in intellectueller Be-
ziehung nicht viel höher stehen als das armselige Vieh, das sie hüten«?! (Gl. A.
von Zett, Im Karste, Touristische Reiseskizzen... Pola, Druck
Kleinmayr & Bamberg in Laibach, 1881; str. 14 in 36).

¹⁵ Francozom daje Babudri prednost pred Slovani, vendar se samo en od-
stavek niže obreguje ob Ch. Yriarte-a, ki je v Trstu in Istri videl to in ono, kar
Babudriju in somišljenikom ni šlo v račun.

¹⁶ Strokovnega referata o njej še nimamo; prvi je opozoril nanjo V. Bohinec:
Et XVII, 123.

¹⁷ Podčrtal M. M.

zbrano gradivo etnografu prav dobrodošlo. Med vprašanji (nad 7 tisoč) so z etnografskega vidika posebno zanimiva tista, ki posegajo v materialno in občestveno kulturo: družina, hiša, pohištvo, obleka, poljedelstvo, živinoreja, lov in ribolov, obrtništvo itd. Poleg 76 vprašanj za pregovore ali prilike¹⁸ so kot nalašč za etnografa tudi takale vprašanja: 6508: Kako pravite tistemu, ki zdravi bolezni, čeprav ni zdravnik? (Zaželeni odgovor bi bil na Slovenskem takle: »bali, vrač, vračnik« ip.). — 6562 (cfr. 590): Kako pravite pritisku na prsih med spanjem? (slov. odgovor: »mora« ip.). — 6584: Čez nekaj tednov po porodu gre porodnica v cerkev: kako pravite temu? (slov. odgovor: »vpeljevanje«). In tako dalje. Razen vprašanih je glavni nabiratelj ALI, univerzitetni asistent Ugo Pellis imel na razpolago poseben Etnografski priročnik (»Prontuario demologico«) za nabiranje ljudskih običajev in izročil, katera je beležil ob ugodnih okoliščinah. Povsod pa je fotografiral ljudi, bivališča in sploh krajevne značilnosti.

ALI je vključil v svoj delokrog vse »drugojezične polotoke« v predvojnih mejah Italije. Slovenski jezikovni »polotok« je zastopan z 12 kraji (hrvaški menda s 5). Na podlagi doslej objavljenih poskusnih vzorcev iz ALI-a sklepamo: če bo to delo izšlo nespremenjeno, točno v takem okviru kot je bilo zamišljeno pred vojno, bo — 1. krivično Slovanom bivše »Venezie Giulie«, 2. Italijanom in svetu pa bo nudilo napačno predstavo jezikovnega in narodnostnega stanja v tej pokrajini.

Da bi to ponazoril, sem vnesel v sledečo tabelo slovenske odgovore za dva pojma: »glava« in otroška igra »slepe miši«.

Karta za pojem »glava« (v njej so zaznamovane le oblike, podane tu v mastnem tisku)¹⁹ ti daje vtis, da vsa pokrajina spada v romansko jezikovno področje. Toda če smo se zapadni Slovenci z 10, 20, 30, 40 ali več leti za silo naučili italijanščine, to ni prava dvojezičnost, še manj »simbioza«; zato tudi naše pričevanje za latinski »CAPUT« ali poznejši »TESTA« stoji na krhkih nogah. Prava dvojezičnost je na tem področju doma le v romunskih naseljih pod Učko, v zapadnem obalnem pasu Istre, v Beneški Sloveniji, v Kanalski dolini, med slovanskim prebivalstvom primorskih mest Reka, Pulj, Trst, Gorica in njihovih predmestjih. Nekateri med pravkar naštetimi kraji so prav za prav trojezični. Tudi Pellis je n. pr. v Lipalji vasi (Kanalska dolina) zabeležil tri oblike, a na karto je vendarle prišla samo ena, za to najmanj upravičena. Po uradnem italijanskem štetju z dne 10. dec. 1921 so namreč našteji v Lipalji vasi 189 Nemcev, 118 Slovencev in 35 Italijanov²⁰, po avstrijskem štetju leta 1910. pa 308 prebivalcev slovenskega občevalnega jezika in 48 nemškega. Kaj naj bi potemtakem predstavljala oblika »tèsta«?! Doslednosti na ljubo

¹⁸ N. pr. Dežuje; moker sem kot..., Ta kamen je gladek kot..., C. je trmast kot..., M. kolne kot..., itd.

¹⁹ Gl. prilogo CF VII, n. 8—10. Kako in kje bodo objavljene slovenske oblike, mi ni jasno.

²⁰ MARINELLI, str. 310.

bi pričakovali isto obliko tudi v Reziji, v Beneški Sloveniji (št. 2, 3 in 5), kjer je pa prišel na površje furlanski »čaaſ«, zato ker je Pellis verjetno zastavljal vprašanja v furlanščini.

Z večjim zanimanjem se bo etnograf pomudil ob pojmu »slepe miši«. V Trstu naletimo na furlansko obliko »slepa mačka« (barbajata < *giata vuarba; premestitev pridevnika ter prehod gia > ja sta

Štev.	Naziv kraja: slovenski in uradni italijanski	Geograf. oznaka kraja (po ALI*)	Glava	»Slepe miši« (it. »mosca cieca«)
1.	Lipalja ves, Laglesie (Leopoldskirchen)	A g 7	tèsta - khopf - gláva	
2.	Rezija, Resia	A g 16	čaaſ - χlava	čwarbána [črobána] muḡa
3.	Ter, Pradielis	A g 21	čaaſ - láva	neznano
4.	Bovec, Plezzo	A h 2	tèsta - gláva	
5.	Sovodnje, Savogna di Cividale	A h 3	il čaaſ - χlava	neznano
6.	Tolmin, Tolmino	A h 4	tèsta - gláua	slépa meš
7.	Idrija, Idria	A h 6	tèšta - gláava	slípa meš
8.	Ajdovščina, Aidussina	B h 3	tèšta - χhláva [gláva]	sléipa meš
9.	Komen, Comeno	B h 5a	la tèšta - gláva	slépa meš
10.	Postojna, Postumia	B h 6	tèšta - χlava	slèpe miši
11.	Divača, Divaccia	B h 9	tèšta - χhláva	slépa meš
12.	Bistrica, Villa del Nevoso	B b 12	tèsta - gláva	móska čeka - slépa mès

»najbrž nastala v slovenskih ustih« — Pellis). Nemško obliko »slepa krava« (plínde k^húa) srečamo v Trbižu. Slovenska oblika »slepe miši« (razen Postojne povsod v ednini) živi na širokem strujenem ozemlju, v Beneški Sloveniji je neznana(?), v Kanalski dolini neizpričana, pojavi pa se celo v nemškem jezikovnem otoku Timau (Tischlwang) v

* Geografske temelje ALI gl. v Ce fastu? VII (1931), n. 8—10 str. 31 s.

Carniji: plínta máúš²¹. Rezijanski prevod italijanske šolske oblike »slepa muha« je nov in osamljen. Ta otroška igra je zelo stara. Njen motiv je: slepo žensko bitje hoče ujeti kako osebo ali stvar. Kakšen naj bi bil prvotni pomen tega? Odgovor na to in podobna vprašanja prepušča Pellis etnografom, katerim bodi ALI dragocen študijski vir.

Že pred objavo so bogati arhivi ALI na razpolago znanstvenikom. Gradivo iz naših krajev (četrť NE) je že zdavnaj zbrano, toda izdaja se zavlačuje. Celotno zbirko je zlasti zavrła prezgodnja smrt Uga Pellisa (1943), kateremu je sledil leta 1945. M. Bartoli, idejni utemeljitelj ALI²².

S svoje strani želimo, da bi to monumentalno delo moglo iziti kmalu. Če je pa bilo v prvotnem načrtu ALI kaj takega, kar terja danes revizijo, upamo, da je še vedno čas za to in da bo uredništvo ALI vzelo blagohotno na znanje naše brezstrastne pripombe.

*

Važen pogoj pri uravnavanju bodočih znanstvenih odnosov med Slovenci in Italijani v obmejnih področjih je medsebojno poznavanje in spoštovanje. Goričan Graziadio I. Ascoli, morda najslavnejši Italijan, kar jih je dala naša pokrajina, je bil v korespondenčnih in prijateljskih stikih²³ s profesorjem semitskih jezikov in folkloristom Stefanom Kocjančičem, doma iz Vipave, čeprav je ta bil buditelj goriških Slovencev in jugoslovansko usmerjen.

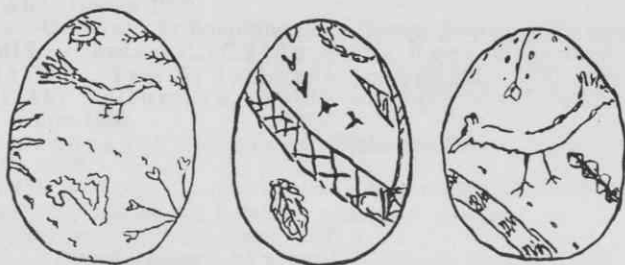
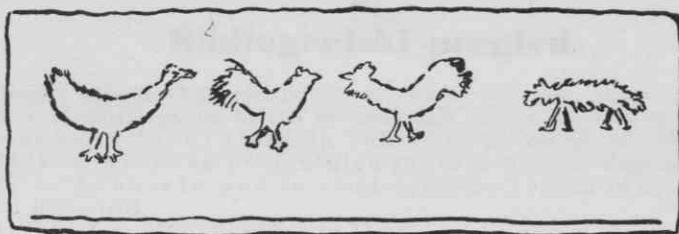
Konkretno bi si slovenski etnografi in folkloristi želeli od italijanskih kolegov, da razpravljajo o svojih problemih tako, kot n. pr. Grafenauer o »Lepi Vidi«. Ivan Grafenauer pa je mogel tako pisati o »Lepi Vidi« zato, ker je natančno vedel, kaj je o »Donni Candiji« ugotovil Michele Barbi. Menim, da brez poznavanja Grafenauerjeve »Lepe Vide« odslej nihče v Italiji ne bo mogel več uspešno razpravljati o »Donni Candiji«...

Znanost ne sme razdvajati, ampak mora družiti. Namesto da bi italijanski in slovenski znanstveniki živeli v večnem — skritem ali očitnem — sporu, bi bilo vsekakor koristneje za napredek znanosti in tudi neposredno za obe prizadeti strani, če bi odslej raje skupno gradili.

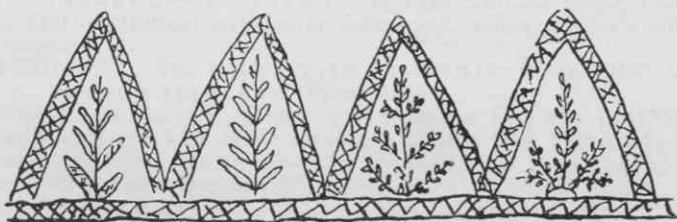
²¹ Po tem in po drugih pojavih krajevnega dialekta Pellis sklepa, da so bili ti Nemci sosedje koroških Slovencev.

²² Podatke o ALI gl. pri: BARTOLI Matteo, *Piano generale dell'Atlante linguistico italiano*. Rivista mens. della Soc. Fil. Friulana, V (1924), 205; — PELLIS Ugo, *Relazione preliminare per l'edizione dell'Atlante linguistico italiano*. CF VII, n. 8—10, 13—46, z dvema prilogama: — BOLLETTINO dell'Atlante linguistico italiano. I, II, Udine, S. F. F. »G. I. Ascoli«, 1933—1936; — id., III, Torino, 1942; *Saggi dell'Atlante linguistico italiano*. Atti del III. Congresso Naz. di arti e tradizioni popolari (Trento 1934). Roma, 1936, 176/177; — BARTOLI M., *Der italienische Sprachatlas und die Arealnormen*. Zeitschrift für Volkskunde, 48 Jahrg. N. F., Band 10, Heft 1 (1939), 68—89; — PELLIS U., *Le tradizioni popolari nell'ALI*. LARES XII (1941), 251; — *Pagine inedite di Ugo Pellis*. CF XXI (1945), 19—26; — ALIT. CF XXIII (1947), n. 1—4, 54.

²³ Gl. Bednařik, 126.

11. Beneškoslovenski pirhi z živalskimi motivi

12. Pirhi iz Beneške Slovenije z rastlinskimi motivi
Zbirka E. M. v Ljubljani

IV.

Bibliografski pregled

Pričujoči bibliografski podatki so zamišljeni kot dopolnilo k pregledu po panogah v II. poglavju, na katero se naslanjajo tudi v razvrstitvi. Poleg kratice »Slovenskega biografskega leksikona« uporabljam sledeče:

ARKIV = Arkiv za povjestnico jugoslavensku. Zagreb 1851—1872.

ATP = Archivio per lo studio delle tradizioni popolari. Palermo, 1882—1904.

BAUDOUIN = MATERIALY I in II.

BEDNARIK = Rado B., Goriška in Tržaška pokrajina v besedi in podobi. Gorica 1932.

CF = »Ce fastu?« Bollettino della Società Filologica Friulana. Udine 1925 s.

CUMIN = Gustavo C., Guida della Carsia Giulia. Trieste 1929.

ERJAVEC = Fran E., Iz potne torbe. LMS: 1875, 1879, 1880, 1882-3.

GORTANI = Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco. Udine 1930.

JA = Jadranski almanah. »Naša založba« v Trstu. Izšel trikrat: 1923, 1924, 1925—1930.

KOTNIK = Franc K., Slovenske starosvetnosti. Ljubljana 1943.

LARES = Organo del Comitato nazionale (italiano) per le tradizioni (arti) popolari. Firenze, 1930—31; Roma, 1932 s.

LUČ = Poljudnoznansveni zbornik književne družine »Luč«. Trst.

MARINELLI = Guida della Carnia e del Canal del Ferro. Udine 1933.

MATERIALY = Baudouin de Courtenay J., Materialy dlja južno-slovjanskoj dialektologii i etnografii; I: Rezjanski teksty, S. Peterburg 1895; II: Obrazcy jazyka na govorah tatarskih Slavjan. S. Peterburg 1904.

MELIK = Anton M., Slovenija — geografski opis, I/1, 2. SM v Ljubljani, 1935—36.

NS = Narodopisje Slovencev. I. Priredil dr. Ložar, Ljubljana 1944. II. V priredbi dr. Grafenauerja, ni še izšlo, razen nekaj posebnih odtiskov posameznih razprav.

OSTERMANN = Val. O., La vita in friuli. Udine 1940².

PF = Pagine friulane. Udine 1888 s.

PODRECCA = Carlo P., Slavia italiana. Cividale. I: 1884; II: 1887.

Rutar-B = Beneška Slovenija. Ljubljana 1899. »Slovenska zemlja« III.

Rutar-G = Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. 1, 2. Ljubljana 1892-3. »Slov. zemlja« I.

Rutar-T = Zgodovina Tolminskega. Gorica 1882.

Rutar-TI = Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana 1896. »Slov. zemlja« II.

RUTAR = B. G. T in TI.

SNP = ŠTREKELJ, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana 1895—1921.

1. Kmečki dom.

BEDNARIK, 104: Tipi hiš. — CUMIN, 121 s.: I centri abitati e le loro caratteristiche; (isti), Il gruppo del Monte Nevoso, Bollettino della Società geografica italiana. Roma 1927; — (isti), Il gruppo di Monte Nero di Caporetto, Annali della R. Università di Trieste, IV. fasc. 1—2. 1932; — (isti), Note geografiche sulla Val Bausizza, Boll., 1933. — DVORSKY dr. V., Trenta. Studie ku geografii slovanských sídel, I. Sborník česke společnosti zeměvědné. XX. Praha 1914. (Referat o delu gl. F. S[EIDL] v C VI [1915], 212). — LOŽAR Rajko, NS I, 81 s.: Primorska

ali mediteranska hiša. — MELIK I/2, 585 s.: Primorska ali mediteranska hiša; (isti), Kmetška naselja na Slovenskem. GV IX (1933), Zanichelli 1940 (137 strani, 40 podob v tekstu in 21 tabel). — PETAK Arthur, Über die Herd-Form in der Friaul. ZÖV X (1904), 211. Ni jasno, ali avtor govori o Furlaniji ali o slov. Posočju; novih podatkov o ognjišču ni; priložena slika je nemogoča. — RUTAR. — VURNIK Stanko, Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. Et IV, 30 s.

2. Ljudsko gospodarstvo

ABRAM Josip, Na Zapotoku. PV XII (1906); (isti), Opis Trente. PV XIII (1907). — BEDNARIK; — (isti), Noč na Adriji. »Obisk« II (1941), 25. — CUMIN. — ERJAVEC. — FERČNIK L., Ovčereja v Kanalski dolini. B II (1870). — FURLAN Andrej, Naši ribiči. KGMD 1930. — GORTANI. — JUG F. D., Čebelarstvo v Julijski Krajini. SČ 37 (1934). — KOS Milko, Tolminska gastaldija leta 1377. C VIII (1917), 1, 147. — MARI-NELLI. — POTOČNIK Matko, Vojvodina Koroška. Ljubljana 1909—10. Podatki o Kanalski dolini. — REJEC Maks, Mlekarstvo v naših gorah. KGM 1928. — RUTAR. — TUL Ivan, Kruh iz domače peči. KGMD 1939. — TUMA Henrik, Razni spisi v PV od leta 1908. do 1934. —

Obširen pregled slovenskega ljudskega gospodarstva je LOŽARjev članek »Pridobivanje hrane in gospodarstvo« v NS I, 98 z bogato literaturo na str. 121 sl.

3. Ljudska noša

B., Narodna noša tržaških Slovencev. SS 1893, 173. — BAUDOUIN. — COSSAR R. M., Il cappello nella foggia tradizionale goriziana. CF XVII (1941), 116. — D'ORLANDI-PERUSINI, Costumi del Cividalese. CF XVII (1941); izšlo tudi v posebnem odtisu z naslovom: »Antichi costumi friulani. Zona di Cividale«. — FISCHER L., Die Tracht der Tschitscher. ZÖV II (1896), 6—23. — I. G. V., Nošnja Slovencev tržaške okolice. N XXII (1864), 50. — I. T., Tržaška okolica. KMD 1908, 73. — LEGIŠA Lino, Iz starih predalov. Jadranski Kalendar »Istra«. Zagreb 1935, 148. Popis bale iz l. 1822, Mavhinje na Krasu. — LOŽAR Marta, Rokavci v slovenskih nošah. Et XVII, 64. — OSTERMANN. — Procesia presv. rešnica Telesa pri starih Slavenih na Laškem. SB IV (1853), 102, 110. — RUTAR. — ŠANTEL Saša, O ženski narodni noši v Julijski Krajini. Jadr. Kalendar »Istra«. Zagreb. 1935, 37—44. — YRIARTE Charles, Les bords de l'Adriatique (poglavji »Trieste« in »L'Istrie«). Paris 1878.

Po muzejih in privatnih zbirkah v Trstu in v Gorici je veliko izvirnih upodobitev starih noš zapadnih Slovencev, a skupnega pregleda o njih ni. Etnografski muzej in Narodni muzej v Ljubljani pa hranita sledeče upodobitve zapadno-slovenskih ljudskih noš: 1. — 5 akvarelov v Korytkovem albumu *Słowian-szczyzna*, risal F. K. Goldenstein ca. 1838; trije objavljeni v *Carniolii* VI (1844). 2. — 12 akvarelov iz Arsenovičevega albuma (sreda 19. stol., original v Etnografskem muzeju v Beogradu, facsimile v Ljubljani). 3. — 2 oljnatii sliki v naravni velikosti, E. Venturini, 1902. 4. — 3 manjša olja iz 19. stol. 5. — 14 akvarelov Saše Santla.

4. Ljudsko pravo

BAUDOUIN. — BERGHINZ Raffaello, Questionario... CF VII (1931), 63 s.; (isti), Note sul questionario per la raccolta degli usi giuridici friulani. CF VII, n. 8—10, str. 73; (isti), Usi giuridici ancora persistenti sulla sinistra del Tagliamento. CF VIII (1932), 231, 280, in CF IX (1933), 34, 85. Področje, katerega Berghinz proučuje,

gre od Predila do morja, od levega brega Tilmenta do bivše italijansko-jugoslovanske meje, v Vipavski dolini pa se ustavlja v Ajdovščini. — JOVANOVIČ [= MACAROL] Jože, Stara pravda. Zgodovinski doneski. KGM 1927, 46—51. — OSTERMANN. — PERUSINI Gaetano, Consuetudini giuridico agrarie della Provincia di Udine. Estratto dall'Archivio »Vittorio Scialoja« X (1943). Ima nekaj podatkov o planšarstvu v Beneški Sloveniji in v Kanalski dolini, v dodatku pa podroben pregled krajevnih mer, podprt z dokumenti od 13. stoletja dalje. — PODRECCA II: Le vicinie. — POLA-FALLETTI V. G. Cesare, Associazioni giovanili e feste antiche. Loro origini. Milano, Bocca, 1939—43, vv. 4. Razpravlja tudi o fantovščini v tržaški okolici. — RUTAR.

Splošno o slovenskem ljudskem pravu: VILFAN Sergij, Očrt slovenskega pravnega narodopisja. NS I, str. 217—262.

5. Ljudski običaji

Doslej najbolj pregledno sliko »Slovenskih ljudskih običajev« je napisal Boris OREL v NS I in II. Na koncu njegove razprave je obširna bibliografija, kjer so upoštevani tudi običaji zapadnih Slovencev. Poleg tam navedenega dodaj sledeče:

BEPUT. Un matrimoni te valade dal Resie. PF IX (1897), 10, 167. — MOSER Karl, Die Johannis- und Sonnenwend-Feier bei den Slowenen (Kres ali Iwanje). ZÖV XI (1905), 122. — MUSONI Fr., Usi e costumi degli Sloveni Veneti. ATP IX (1890), 26—30, 416—19; — (isti), La vita degli Sloveni. Palermo-Torino, Clausen, 1893; — (isti), Tra gli Sloveni di Montefosca (= Črni vrh v Ben. Slov.). PF X (1898), 161—4. — PODRECCA Carlo, Il natale nella Slavia italiana. ATP XVI (1896). — RIEPPI Antonio, Una curiosa costumanza di montagna in quel di S. Leonardo (o koledovanju na predvečer Treh kraljev). CF XX (1944), 180.

6. Ljudsko zdravstvo

BAUDOUIN. — ERJAVEC. Zlasti LMS 1882—3, 337 s. — KOŠTIAL I., Sieben Beschwörungsformeln (beside oder zagovori) aus dem slowenischen Teile des Küstenlandes. ZÖV XVII (1911), 171. — MANZINI V., Su alcuni fiori alpini; virtù e leggende raccolte fra gli Slavi del Friuli. Cronaca della Società Alpina Friulana. Udine 1889, str. 225; — (isti), Le virtù delle piante in Friuli. »In alto« 1890. — OSTERMANN. — SAJOVEC J., Vražje zdravila. N XVI (1858), 35. — ŠTREKELJ, SNP III, št. 5166—9 in 5177.

Rokopisno gradivo: BRELIH-ČELIK, 5 zagovorov (bokoričica) v črnovrškem dialektu. — Sodobni zapiski: KOCJANČIČ L., Kubeč v Istri; — MATIČETOV M., Kopriava in Hruševica na Krasu, Beneška Slovenija; — MOZETIČ E., Miren pri Gorici; — PEGAN D., Ponikve na Krasu; — TOMŠIČ Pavla, Knežak. (Vse hrani M. M.)

Glavno slovensko literaturo o zagovorih glej pri KOTNIKU, Slovenske starosvetnosti, str. 138—9.

7. Ljudska glasba

HROVATIN Radoslav, Glasbene prvine slovenskih ljudskih napevov. Et XVI, 65—81. Navaja pomembnejšo literaturo o slov. ljudski glasbi. — MAROLT France, Musique et danses populaires du Littoral Slovène. La Marche Julienne, str. 78. AZU v Ljubljani, 1946. (Glej tudi angleško in rusko izdajo.) — MURKO Matija, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. Et III (1929), 5—54. — OREL Rihard, Slovenske narodne pesmi iz Benečije. GM v Ljubljani, 1921. —

PERUSINI Gaetano, *Strumenti musicali e canto popolare in Friuli*. CF XX (1944), 251. — SCHOULTZ-ADAJEWSKI Ella, *Chansons et airs de danse populaires, ... recueillis dans la vallée de Rézia*. St. Peterbourg, 1891. Ta posebni odtis je izšel štiri leta pred delom, iz katerega je vzet: MATERIALY I, 433 in zlasti 475: »Tableu synoptique des chansons et airs de danse résiens«; — (ista), *La berceuse populaire*. Estratto dalla Rivista Musicale Italiana, T. II, fasc. 3, Torino, 1895. Ponatis teh uspravank in še druge napeve pa prinašajo MATERIALY II, 197—210. — TOMINŠEK Josip, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov. ČZN XXXII (1937), 308. — TRINKO Giovanni, A proposito del canto popolare. CF VIII (1932), 115. Delen slovenski prevod gl. v »Trinkovem zborniku« (Gorica 1946), 42.

»Glasbeno-narodopisni inštitut« v Ljubljani pa hrani med drugim sledeče važno gradivo v rokopisu: KOKOŠAR Ivan, 765 slovenskih narodnih pesmi iz Primorja. MS. Ko. 25 (1883); — (isti), Razne nabrane narodne pesmi (Kobaridsko in okolica, 1885—1910). — MAROLTovo rokopisno gradivo iz Rezije (1917), I—VIII. MS. Ma. 102.

3. Ustno slovstvo

a) Pesem: BAUDOUIN. — GLONAR J., *Stare žalostne*. Ljubljana 1939. — GRAFENAUER Ivan, *Lepa Vida. Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi*. Ljubljana 1943; — (isti), *Narodno pesništvo. Posebni odtis iz NS II.* — GORENŠČAK-ŠKUR. Beneškoslovenske narodne pesmi. Objavljal S. S. [= A. BUDAL] LUČ VIII (1932), 11—28. — L[EGISA] L., *Nekaj kraškega drobiža*. »Istra« VI (1934), št. 6. — MATIČETOV M. (Ukmar M., Omari B.), *Koledovanje v tomajski župniji na Krasu in v Trebčah*. DS LII (1940), 37, 101; (isti), *Sant'Andrea nasce due volte*. LARES XI (1940), 172; — (isti), *Rezijanska pripovedna pesem*. Et XVII, 26; — (isti), *Renata Steccati in njeni zapisi beneškoslovenskih ljudskih pesmi*. Razgledi II (1947), 120. — STECCATI R., *Sulla poesia popolare in Friuli*. CF VIII (1932), 228; — (ista), *Canti popolari sloveni in Friuli*. Rivista di letterature slave. Roma 1932, 307. (O obeh člankih R. S. je poročal in pesmi ponatisnil DREN Ivo [= A. BUDAL] v »LUČI« IX (1933), 28.) — ŠTREKELJ, SNP.

b) Bajke, legende, pravljice in pripovedke. BAUDOUIN DE COURTENAY J., *Sprachproben des Dialektes von Cirkno* (zapisi Fr. Sedeja). AslPh VIII (1885), 110, 274; — MATERIALY I: od tod sta prevedla: G. LOSCHI, *Saggi di letteratura popolare resiana*, 11 pripovedi (gl. »Resia«, Firenze 1898, str. 54 s.), R. VIDONI, *Favole, fiabe e leggende della Val di Resia* (CF IX, 150, 205), pa 17 pripovedi, katerim dodaja dve novi (»La dannata di Coritise«, »La panna del diavolo«, n. kr., stran 212—3); — MATERIALY II. — CELLA Pietro, *I lusinz di Otàles* (legende slovene). CF V (1929), 58. — DREKONJA C., *Tolminske narodne pravljice*. Zapisali J. Kenda, C. Drekonja in A. Šavli. Trst 1932. — FELLETTIG Tiziano, *La visione di Bidaz* (legenda della Slavia). CF VI (1930), 171. — FONOVSKI J., *Dve narodni s Tolminskega*. Kres II (1882), 139; — (isti), *Narodno blago s Tolminskega*. Kres II, 577. — GABRŠČEK Andrej, *Narodne pripovedke v Soških dolinah* — I (25. snopič »Slovanske knjižnice«); — (isti), *Narodne pripovedke v Soških planinah* — II (29. snop. »Sl. k.«). Gorica 1894; — (isti), *Narodne pripovedke v Soških planinah*. Gorica 1910. Ponatis treh zbirk (25., 29. in 47. snop. »Slov. knj.«), katerim sledi 16 novih pravljic, iz Kendine zbirke pa so 4 izpuščene. — GLONAR J., »Monoceros« in »Dip-tamus«. (Postanek in zgodovina pripovedke o Zlatorogu in stare cerkvene pesmi »Jager na lovu šraja«). ČZN VII

(1910), 34—106. — KELEMINA J., Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. MD v Celju, 1930. — KENDA Jožef, Pepeluhar; Mrtvi godec. LZ 1890, 217, 288, 471; — (isti), Narodne pripovedke v Soških planinah — III (47. snopič »Sl. knj.«). Gorica 1896. — KRAGELJ Andrej, »Sam«, narodna pripovedka iz tolminskih hribov. LZ VI (1886), 226. — MAILLY A. v., Mythen, Sagen, Märchen vom alten Grenzland am Isonzo. München, s. a.; — (isti), Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen. Leipzig 1922. — MARTELANC (Obalovič) D., Vedomec. LZ IV (1884), 97. — MATIČETOV M., Iz žive govorice beneških Slovencev. Trinkov zbornik. Gorica 1946, 99. — POTEKAN Škrle J. (kmet v Zemonu pri Ilirski Bistrici), Odgovor na pitanje društva za jugosl. poviest, i starine. ARKIV XI (1872), 253. »Se boste nemalo začudili meni, ker sem priprosti kmetčki fant se prederznil, nekoliko, po svoji moči, ob kratkem popisati...« — RUTAR S., Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah. Z 1879, 138. — SILA Matija, Dahovina. Kres V (1885), 212. — TRINKO Ivan, Vedomec. LZ IV (1884), 40; — (isti), Divje žene ali Krivjopete. LZ IV, 229. — VIDONI Rinaldo, Fiabe e leggende friulane (med njimi se nekatere nanašajo na slovensko ozemlje: »Il castello di Cergneu«, »La grotta di S. Giovanni d'Antro« in druge). CF X (1934), 139, 265 in XI, 49; — (isti), Leggende delle Alpi Giulie. SF IX, 20, 75. — ŽVAB Lovro, Topolovo rebro. Kres II (1882), 627.

c) Uganke. BAUDOUIN ima 27 ugank iz Rezijske eno iz Tera. — ERJAVEC, Uganke, uganalice ali zastavice (90 ugank). LMS 1882—3, 325. — MATIČETOV M., Štiri uganke (iz Tera). Trinkov zbornik, 104. — SEDEJ Fran je zapisal 57 ugank v cerkljanskem dialektu. Objavil jih je B. de Courtenay v AslPh VIII (1885), 275.

Splošno o slovenskih ugankah piše I. GRAFENAUER, NS II, 17.

d) Pregovori. BAUDOUIN. — ERJAVEC. — KENDA J., Tolminski pregovori in reki. KGM 1928, 78—80. — KENDA-DREKONJA, Recila, reki, resnice in modrosti s Tolminskega. LUČ VII (1931), 49—62. — MATIČETOV Milko (Bilič Vane, Japek, Jape Kruh, Orel Vane), Narodni pregovori. M 1937, 428; — (isti), Ljudska modrost, KGMD 1938, 89; — (isti), Nekaj pregovorov s Pivke. Biblioteka za pouk in zabavo XXIII (1939), 90; — (isti), Kako je na Pivki (podlaga sestavku so izvirni pregovori, izreki, kratke pripovedke in anekdote s Pivke). N. d., stran 69; — (isti), Slovenski pregovori, reki in prilike. Misli ob Šašljevi zbirki. Mentor 27 (1939/40), 31; — (isti), Rokopisna zbirka pregovorov — okrog 900 — iz raznih krajev slov. zapada, nastala v letih 1934—1941. — SILA Matija, Kokodúče in krpúče. DS XI (1898), 90. — ŠCEK Virgil (Jožetov Ivan), Starodavno narodno blago, nabrano na Gornjem Krasu. KGMD 1931, 55. — VOGRIG Ivan (Vogrig G.) je priobčil nekaj slovenskih pregovorov v italijanskem prevodu v knjigi »Pro Slavia«, Čedad 1886 (prim. LZ VI, 639).

Splošno o slovenskih pregovorih piše I. GRAFENAUER, NS II, 12. Največja knjižna zbirka slovenskih pregovorov pa je: KOCBEK-ŠAŠELJ, Slovenski pregovori, reki in prilike. MD v Celju, 1934.

9. Ljudski jezik

BAUDOUIN DE COURTENAY J., Der Dialekt in Sprachproben des Dialektes von Cirkno. AslPh VII in VIII. — ERJAVEC. — LEGIŠA Lino, Kos narečja. Jadr. kalendar »Istra« 1937, str. 67. Kratko poročilo o (neobjavljenem) delu: »Opis narečja v Mavhinjah na Krasu«. — MALECKI M., Gwary Ciciów a ich pochodzenie. Lud słowiański I, 1 (1929), stran A 3 in 306; — (isti), Przegląd słowiańskich gwar Istryi. Kraków 1930. — MATERIALY I in II. — RAMOVŠ Franc, Karakteristika slo-

venskega narečja v Reziji. ČJKZ VII, 107; — (isti), Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana, 1931; — (isti), Historična gramatika slov. jezika. VII. Dialekti. Ljubljana, 1935; — (isti), Kratka zgodovina slov. jezika. Ljubljana, 1936. — ŠTREKELJ K., Iz besednega zaklada narodovega. LMS 1892. Skoro vse gradivo je zapisal J. Kenda (gl. SBL); — (isti), Iz živega jezika narodovega. LMS 1894.

O slovenskem ljudskem jeziku na splošno je napisal kratek članek, ki izide postumno, BREZNIK Anton, Ljudski jezik. Pos. odtisek iz NS II (v tisku).

Izčrpen pregled dialektološko količkaj pomembnih spisov iz zapadnih slovenskih pokrajin (do leta 1935) prinaša F. Ramovš v Dialektih. Med viri omenja tudi rokopisno gradivo, kot seminarske naloge in podobno: Breznikov »Popis postojnskega narečja« in njegovo gradivo o govorih v Drežnici, Tolminu, Podmelcu; M. Muniha »Narečje Idrije pri Bači«; J. Tominca »Črnovrško narečje«; itd.

Tu bi omenil še dve novejši, skromni deli, ki sta pa po svoje vendarle zanimivi, ker pričata o spoštovanju do slovenskega jezika vsaj na italijanskih univerzah. To sta dve disertaciji, dosegljivi v arhivu univerzitetnega Instituta za slovansko filologijo v Padovi: RIEPPI Paolo, Stato attuale dei dialetti sloveni nella valle del Natisone. Predloženo na filozofski fakulteti v Bologni v akad. letu 1939/40 (prim. DS 1940, 126); — SERAŽIN Jože, o narečju v Kazljah na Krasu. Predloženo na filozofski fakulteti v Padovi, menda 1941 (natančnega naslova nimam).

10. Ljudske knjige

GRAFENAUER Ivan, »Duhovna brambca« in »Kolomonov žegen«. Nove najdbe in izsledki. Razprave filozofsko-filološko-historičnega razreda A. Z. U. v Ljubljani — I. 1943: 201–311. — KOTNIK. — OSTERMANN, 524, 525 ter Vidossijeva opomba 4 in 4* istotam.

11. Ljudske igre

KOTNIK, 88: Nekaj črtic o slovenskih pasijonskih igrah na Koroškem. — KURET M., Pustne šeme na Cerkljanskem. Et XVII, 101. — MATIČETOV M., »Problemi ljudskega gledališča pri Slovanih« (poročilo o predavanju P. Bogatyreva). Slovenski Poročevalec, 26. II. 1946. — PODRECCA II, 102. — Rutar-B, 115. — STAROVASKI (= ŽNIDARŠIČ Fr.), Duhovne igre v Gorici o binkošti 1622. V božični prilogi »Eдинosti« 1926, št. 307. — TRINKO Ivan, JA 1923, 119.

12. Ljudski napisi

Pet »nadgrobnic iz cirkljanskega pokopališča« je zapisal SEDEJ Fr., objavil pa Baudouin de Courtenay v AslPh VIII (1885), 279. — Sedaj gl. tudi MATIČETOV M., Primorski ljudski napisi: priložnostna rubrika v »Ljudskem tedniku« v Trstu od 14. VIII. 1947. (št. 80) dalje.

13. Ljudska umetnost

BEDNARIK. — CORGNALI G. B., Curiosità epigrafiche. CF XIII (1937), 118, 293. — COSSAR R. M., Ricordi di una vecchia industria goriziana. La porta orientale I (1931), 807. V historijatu steklarne pri Trebuši ugotavlja, da so tam izdelovali tudi podobe na steklo. — GASPARI Maksim, O ljudskih slikah na steklo. Et XII (1939), 5. — KOS Franc K., Ornamentika lesenih poslikanih stropov v cerkvah na Slovenskem. Pos. odtis iz ZUZ XVII, 1941. — MORASSI A., Antica pittura popolare in Val d'Isonzo. Le vie d'Italia XXIX (1923), 1335. — OREL

Boris, Slovenska božja pot in izvori njene ljudske umetnosti. »Umetnost« VII (1942–3). PERUSINI Gaetano, Mobili popolari friulani. CF XVIII (1942), 30. Med skrinjami prinaša eno iz Kobarida in dve z Goriškega. — RUTAR. — STANIČ Stanko, Iz zgodovine upodoblja-joče obrti na Goriškem. JA 1924, 143. — STELE France, Stavbar Andrej iz Loke. ZUZ V (1925), 47; — (isti), Magister Martinus Petr (ich). ZUZ VI (1926), 147; — (isti), Umetnost v Primorju. Pri AZ v Ljubljani, 1940. Ima tudi nekaj literature, ki je tu ne navajam. — Š(ČEK) V(irgil), Zgodovinsko razpelo v Lokvi. JA 1923, 124. — VURNIK dr. Stanko, Slovenske panjske končnice. Et III (1929), 157.

Résumé

De l'ethnographie et du folklore des Slovènes occidentaux

Sous le nom de «Slovènes occidentaux» l'auteur désigne les Slovènes qui ont déjà été annexés au royaume italien en 1866, comme ceux qui ont appartenu à l'Italie après la première guerre mondiale. 350.000 Slovènes en tout, établis en masse compacte depuis l'ancienne frontière italo-yougoslave sur toute la zone centrale et septentrionale de la «Vénétie Julienne», et dans le nord-est de la province d'Udine jusqu'à la plaine du Frioul. Ainsi qu'on le voit sur la carte (fig. 1) la région étudiée est une continuation naturelle du territoire ethnographique slovène par delà l'ancienne frontière politique.

Le premier chapitre — Esquisse historique jusqu'à la fin du XIXe siècle — présente ce qu'il y a de plus remarquable comme faits, sources, et auteurs dans le développement de l'ethnographie des Slovènes occidentaux. Les premiers documents, modestes, qui remontent jusqu'au XIVe siècle, sont importants par leur contenu: ils parlent du culte des arbres, des danses mortuaires, des jeux funéraires, des costumes masculins et féminins, de la pêche, et d'autres détails de la vie économique. Le XVe et le XVIe siècle nous transmettent différents témoignages sur les sorciers, les procès d'envoûtement et de magie, ainsi que sur l'art populaire, la musique, l'habitation paysanne. En particulier, l'historien Nicoletti († 1596), du Frioul, nous donne des indications sur les vêtements, l'élevage du bétail, les coutumes matrimoniales, les chansons narratives chez les Slovènes. Par la suite, après ces premiers documents sur les chants populaires, le moine italien Fra Gregorio Alasia publie à Udine quelques chansons nationales slovènes (1607). Mais c'est Valvasor (Die Ehre des Herzogthums Krain, cf. surtout II 43 s et VI 7, 8, 13) qui donne une description ample et détaillée, au surplus enrichie de gravures, de l'ethnographie et du folklore des Slovènes occidentaux. Valvasor a posé la première pierre de l'ethnographie slovène et presque tous les chercheurs, qu'ils soient slaves ou étrangers, ont bâti plus tard sur ses fondements. Parmi les étrangers, B. Hacquet surtout est à citer. Pendant le XIXe siècle, alors que, parmi les sciences, l'ethnographie se constitue comme une discipline indépen-

dante, un vigoureux effort dans les recherches ethnographiques se manifeste chez les Slovènes occidentaux. Outre les érudits locaux, dont les plus remarquables sont Štefan Kocjančič, Simon Rutar et Karel Štrekelj, deux savants, l'un russe, l'autre polonais, ont contribué au progrès des études ethnographiques sur les pays slovènes de l'ouest: I. Sreznjevski et J. Baudouin de Courtenay.

Le second et le quatrième chapitre — «Revue par branches» — comprennent l'essentiel du traité. Dans de brèves rubriques, l'auteur traite plus ou moins en détail des diverses branches de l'ethnographie et du folklore des Slovènes de l'ouest. Une bibliographie dans le quatrième chapitre complète les divers paragraphes du second chapitre: la demeure paysanne, l'économie, costumes populaires, droit populaire, coutumes, médecine, musique populaire, contes et récits oraux, dialectologie, livres populaires, théâtre, inscriptions, enfin art populaire. Sur tout ceci on ne disposait jusqu'à présent d'aucun travail d'ensemble, de sorte que beaucoup de problèmes sont seulement esquissés.

Le chapitre de conclusion nous mène à un problème qui, à propos d'un territoire frontière tellement exposé, est d'une brûlante actualité: «La collaboration scientifique avec les voisins», singulièrement, ici, avec les Italiens. Les controverses de la politique et des intérêts, surgies sous la pression des cercles dirigeants, ne devraient jamais s'introduire dans la science, surtout dans l'ethnographie, laquelle par son essence est un terrain délicat et peut se prêter à des fins non scientifiques.

A cet égard, le passé offre maints exemples de ces déviations; et l'auteur cite un exemple de travail ethnographique nettement négatif: les «Fonti vive dei Veneto-Giuliani» de BABUDRI. A l'avenir, rien de tel ne doit se renouveler. Les Slovènes attendent maintenant, à bon droit, que, par exemple, l'«Atlante linguistico italiano» revise son point de vue et présente la «presqu'île linguistique slovène en Italie» avec un autre plan que le plan primitif d'avant guerre. Dux passé, il sera bon de reprendre et de redévelopper seulement les exemples positifs de collaboration scientifique, tels que ceux de la revue frioulane «Ce Fastu». Dans l'examen des questions ethnographiques ou folkloriques qui intéressent les deux côtés, le slave et l'italien, il serait recommandable de suivre le même chemin qu'Ivan Grafenauer dans son étude sur la «Lepa Vida» et sa soeur italo-méditerranéenne «Donna Candia». La science ne doit pas séparer, mais réunir.

Rezijanski izseljenci v šestnajstem stoletju

Gaetano Perusini

Mladi videmski etnograf dr. Gaetano Perusini, ki že več let uspešno preučuje ljudske noše, umetnost, običaje, ljudsko pravo, glasbeno folkloro v Furlaniji, pogostoma prinaša v svojih spisih tudi marsikaj zanimivega iz življenja Beneških Slovencev in Rezijanov. Na ozemlju, kjer ti zapadni Slovenci živijo, se morata furlanski in slovenski znanstvenik nujno srečati. Med slovenskimi in furlanskimi znanstvenimi krogi smo imeli celo v mračni preteklosti lepe primere sodelovanja, zlasti okrog videmske revije »Ce fastu?«. Danes pa so dani čisto novi pogoji, da se utrdijo odnosi dobrega sosedstva in sodelovanja na znanstvenem polju. Od obojestranske dobre volje je odvisno, kakšne sadove bo to sodelovanje rodilo.

Tu objavljamo v prevodu dober del članka o furlanskih izseljencih v XVI. stoletju (*Emigranti friulani del Cinquecento*), ki ga je dr. Perusini, sedanji urednik »Ce fastu?«, poslal za našo revijo. Ohranili smo tudi nekaj takih mest, ki se ne nanašajo izrecno na Rezijo, a osvetljujejo tamkajšnje razmere.

Siromašna tla so prisilila furlansko ljudstvo, da se je že v davnih časih pričelo izseljevati. Pomanjkanje dokumentov nam ne dovoljuje reči, kdaj se je pričel ta selitveni tok; vendar vidimo v vsaki dobi, kako je pri-raščenost ljudstva k lastni zemlji imela za posledico, da so se mnogi Furlani raje izseljevali le začasno. Zgodovino o preseljevanju Furlanov bo treba šele napisati; samo za najnovejšo dobo imamo statistične študije in knjigo Zaninija¹. Nekaj podrobnejših vesti imamo o goratem predelu, ki je dal po našem mnenju vedno največje število izseljencev. Zanimiva sporočila o Karniji najdemo pri furlanskih zgodovinarjih Giacomo Valvason di Maniago in Fabio Quintiliano Ermacora, ki sta živela v 16. stoletju. Prvi pravi, da »karnijsko ljudstvo... ki je zelo pridno, v velikem številu odhaja iz svoje dežele, iskat si kruha v zelo oddaljene kraje, tako da jih zdaj najdeš po vsej Evropi. Njihova domača obrt je tkanje blaga iz volne in še bolj iz lanu, v čemer so mojstri ko malokdo². Drugi omenja, da si prebivalci Karnije »služijo kruh zase in za svoje družine z različnimi obrtmi in kupčevanjem ne samo po Italiji in Nemčiji, marveč skoraj po vsem svetu... Odhajajo pozimi in se mučijo noč in dan, da se s trudom in pridnostjo preskrbijo za starost. Toda ne mislimo, da zanemarjajo poljedelstvo, saj se vsako leto na poletje vračajo domov, da poberejo pridelke. In ko so čez kak mesec uredili domače zadeve in spravili pridelke na varno, se brž vrnejo še za ostali del leta k prejšnjemu poslu ter si na ta način pre-

¹ Lodovico Zanini, Friuli migrante, Udine 1937.

² Giacomo Valvasoni di Maniago, Descrittione della Cargna, Udine 1893, str. 16. Delo je bilo natisnjeno že dvakrat prej, toda to je najboljša izdaja.

skrbijo precejšno vsoto denarja. Tako niti ne občutijo naporov kmečkega dela, ki jim služi v razvedrilo in oddih, niti jim ni težka selitev in trud, ker jih izvablja upanje na zaslužek³.

Doslej skoraj popolnoma neznan selitveni tok iz doline reke Bele in zlasti iz doline Režije je bil usmerjen proti Avstriji, Češki in Moravski. Prvi je o njem spregovoril dr. Corgnali, ko je objavil tri dokumente, iz katerih posnemamo, da je v začetku 17. stoletja obstajala v Pragi mala kolonija Režijanov⁴. Poleg teh podatkov je dr. Corgnali objavil tudi seznam odsotnih iz Režije oktobra 1739; to so skoraj izključno začasni izseljenci, ki se mudijo največ v Avstriji⁵. Te podatke lahko izpopolnimo z dolgo vrsto neobjavljenih dokumentov. Po srečnem naključju smo jih našli v možniškem sodnijskem arhivu, ki se sedaj hrani v videmski občinski knjižnici (Biblioteca Comunale di Udine).

Leta 1562. najdemo nekega izseljenca iz Dogne v Spodnji Avstriji (Waidhofen a. d. Ibbs), leta 1578. nekoga iz Resiutte na Dunaju, leta 1580. sta dva brata iz Villanove na Nemškem (A l l e m a n i a), leta 1584. neka družina iz Možnika prebiva blizu Dunaja, že pred tem, leta 1565. najdemo nekaj Možničanov v Auspitzu na Moravskem in enega od teh srečamo leta 1584. v Brnu kot potujočega trgovca (c r a m a r o)⁶ z železnino, neki drugi kramar iz Možnika je bil leta 1578. prav tako na Češkem.

Se večje je število izseljencev iz doline Režije. Pojasnilo temu lahko najdemo v manjši rodovitnosti zemlje in v pomanjkanju dohodkov tranzitne trgovine, ki cvete v glavni dolini Bele.

Leta 1562. je bilo v dolini Režije 60 izseljencev; ti, kakor oni iz doline Bele, zapuščajo deželo večinoma o sv. Galu (16. oktobra) in se vračajo o sv. Ivanu (24. junija) ali o sv. Jakobu (25. julija) ali o sv. Marjeti (5. julija). Nekateri ostanejo zdoma več let, ta ali oni pa se poroči in za stalno naseli v tujini. Neki Dominik Decani iz Bele (San Giorgio), ki se je nastanil na Češkem, se je tam oženil, čeprav je imel ženo v rodni vasi. Iz nekih zapiskov sodnih zaslišanj je razvidno, da se nad tem nihče ni

³ Fabio Quintiliano Ermacora, *Sulle antichità della Cargna*, Udine 1863, str. 14. — Upravnik Furlanije, Stefano Viario, pravi v nekem svojem poročilu, sestavljenem l. 1599., da se »cargnelli nahajajo v vseh deželah in da se vračajo potem domov meseca julija in avgusta« (*Relazione del n. u. Stefano Viario*, Udine, 1875). Podobno zatrjuje upravnik Sagredo l. 1621 in pravi, da kapetan naleti na zelo velike težave pri discipliniranju vojakov iz Karnije, »ker jih lahko uči discipline le meseca avgusta, saj so ti ljudje ves ostali del leta na Nemškem in drugod, koder si služijo kruh. Samo za ta mesec se vrnejo na svoje domove, da pospravijo seno; drugega namreč ne morejo dobiti iz svoje nerodovitne zemlje« (*Relazione... del luogotenente Pietro Sagredo*, Udine, 1861).

⁴ G. B. Corgnali, *Documenti Resiani*. »Ce fastu?« XVI (1940), str. 247.

⁵ Oktobra leta 1739. manjka v dolini Režije 136 oseb, od katerih so samo štiri odšle že pred mnogimi leti, 17 pred malo več kot enim letom, in končno 146 pred par meseci ali dnevi. Treba pa je omeniti, da jih je 59 v Furlaniji, kamor so verjetno šli menjavat svoje pridelke s pridelki iz ravnine, o nekaterih pa je rečeno, da beračijo po Furlaniji; zatorej, strogo vzeto, v teh zadnjih primerih ne gre za izselitev. Drugi izseljenci gredo v glavnem proti Koroški (32) in Avstriji (38).

⁶ Iz nemškega Krämer, it. merciaio.

zgražal in da se je zapuščena žena mirno omožila z nekom drugim. Rezi-jani so se vračali na poletje domov in so kosili travnike. Skrbeli so za svoje ovce, od katerih so dobivali sir in volno, ki so jo predli v vasi in potem skupaj s sirom nosili prodajat na trge v furlanski nižini⁷.

Izseljenci iz doline Bele in Rezijske so trgovali v glavnem z železjem. Kupovali so ga od čeških in moravskih obrtnikov ter prodajali naprej na čeških, moravskih in nemških trgih; včasih v zlozljivih stojnicah iz desk in platna. V dokumentih se omenjajo: noži, šestila, klešče, škarje; predmeti, ki so jih prevažali v sodih na vozovih. Razen že omenjenih železnih predmetov najdemo surovo neobdelano železo (*fassi de ferro chia-mato verzella*), lesene žlice in tkanine. Slednjič vemo za dva kramarja iz Možnika, ki sta kupila na upanje pri videmskem trgovcu Bartolomeu Merlo večjo količino robcev, stogljajev, trakov (*passaman*), torbic, nožev in barhanta. O tem blagu pa ne vemo, ali je bilo prodano v Italiji ali onstran Alp⁸. Kramarji so se oblačili drugače kot ostali ljudje v Furlaniji in obleka rezijanskega kramarja je takole opisana v nekem dokumentu iz leta 1577: »Imel je obleko iz kozje volne, ki je vlekla na belo, in obleka je pričala, da je kramar.« Ludovigo Cavalletti iz Možnika, kramar, umrl v Brnu, je imel med svojo prtljago plašč (*ferraolo*), jopič (*casacha*), par hlač (*braghese*), nogavice (*calzetti*) in druga oblačila raznih vrst, tudi srajce.

Včasih so se izseljenci družili v majhne skupine 2 do 3 oseb, da bi skupaj trgovali. Najbolj petični so najemali rojake kot služabnike (*famegli*) ter jim dajali plačo v gotovini in še hrano in obleko.

Večji del Rezijanov se je izseljeval, kot smo videli, na Češko in Moravsko...

Vsi izseljenci so ljudje skromnega stanu, ki odhajajo trgovat v tujino zato, da bi povečali dohodke revne gorske zemlje. Pomembno je, glede na dobo, da imajo ti izseljenci že neko izobrazbo in da znajo brati in pisati po italijansko, da so se naučili nemško in verjetno češko, in nekateri so zmožni po nemško tudi pisati in brati. Za Rezijane, ki v družini govorijo slovensko narečje, je moralo biti posebno lahko, naučiti se češčine, toda oni tudi v tujini, tudi v pismih in zasebnih beležkah pišejo v italijanščini, jeziku, katerega obvladajo tekoče. Adam Bilina iz Bele, stanujoč v Pragi, zna tudi brezhibno pisati po latinsko.

Zanimivi so pečati nekaterih izseljencev, ki so navadno trgovsko značko deli v tak okvir, da spominja na nekakšen plemiški grb (gl. str. 60).

Izseljevanje proti Italiji ni izključeno, toda zdi se precej redko; v teh dokumentih se namreč omenja samo neki Tomaž Riz iz Resiutte, ki izjavlja, da je šel od doma leta 1581., ko mu je bilo 18 let, in da se je vrnil

⁷ Popoln seznam številnih rezijanskih izseljencev, ki se pojavljajo v dokumentih, bomo dali v registih.

⁸ 1525, 21. VII: *Conto di Francesco Moruzola e compagno cramar di Moggio con Bartolomeo Merlo mercante in Udine*. (Možniški sodnijski arhiv, Bibl. Comunale di Udine — fasc. 15).

leta 1584. potem ko »je bil zunaj po svetu, v Benetkah, Anconi, Rimu, tu in tam«⁹.

Iz dokumentov, objavljenih v dostavku, lahko izvečemo marsikaj zanimivega v zvezi z osebnimi imeni. Imena, bodisi prebivalcev doline Bele, bodisi Rezijske, so v italijanski ali latinski obliki, razen pri nekaterih osebah iz Bele v Rezijski, ki imajo furlansko obliko: Grivor, Jacum, Zuan, Bastian, Zorzi in pri enem, ki rabi slovensko obliko: Juri. Priimki v dolini Bele so vedno furlanski ali italijanski; v dolini Rezijske pa najdemo razen italijanskih in furlanskih priimkov: Clement, Colussi, Decani, Dean, Longini, Longhini, Micel, Miczel, Soya (?), Valent, Valentini (v Beli), Buzia, Comet, Nayda, Valent (na Njivi), Gallotto (na Ravanci) tudi slovenske priimke:

S. B.

1.
Pečat Štefana Biline
iz Bele, 1603.

G. K.

2.
Pečat Jurija Chus
iz Bele, 1590.

3.
Pečat Petra Lungin
iz Bele, 1580.

Belina, Bilina, Cus (v Beli), Musicchi (v Osojanah), Duline (na Solbici) in priimke dvomljivega izvora: Ceden, Vinc (v Beli), Stris (na Njivi). Končno je vredno omeniti v Avstriji sestavljeno listino, v kateri najdemo nekega Leonhardusa Weiss in Thomasa Wil liner iz Bele, čigar priimka sta verjetno ponemčenje slovenskega Bilina — Belina; v istem dokumentu se pojavlja tudi neki Tomaž Kesler iz Bele, čigar priimek je tudi po vsej verjetnosti ponemčen.

Ob zaključku lahko povzamemo, da je v 16. stoletju v dolini Bele in v dolini Rezijske izseljevanje že precej močno in na splošno sezonskega značaja, včasih začasno (kako leto), poredkoma je stalno. Skoraj vedno je usmerjeno proti avstrijskim deželam, zlasti Češki in Moravski, kjer izseljenci v glavnem trgujejo z železjem. Izobrazba izseljencev, če upoštevamo dobo in njih skromni socialni položaj, je zadovoljiva, kajti mnogi znajo gladko brati in pisati.

⁹ Možniški sodni arhiv, fasc. 13.

Regesti*

1. 1562, 5. septembra: Sin pok. *Bertola Decani* iz Bele v Rezijski se je odpravil na Češko *causa meliorem tentandi fortunam*; nakupil si je železnih izdelkov, *ferramenta*, med drugim tudi klešč — v vrednosti kakih 60 tolarjev — pri raznih trgovcih v Baidofu (Waidhofen a. d. Ybbs, Dolnja Avstrija), Steyru (Gornja Avstrija) in Ierimberchu (?). Blago je prevažal na vozovih v sodih. Nekatere priče poročajo, da je Decani umrl na poti med Kremsom (Kremže, Češko) in Chinisgrazom (?); njegovega blaga da se je polastil *Domenico di Zuan Decani* iz Bele in ga prodal na svoj račun. Ta *Domenico Decani* se je nastanil v Chinisgrazu (?) in trguje na drobno, *fa la cremaria*; oženil se je z neko žensko iz tega kraja, čeprav je imel že doma v Beli ženo, ki pa se je tudi omožila z drugim, menda ne da bi stvar izzvala pohujšanje in ne da bi posegle vmes sodne oblasti.

V tem času se seli iz doline Rezijske kakih šestdeset oseb na leto; kot izseljenci v Avstriji in na Češkem so navedeni: *Ioanne q. Floreani Musicchi* iz Osojan, *Domenico q. Pietro Duline* s Solbice, *Antonio Stris* z Njive, *Simon* z Njive; *Zuan Lenardo Clement*, *Christano detto Tusur*, *Martino figlio di Floreano Soja*, vsi iz Bele; *Baldesar de Thomat Nayda*, *Cancian de Comet*, *Valent* in *Antonio de Domenego Lonardo*, vsi z Njive.

(Fasc. 9)

2. 1562, 15. januarja, *Vaduhoniae ad Ybsam* (Waidhofen a. d. Ybbs, Dolnja Avstrija): *Esaias Schönton* piše predstojniku, *praefecto*, možniškega [Moggio] sodnega območja, da bi izterjal neke vsote, ki mu jih po njegovem dolgujejo *Thomas Kesler* iz Bele, *Thomas Williner* iz Bele, *Leonhardus Weiss* iz Bele, *Blasius Sernan* s Solbice, *Leonhardus Buzia de Gnierva* (Njiva), *Leonhardus de Doine* (Dogna).

(Fasc. 10)

3. 1565, 10. decembra, *Auspitz* (Hustopeče, Moravsko): *Domenego fiolo del q. Antonio Decano* izjavlja, da je dolžan Petru *q. Colao Longino* iz Bele 15 tolarjev; prisotni so *Bartolamio q. Zuan de Vidon* iz Moggia, *Alovise figlio di Zuan Cavalet* iz Moggia, *Nicolò figlio di Simon Coza* iz Bele.

(Fasc. 14)

4. 1568, Praga: *Domenicus Vinc vicinus pragensis Nove Civitatis ad Sanctum Martinum* piše po latinsko materi Uršuli v Belo, *Ursula Batiste*

* V prevodu sem italijanske uradne nazive vasi v Rezijski nadomestila z odgovarjajočimi slovenskimi nazivi, kot so v kraju samem v rabi (po BAUDOUIN DE COURTENAY-u, *Materialy* I):

Gniva (v dokumentih enkrat »Gnierva«) = Njiva, na Njivi;

Oseacco = Osojane, v Osojanah;

S. Giorgio (v dok. »villa sancti Georgi«, »S. Zorzi in canal di Resia«, i. p.) = Bela (rez. prav za prav »Bila«), v Beli;

Stolvizza = Solbica, na Solbici.

Nespremenjene pa sem pustila nazive vasi na furlanskih jezikovnih tleh, čeprav so v Rezijski sami ali v slovenski strokovni literaturi v navadi slovenske oblike: *Artegna* = Rtin, Ratenj, i. p.; *Dogna* (furl. »Doine«) = Dolenja; *Moggio* (v dok. tudi »Metnitz«) = Možnik, Možac, i. p.; *Resiutta* = Na Beli.

»Busta« prevajam s fascikel — fasc. (Op. prev.).

Vinc in villa Sancti Georgi. Pravi, da ni ničesar dolžan *Petrus-u Miczel-u* in *Johannes-u Longinus-u* iz Bele. Njemu, ženi in otrokom je dobro in njegova kupčija uspeva. (Fasc. 10)

5. 1571, 13. novembra, Kirchberg a. Wagram (Avstrija): *Bastian Micel* iz Bele izjavlja, da je dolžan 6 forintov, katere mu je dal *Iacobo Micel* iz Bele. V latinščini. (Fasc. 14)

6. 1575, Baidof (Waidhofen a. d. Ybbs, Dolnja Avstrija): *Domenego Belina* iz Bele mora vrniti *Alvise-u Cavalletto* 8 rajnišev, ki jih je bil prejel v Baidofu. (Fasc. 15)

7. 1577, 22. marca, Daziz (Dasnitz — Dasnice, Češko): *Iacum Micel* mora vrniti *Iacum-u Choss-u* 7 tolarjev; prisotna sta *Cristof Lungino* in *Zuan Battista* iz Rezijske. V nemščini, s priloženim italijanskim prevodom. (Fasc. 14)

8. 1577, 26. novembra: *Grivor Colussi* iz Bele izjavlja: ¹ »Tam zunaj sem prekupečeval z železnimi izdelki, doma pa trgujem z lastnim sirom in blagom, katerega pridelam na svojem posestvu, z drugim pa ne trgujem. [Blago] nosim po Furlaniji ter ga prodajam, kjer se mi nudi priložnost, nosim ga pa tudi po semnjih. Na tega sv. Martina dan sem bil z blagom v Artegna, kamor sem nesel približno 11 ali 12 mac²... Blago je bilo običajno, kot ga mi izdelujemo iz naših lastnih ovac... Takoj ko sem ga potegnil iz čistilnice³, sem ga nesel na semenj.« Neka priča pravi, da je *Grivor* imel na sebi obleko iz kozje dlake, ki je vlekla na belo, in noša je razodevala, da je bil kramar⁴, a jaz nisem nikoli videl, da bi prodajal kaj drugega kot tisto blago.« Na semenj v Artegna na dan sv. Martina je prišlo precej Rezižanov, *reseani*, prodajat⁵ blago. (Fasc. 12)

9. 1578, 28. junija, Moggio: *Iacomo Barbetta* iz Moggia je bil »na Nemškem in Češkem kot kramar... šest let... preden se je oženil... Odhajal je o sv. Galu, vračal pa se je okoli sv. Ivana v juniju, zdaj prej zdaj kasneje, včasih celo o sv. Marjeti, kakršen je pač bil zaslužek tam zunaj... Ko je šel prvič z doma na Nemško in Češko... je odšel okoli Vseh svetih ali o sv. Galu, ob tistem času imajo namreč kramarji navado oditi; zunaj je ostal vso zimsko dobo, nato pa se je vrnil okoli sv. Ivana v juniju, kadar se kramarji navadno vračajo domov, to je o sv. Ivanu junija ali o sv. Jakubu julija.« *Iuri de Pieris* iz Bele se je nastanil na Nemškem. (Fasc. 12)

¹ »Io ho fatto cremaria la fora de ferramenti et a casa fazo mercantia de vender il mio formazo et panno che cavo dalla mia frua ma altra mercantia non fazo. Lo porto in Friul et lo vendo dove che se intoppa da vender et lo porto ancora su li mercati. Questo santo Martino io fui ad Artegna con panno et portai circa 11 over 12 mase... Lo panno era de nostra usanza che femo nui de nostre piegore proprio... secondo che io lo tirai dal folino lo portai al mercato.«

² Mace, mазze = 1,87269 m., dolžinska mera za blago; toliko kot 11 kvart. Gl. PERUSINI, Consuetudini giuridico-agrarie della Provincia di Udine. Estratto dall' »Archivio Scialoia« X, n. 1—2, 1943, str. 56. (Op. prev.)

³ Folino bi lahko bila tudi stiskalnica ali naprava za barvanje ali beljenje blaga. V slovarjih, ki so mi trenutno na razpolago, te besede ni. (Op. prev.)

⁴ »... un vestito di camilino che tirava al bianco et l'habito dimostrava che fosse sta cramaro«.

10. 1580, 6. junija, Prin (Brünn — Brno, Moravsko): *Pierro Lungin* iz Bele izjavlja, da je dolžan 150 forintov *Allovisu-u Cavalletto* iz Moggia. V italijanščini; zapečaten s pečatom dolžnika in upnika. (Fasc. 10)

11. 1582, 2. aprila: Oporoka: *Stefano q. Furtini Lunghini* iz Bele zapušča sinu *Cristianu* manjši delež, ker je prejel nekaj denarja, s katerim je odšel na Nemško. (Fasc. 15)

12. 1584, 29. januarja, Waidhofen a. d. Ybbs (Dolnja Avstrija): *Leopoldo Pirchinger* izjavlja: »Prišla sta k meni na stan *Zan Battista da Neuhaus* in *Steffan Longin da Kinigratz* (?) in pri meni so ju priprli zaradi dolga v denarju, katerega je *Gallo Gallotto Mistrin*, stanujoč v Pilsnu, dolgoval *Pieru Tanzer* iz Waidhofna; da bi se odkupila, sta morala dati 5 kosov blaga.« *Gallo* je bil iz Rezijske; *Zan Battista* je potoval z dvema hlapčema, *famei*, in tremi konji. (Fasc. 14)

13. 1585, 8. januarja: *Sebastianus Naijdonus* iz Resiutte izjavlja, da se je pred kratkim vrnil z Nemškega. (Fasc. 15)

14. 1587, 24. avgusta: Sporazum glede nekega dolga med *Zuan-om Mizel* iz Bele in *Zuan Antonio-m Basel* iz Resiutte. Pisal v italijanščini *fra Francesco*, gvardijan samostana *Santa Margarita* v Beljaku. (Fasc. 14)

15. 1589, 2. maja: *Giorgi q. Matieu Cus* iz Bele priznava, da je dolžan *Zuan-u Pitoccho*, stanujočemu v mestu *Aijbisizzo* (Eibenschitz — Ivančice, Moravsko) 60 forintov za odgovarjajočo količino železnih izdelkov. Priče: *Florean Pojar*, *Suall Viz* in *Batista Pirence* iz Karnije (Cargna). Bernardó Cancian schrise. (Fasc. 11)

16. 1589, 12. novembra, Resiutta: *Christophoro Zechin overo Valent* iz Bele izjavlja, da je dolžan *Štefanu Bilina* iz Bele, ki stanuje v Pragi, 113 rajnišev. (Fasc. 15)

17. 1589, 2. oktobra, Eibenschitz (Ivančice, Moravsko): Sodnik v Eibenschitzu potrjuje, da sta pristopila k njemu »tukajšnji meščan *Zuanne Pitoch*« in »*Zorzi Cuss de S. Zorzi in canal di Resia in Italia*«, ki izjavlja, da dolguje 61 rajnišev *Zuan-u Pitoch*. (Fasc. 15)

18. 1590, 4. januarja, Auspitz (Hustopeče, Moravsko): *Zorzio Chus* iz Bele izjavlja, da dolguje bratoma *Nicolau* in *Antoniu Vallent* iz Bele 11 rajnišev; priče *messer Lucha Bellina*, *messer Stefano Bilina* in *Antonio Ceden*, vsi iz Bele. »*Nicolaus Rosin scrisse*«; v italijanščini. (Fasc. 15)

19. 1590, 14. maja, Prim (Brünn — Brno, Moravsko): Sodnik v Primu na Moravskem potrjuje, da je bil na zahtevo *Nicolò-a Valentini* iz Bele zaslišán *Antonio Wiz* iz Prima, ki izjavlja, da je leta 1584. »*Ludovigo Caballat*, italijanski trgovec z železnimi izdelki, umrl tu v hiši *magistra Piero Chabeij*... Svojo železno kramo, denar in posteljnino je imel v nekem zaprtem prostoru, pa je prišel njegov brat *Francesco Caballat*, vstopil v ta prostor... in odjezdil. Potem pa je prišel *Nicolò Valentini* iz Bele kot pooblaščenec vseh sorodnikov«; ukazal je, naj mu izročijo pokojnikove stvari, a pri tem je ugotovil, da manjka denar. Prevedeno iz nemščine [v italijanščino]. *Nicolò Valent* na vprašanje odgovori, da je *Ludovico* imel v

skladišču sledeče stvari:¹ »eno popolno opravo, to je en plašč, eno raševinasto jopo s hlačami in dobre nogavice; devet pernic, velikih in malih; platnene srajce vsake vrste, dobre in stare; druga raznovrstna oblačila; še en plašč v zabojčku v mestu Vaziz (Dasnitz — Dasnice, Češko); kose novega platna v zabojčku v zgoraj omenjenem skladišču, in tudi drugačno platno za postavljanje stojnic na semnjih; pet škatel za lesene žlice; eno skrinjo; sode za železnino; dve butari železa, imenovanega *verzella*, težki 200 funtov; deske za stojnice.« (Fasc. 15)

20. 1590, 31. maja, Eibenschitz (Ivančice, Moravska): Zuan P... piše pismo, s katerim bo naslovljenec *ser Francesco Cavalletto* iz Moggia lahko izterjal neko terjatev pri *Zorzu q. Matieu Cus* iz Bele. V italijanščini. (Fasc. 15)

21. 1590, 14. maja, Zell a. d. Ybbs (Dolnja Avstrija): *Hans (?) Mezgerni* izjavlja, da mu je *ser Culau Valent* dal 6 forintov na ime *ser Luduvica Cavalett*. »Valentino Ricci je prepisal iz nemščine.«

1590, 3. decembra, Pribiz (?): *Valentin Ocher*, nožar v Pribizu, izjavlja: »K meni je prišel *Nicolò Valent*, ki pravi, da ga v Italiji preganja pravica po naročilu *ser Francesca Chavalet*«; zatrjuje, da *Nicolò* ni prejel od njega ničesar na ime nekega strica *Ludovigo Chavaletto*.

1591, 8. januarja, Waidhofen a. d. Ybbs (Dolnja Avstrija): *Urban Bindecher*, meščan in izdelovalec šestil v Baidofu, izjavlja, da mu je *Nicholo Valent* dal 2 forinta na ime *Ludoviga*.

1591, 10. januarja: *Sebolt Bindecher*, meščan in mojster šestil v Baidofu (Waidhofen a. d. Ybbs) in v Laitinu (?) izjavlja, da mu je *Nicholò Valent* dal 2 forinta na ime *Ludovigha*.

1591, 10. januarja, Zell a. d. Ybbs (Dolnja Avstrija): *Cholmon Gineber*, izdelovalec škarij v kraju Zell pri Baidoffu, izjavlja, da mu je *Nicholò di Valent* dal 2 forinta na ime *Ludoviga*. »Jaz Piero Pitoch sem prepisal.« (Fasc. 15)

22. 1591, 24. aprila: *Lucas Dean de san Zorzo nel Metnitz* (Moggio) izjavlja, da je *Antonio Dean* 7 let prej kupil v Beljaku pri *Antoniu* iz Resiutte za 21 zlatnikov italijanskega stekla. Sklenjeno v Bilelmspergu (Wilhelmsberg, Dolnja Avstrija). Priče: *messer Leonardo Faganell* in *Piero Poiete*, oba iz Resiutte, ter *Zuan Dean* iz Bele. (Fasc. 15)

23. 1592, 22. avgusta: *Zuane Valent* izjavlja, da je dolžan *Nicollo-u* in *Antoniu Valent* iz Bele 22 forintov iz posla, sklenjenega v Baidoffnu (Waidhofen a. d. Ybbs) v prisotnosti *Tomat-a Beline* iz Bele. »Zapečateno z mojim lastnim pečatom. Valentino Riccio sem prenesel iz nemščine.« (Fasc. 15)

¹ »Uno fornimento cioè uno feraolo e una casacha de rassa con le braghessse et calzetti boni, letti de piume tra piccoli et grandi nove, camise di tella de ogni sorte bone et vecchie, altri abiti de diverse sorte, uno altro feraolo in una cassetta nella città di Vaziz, pezi di tela nova in una cassetta nel sopra detto magazzino et ancho de altre sorte tella per far le boteghe nelli mercati, scattole de guchiarì de legno n. 5, casse una, botti de tenir ferramenti, doi fassi de ferro chiamato *verzella* pesono lire 200, tolle di far le boteghe, nel magazzino.«

24. 1598, 29. marca, Trebitsch (Trebič, Moravsko): Pismo: *Zuan Lun-
gin* iz Bele poučuje ženo v Beli o izterjanju nekih terjatev. V italijanščini.
(Fasc. 15)

25. 1602, 11. aprila, Praga: *Stefanus Billina civis Pragensis* izjavlja,
da je prodal vrt bratoma Gregorju in Štefanu *Cus* iz Bele. Priči: *Georgius
Iacomin* iz Bele in *Sebastianus Micel* z Njive. »Scripsit Adamus Bilina filius
Stephani.« V latinščini. S pečatom Štefana Billine.
(Fasc. 15)

*

Dokumenti so v »Archivio della giurisdizione di Moggio«, ki ga sedaj
hrani Biblioteca Comunale, Udine.

Iz italijanskega rokopisa prev. Vida Matičetova

Résumé

Итальянский этнограф др. Гаетано Перуззини публикует здесь впервые выдержки из архивных материалов XVI века, в которых говорится о выселении ремесленников, торговцев и разносчиков из северного Фриули и особенно из словенской долины Резии. Это временное выселение шло главным образом на север, в разные места австрийских владений, особенно в Чехию. На основании им исследованных документов, автор дает также сведения об культурных и экономических условиях резянских выходцев этого времени.

Ljudski pevec iz Tera

France Bezlaj

Pokrajina ob Teru ima v vsej slovenski Benečiji najbolj osamljen položaj. Običajno trdijo to sicer o Reziji, toda Rezija je vendarle svet zase s svojo posebno mentaliteto. Rezijani se čutijo narod, njihova dolinica je dežela, kakor je dežela Karnija ali Furlanija. Zanimivo je, kako globoko se je stara Baudouin de Courtenayeva slovansko-turanska teorija o izvoru Rezijanov ali prav za prav njihovega narečja, vtisnila v mišljenje teh ljudi. Nič čudnega ni, da so se iz Courtenayeve teorije, ki jo je iz separatističnih razlogov vsaj do nastopa fašizma podpirala tudi italijanska šola, izgubili Avari, za predstavo preprostega kmeta je turanski svet vendarle preveč oddaljen, ostali pa so Rusi in zavest bližnjega sorodstva z njimi. Razen tega se je vsaj pred prvo svetovno vojno tri četrtine Rezijanov pečalo s krošnjarstvom, vsi starejši moški dobro govore slovenski in tudi znanje drugih slovanskih jezikov, kar jih je bilo zastopanih v bivši Avstriji, je izredno razširjeno po dolini. V štirih rezijanskih vaseh sem devetintridesetega leta našel kar enajst primoženih Ukrajink, Poljakinj in Čehinj. Mlajši rod sicer ni imel več možnosti krošnjarjenja izven italijanskih meja,

toda po nekakšni tradiciji je večina rezijanskih fantov odslužila kaderski rok pri karabinerjih ter so jih največ uporabljali za graničarsko službo na jugoslovanski meji. Redek je med njimi, ki se vsaj nekoliko ne bi seznanil s knjižno slovenščino. Ko sem prvič prišel v Rezijo, so mi gostje zvečer v gostilni zapeli Hej Slovane. Čudil sem se, ker so bile vmes tudi fašistične in karabinerske uniforme, toda ko sem kasneje dober mesec preživel v Reziji, sem začel polagoma razumevati ta svojstveni lokalni patriotizem, ki je tako močan, da je pokazal celo precejšno asimilacijsko silo. V osrednji rezijški vasi, na Ravenci, so bili tik pred vojno samo pri štirih hišah posestniki domačini, vsi drugi so bili furlanski priseljenci, vendar je vas ohranila staro narečje kot občevalni jezik, ki ga niti država niti cerkev, — saj oficijelno to ni bila slovenščina — niso mogli tako vneto zatirati kakor drugod po Benečiji.

Nadiški Slovenci pa itak niso bili nikoli tako ostro ločeni od Soče. Njihovo narečje ni tako svojstveno razvito, knjižni jezik jim je razumljiv brez težave in slovenska narodna zavest je med njimi razvita mnogo bolj kakor med Korošci. Ko sem obiskal pod Landarsko jamo duhovnika, katerega je France Bevk orisal v Kaplanu Martinu Čedermacu, se je moj gostitelj pred oltarjem obrnil in začel slavnostno moliti očenaš po slovenski. Ljudje v cerkvi so za hip ostrmeli, nato pa se je iz vseh grl oglasil tako spontan in gromek očenaš, skandiran skoro kakor bojno geslo, da ga ne bom nikoli pozabil. Pred cerkvijo se mi je duhovnik, ki je bil nekoč zaprt samo zato, ker je med italijansko pridigo mižal, nasmehnil, češ, jutri pridejo sicer karabinerji pome, toda včasih je le treba pokazati ljudem, da nismo pozabili nanje.

Popolnoma drugačen pa je položaj pri Terskih Slovencih. Njihovo narečje se prav tako kakor rezijansko že toliko lóči od sosednjih obsoških govorov, da se brez posebne vaje ne morejo več sporazumeti med seboj. Edina cesta, ki veže Ter s Sočo pri Bovcu, je bila dograjena šele tik pred zadnjo vojno. Stoletna izolacija je v tej krajini pod južnimi obronki zapadnih Julijskih Alp, kjer ni bilo nikoli niti sledu po slovenski šoli, ustvarila tako žalostno stanje, kakršnega nisem srečal nikjer drugje. Ko sem v arhivu Atlante Linguistico Italiano v Vidmu pregledoval jezikovne zapise italijanskih zbiralcev, so me seveda zanimala tudi poročila o narodnostnem čutenju prebivalcev, katera so redno dodajali nabranemu materialu. Vsi so se strinjali, da je narodnostni odpor v krajih ob Teru najbolj šibak in da se prebivalstvo zaradi srečne zemljepisne izoliranosti ne čuti povezanega z ostalim slovenskim ozemljem. Kmalu sem se lahko prepričal, da imajo do neke mere prav. Ljudje so bili zastrašeni in nezaupljivi, izmikali so se, brž ko sem omenil, kaj bi rad od njih. Prisiljen sem se bil zateči v gorska naselja, kjer sem imel nekaj več sreče. Tudi cerkvi se ni zdelo več potrebno, da bi skrbela vsaj za domače spovednike. Zadnjih dvajset let ni bilo v območju terskega narečja niti enega duhovnika več, ki bi razumel govorico domačinov.

Zato sem bil presenečen, ko se je čez nekaj dni v Teru samem oglasil pri meni mož, katerega je moje delo zanimalo. Kmalu mi je zaupal, da

piše pesmi v domačem narečju. Imenoval se je Pietro Negro (Čarne). Ljudski pevec v takšnih okoliščinah me je razumljivo še prav posebno zainteresiral. Poleg furlanščine je dobro govoril tudi italijanski in nemški, knjižna slovenščina pa je bila zanj skoraj nerazumljiva, preveč je bilo besedi, ki jih ni poznal. Po poklicu je bil davčni uslužbenec v domači občini. Ker imajo v Italiji davke v zakupu banke, mi njegov službeni položaj ni bil prav posebno jasen, sam pa o njem ni rad govoril. Prebival je na Njivici, eni najzahodnejših slovenskih vasi, prvi za kratko sotesko reke Tera, ki se začne tik za Tarčentom, in ni živel v posebno ugodnih razmerah. Bil je razgiban vaški samouk, približno pri petdesetih letih, srednje postave in suhljat, z živahnim, lepo zarisanim obrazom. Bil sem prvi slovenski inteligent, katerega je srečal v življenju. Zanimalo ga je tudi narodnostno vprašanje, veliko je spraševal in se čudil, kako je mogel imeti tako zgrešene predstave o Slovencih. Laskalo mu je, da sem si nekaj njegovih pesmi, ki mi jih je narekoval po spominu, tudi zapisal. Nagli izbruh vojne mi je preprečil, da sem zapustil Benečijo prej, kakor sem nameraval, in se nisem mogel več vrniti v Ter. Med italijansko okupacijo mi je pisal in pri meni se je oglasil z njegovimi pozdravi tudi vojak domačin, ki mi je navdušeno pripovedoval o njem, da so v vasi uprizorili celo dramo v domačem narečju, katero je Pietro Negro ali sam napisal ali vsaj priredil. Točnega odgovora mi vojak ni mogel dati. Moj pripovedovalec je bil kmalu nato doma na dopustu, sam uprizoritve ni videl, toda bilo je nekaj posebnega, nekaj, česar terska dolina še ni doživela.

To bi bilo vse, kar vem o njem. Sedaj so stiki žalibog onemogočeni; čeprav je tudi v planinah nad Terom teklo mnogo slovenske krvi. Toda četudi je bila slovenska narodna zavest zatrta in šibka, je bila v teh po fašističnem gospodarstvu obubožanih gorskih vaseh tem močnejša socialna zavest.

Pri nas smo se za Beneške Slovence mnogo premalo brigali. O Terskem narečju razen kratke jezikovne karakteristike v Ramovševi Dialektologiji ni od Baudouin de Courtenayevih časov dalje niti najmanjšega poročila v naši znanosti in literaturi. Pietro Negro ni zanimiv samo etnografsko, ampak je tudi tipičen primer narodne žilavosti v krajih, nad katerimi je predvojno uradno slovenstvo na tihem že davno resigniralo.

Njegov življenjepis sem po njegovem lastnem pripovedovanju napisal v narečju:

San se štjóru ta za úarhan tú u paize od Grót. Kar san biu máu pótan kú škyóle ot paiza se par fájru šere nákéj úču. Pótle kə so mi umfeli očə áno máti, niésen mórey uét studiáti. San hódu pást óyce an kozé ano san sán studiroy od librine, kə mi dájó fár ano kə san sán kupuyúy. Nel míl núf čénte díž dan moj znánac mə je klícuy sabò, za kə mu pomáj paršúyati. Ot tabòl san učnjéy studiáti lét od dácəhə. Dno ljéto póti san dáu ežáme toy úidenski prefetúri. Dal míl núf čénte únč san učnjéy díjélati dacəár tuy komúni Bárdskə è túkei še nášni dán sa obréčen.

Kar je máj kei timpa libarà áno ka láya je liépo spočila, to ma pride za pisáti kak štrambalòt za se stortì posmeáti, ta na kácii ženitkah al za nóyo liéto kak onomášlik.

Ljéta mël nùš čént venticink je bló mjesca zétn'aka, já an dan drúhi zauršán smo uidali, ke uoz ne jáme ta za no kišo zaurško to móčno kadiéto. Já san biy kurióusan uidati, kuó to je to u tei jámi, S'mò uziéli lopáto, pikón, ano mačoléto, s'mò odrili óko jáme, ka je blà tásna a zàt s'mo se uliskali nótra. Pòtle pòi čirka kuindiž métroš s'mò paršli ta nad dan pòt. S'mo ya zmiérili, je lók uintakuátroš métroš. Uidoč ka njesmo móyli iti nótra, s'mo se uratili názat.

Drúyi dán s'mò powiédali družin Zauršánan, kuó s'mò obrélli. Nekéj ne tidne pótej já san sepisuy dan artikul ke gazéti di uenécija. Pótlej san jéy dan talagrán od čirkolo špeulóžiko od uidma, ko me uorúy, ke na čò priti djelat šploraciòn z námi še tézjé ot čirkula. Z uidma so paršli sédan studéti, kyo bi ž n'emi še profésor Kárlo Fábri. Tò dán san jèn pokázou jámo, pólla s'mò šli ukòp nótra z liéstnici od uáru, ka so bli parnésli z n'imi. Tàko je blà škuprida ta nóya gróta zaurška. No liéto pótej s'mò prédrli no jámo, ka to mórou uliésti tou grólou priž liéstnici. To liéto je biy še prefékt uidinski ano uéškul uizitiyat grótu.

Primerki Negrovih pesmi

1.

Sàrčne auyúrie še záte, Baziléj
Naj buóh še čjéste liépo se usmili,
Zakè ti žiui nadóuzin, uèsou no zdròu,
Simpres najéden, napit no dábòy!

Žalost mi je, ka šjòr Mušulin
o té obrejúya otpriéti takuin;
Ma kuó čòš stortì, ti se maš rasonjáti,
áli se oženiti áli tásu placáti.

Já za máj kònti ti dàyan konzéj:
Póji po tuóji póti ráyno napréj.
Ma se ti mäs uójo kòji léušo žiuiti,
úra je udáрила za se oženiti.

Parò darž na pàmat za bìti kontènt:
Ne miérkej tiéh, ka májo permanént,
ne tiéh ot kótule králke, ka se ne móràjo spràniti
brèz ne pokázati rázorja od riti.

2.

Šjòr uikári, ja si čújen kontènt no onoràt
biñi nocói z uámi tlà za táyolo jnuidán.

Ma čujen néku žalost, ka na mè dominà
zakò ma láya ùan lièpo stortì ayyùrie ne znà.

Rádo bi biy dan dolór áli dan šapiènt,
mayárij za málo timpa, lih za dan momènt,
lih za takèi. kà bi mórou čisto špiegáti,
kuó bi rádo ùan céu ayyuráti.

Ma bóžac ja, je krátko mo znánje,
Znàn mále besjéde, le sóuso kompánje.
Ma láki kà znàn, e ùi znájte skozáti,
dóbar onomástik ùan èòn ayyuráti.

Prášan bóa, ko ùas naj známi dóuyó žiuiti,
brès kà naj méjte jédne slabine tarpiti.
Sréce no zdráuja usin ùan déi,
fin kà ùas bo klicuu láre na réi.

Pótan kuž tuj še dan drúye ayyúr!
Iá ùan diélan uéro di kúr,
sóyse ucice, kà máte pod uámi za pásti,
nái ùas poslúšajo za lièpo žiuiti no rásti.

Ujéste sán, kà zlyódej osin par nás máti,
za nás ùi klicati; pot te dóra puóti,
Mérkile té, kà so zajéle te kriye tróji,
Nestúóite jèn náti spásti tou škòji.

3.

Čúi, čúi, kužina, na bódi u štici,
če njésan ti píson préj kuž n'elè.
To je inútil, ke rišpósto te kliče,
ne móren reyáti llè éno čelè.

E ujén, kà san dóužan za ti pisáti.
Ma pòj, túy dya se ne móren reskláti.
A zát san uzyúbu patiéntjo, san uzyúbu mäh,
šáko pišúvanje to diéla mi stráh.

Záme péna, to je dan tormént,
bál tó bo zájn oniti dan sóli momént,
ma uén'jéti zútra ta na štiri al pét
zát še afár je, kà nù ne pójte urét
i tàki člouèk se myóre auelili.

Mladonja to nášnjo áno to dan bòt,
myóji nóno ó mi šimpre spjeyúya,
kà nàš žouantúl na je sóusa na drúya,
koj tá, kà je blá, kar hoduy ón na snúbu
ta sarietát danbólna na šlà sóusa na úbu.

Te čere danbórne so blè sóuse pošéne,
 njéso nosile zuòj sónca lombréne,
 njéso hodile a spàs po noči,
 Ti kà nu hódio nàs ... buòh uàrii, ne uien kà ràčì.

Dan bòt tuó ko kuásay oča ali máti
 to muóruy sòbat zuélto ubadàti,
 ma nàs nai porkažúya máti ali láta,
 so kalkuláni tèj rának baláta.

Dan bòt usáko uètir so prédle kudéjo
 za soséinili l'éušo faméjo.
 Ma nàs nu lédaio koj libértat,
 o čečice, čečice, kam je šlà sarjetat?

4.

Sáko riéč, kà tò objéca,
 to uzóme dan péjs ta na suè pléca.
 Zá se ot ta péiza dāščariáti
 to ma obéču sodāsfáti.

Še jà Tarezini no šjóri Gústi
 san obéčuy posláti dan ayyúr tou bústi
 é onè so mi obéčale póuna koléda
 áno bonbóne za mječi ústa od mjeđa.

S ciélan moj sárcan, še nie uèc, kúj kà móren
 prášan, kà buòh déj zdráuje ta liépān duéin šjóran.
 Ot sáke slabine nej buòh jà ohráni,
 zakè no méjte no liéto buólše kuj lani!

Buòh déj zdráuje ušien tu u n'ðh hiši,
 e té, ko je zúnah, nai zópāt jēn piše,
 ko jēn déj nolicje, ko je uēsou no zdrōu
 áno ko poslāl sōute za kupiti kej tou kočōu.

Pólajin kúj tuó šè dan drūyi ayyúr.
 Ja e uān diélan uéro di kúr
 ano di kúr cōn za uās bóya piéti,
 kà ne stuóite uèc kà tú kej ste se dābaliéti.

Tarazīna, ne jēma žéj olānte
 takáj to je rāt bréz njē mječi uèc štānte,
 se tó je uèc, no se móre sōuci mayári nā'a:
 ma na uéro ne páša ot sāca'a pra'a.

5.

Čúĭ, Katica, stóĭ me aténta
za biĭt dan tãnt konténta
Če mo písma znás kapiti
máš modántace zmočiti.

Ne ĭntendàn te ofındáti
Tá'a zariés ti ne mərátás,
Ti máš di kúr se posmeĭáti
Uĕt kuĭ to, kĭ ti kudáš.

Ali diĕu ráuno ali diĕu kriuo
nĕ ti tipan ta na žiĭuo.
Čò mi ubeži kak štrambalòt,
pardonòĭ mi za se bòt.

Sà mi obĕčala kolédo
nĭe ĩén riés, ma tĭo polédo
to mi diĕ: ĭá, ĭá, còn dáti
còn proméso mantaniáti.

Uiĕš, Katica, jábolko còn, frúške
còn kulíne, béjske ali múške,
áno za kontántáti mi otrokè
còn še duĭje fiyce zĭorè.

Še kak lĭĕšnik máš mi dáti
za mà lĭĕušo kontántáti,
kak bonbón no karamélo,
ĕe máš opérto portélo.

Ne kudáĭ me brès kadila,
ĕe tekáĭ ĭe pretándán.
na tð ne pride mórti kĭla,
storĭ te sĭuárĭĭĕ za ta dán.

Čúĭ Katica, čúĭ, poslúšeĭ:
Buóh deĭ zdráuĭe pãrvo dúši,
buóh ti deĭ no dóbro láuo,
buóh ta naiĭt simpri zdráuo.

Če ti snúbiš, otprĭ óci,
amór to ĭe dan dàs ħo móci.
Ohráni se ta pol strĭĕho.
Stóĭ, Katica, dalĕ od ħriĕhou.

Buóh ti dáĭ no dóbro lĭĕto
toĭ ponóuci kĕi pare riĕto,
ano ta dónas kai še ĭina,
Zbúyon Kalína!

Résumé

A Njivica (it. Vedronza), un des villages, situés aux limites occidentales de la «Slovénie Vénétienne», aux environs de Tarcento, vit, aujourd'hui encore, le chanteur populaire Pietro Negro. Dans les localités qui ne possédaient jamais une école slovène — elles se trouvent déjà soixante-quinze ans sous la domination italienne — la tradition nationale s'est conservée encore toujours. Le chanteur qui connaît l'italien et l'allemand, ne fit jamais connaissance ni de la langue littéraire ni de livres slovènes. L'auteur a essayé de donner — dans la transcription phonétique — quelques échantillons de ses chansons. Le chanteur lui-même se sert de l'orthographe italienne. Au commencement de la guerre, il a même donné, dans son village natal, une représentation théâtrale, arrangée d'après un original italien au patois.

Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem

Svetozar Ilešič

Odkar je Meitzen v svojem velikem delu opozoril na važnost oblik zemljiške razdelitve za naselitveno zgodovino in za naselbinsko geografijo¹, je študij teh oblik zlasti na področjih srednje in zapadne Evrope naglo napredoval. Geografija, etnografija in zgodovina so spoznale v starih oblikah zemljiške razdelitve pojav, ki ne vzbuja zanimanja le sam na sebi, temveč nam v veliki meri nudi tudi ključ za razumevanje vnanjega lica kmečkih naselij in njihovega notranjega ustroja, pogosto pa nam celo dovoljuje, da posvetimo v zgodovino njihovega nastanka.

Proučevanje oblik zemljiške razdelitve pa nima samo svoje teoretično znanstvene pomembnosti, marveč tudi svojo čisto aktualno stran. Novi čas, ki z naglimi koraki vodi svet v načrtno gospodarstvo, bo brez dvoma prej ali slej postavil tudi kmetijstvo v srednjeevropskih področjih pred nalogo, da se čim primerneje svojim prilikam vključi v novo gospodarsko kolesje. Pri tem pa ne bo odveč temeljito poznavanje starih, stoletja trajajočih agrarno-gospodarskih tipov. Smiselna zložba silno razdrobljenih parcel pri vaseh s tako zvano zemljiško razdelitvijo na delce ali na grude na eni strani, pa preureditev in smotrna medsebojna povezava samotnih kmetij, slonečih na povsem individualnem gospodarstvu na drugi strani, to sta dva najbolj vidna problema, ki pri tem takoj stopita v ospredje.

Oblike zemljiške razdelitve na Slovenskem so se že precej proučevale. Za Koroško je pričel s proučevanjem te vrste Josef Schmid, ki je najprej proučil zemljiške tipe v Rožu², pozneje v svojem delu o naselbinski geografiji vse Koroške pa je prvo in osnovno poglavje posvetil tipom zemljiške razdelitve³. Poleg tega je navesti še njegov krajši prispevek o oblikah naselij na južnovzhodnih pobočjih Svinške planine⁴. S problemi zemljiške razdelitve v Ziljski dolini na Koroškem pa se bavi še starejša razprava J. R. Bünkerja, ki je pa-Schmid nikjer ne upošteva⁵.

Schmidove navedbe pa se zde v marsičem prepovršne, sloneče preveč na vnanjih značilnostih brez potrebne povezave z genetičnimi vprašanji. Zato se naravnost vsiljuje želja po njihovi dopolnitvi in globlji osvetlitvi. Toda slovenskemu znanstveniku, ki bi se bil hotel zanimati za ta vpra-

¹ A. Meitzen, Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen, Berlin 1895.

² J. Schmid, Die Flur des Rosentales, Carinthia I., 116, 1—3, Klagenfurt 1926.

³ J. Schmid, Siedlungsgeographie Kärntens. I. Die Flur Kärntens, Carinthia I., 118, 1—3, Klagenfurt 1928.

⁴ J. Schmid, Siedlungsform und Hoftypen auf dem Südostabfall der Saualpe, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 24. und 25. Jahrg., Klagenfurt 1936.

⁵ J. R. Bünker, Windische Fluren und Bauernhäuser aus dem Gailtale in Kärnten, Mitt. der Anthropolog. Ges. in Wien XXXV, 1905.

šanja na Koroškem in bi seveda za to potreboval vpogled v katastrske arhive, na osnovi katerih se vrše vse proučitve stare zemljiške razporeditve pri nas, je bil dostop do potrebnih virov praktično zaprt. Sam ogled na mestu, ki je bil do »anšlusa« do neke mere mogoč, je mogel dati lastno sodbo le glede vnanjega lica koroške vasi in kmetije, kaj malo pa glede njenega notranjega ustroja, pred vsem zemljiške razdelitve. Še danes ne moremo storiti drugega, kot da kritično pretesemo Schmidove ugotovitve na osnovi izkušenj, ki nam jih je dalo proučevanje na sosednjih področjih, kjer smo mogli izvesti lastne študije.

Schmidove ugotovitve

Schmid je ugotovil na Koroškem naslednje tipe zemljiške razdelitve:

1. Samotne kmetije z zemljiščem v celkih (Einödfur). Take kmetije, z vsem zemljiščem v enem kosu, po navadi sredi gozdnih kompleksov, so posebno značilne za vso visoko severozapadno in severno Koroško, kjer zavzemajo osobito prisojne police, slemenca in pobočja. V tem goratem svetu nastopajo drugačne oblike samo ponekod v dolinah ali pa tam, kjer so se bodisi ob cerkvi ali ob važnem prometnem razpotju stvorile večje skupine domov in se je s tem zamotala in pomešala tudi sicer enostavna zemljiška oblika celkov. Tip samotnih kmetij s celki prevladuje v vsem področju Ziljskih Alp, Visokih Tur in Krških Alp vse tja do Osojskega jezera in doline Krke, prav tako pa se na široko uveljavi onstran Krke na pobočjih Svinške planine in Golice. Tudi v Karavankah, posebno v njihovem širokem vzhodnem delu, pa v ožjem pasu tudi v zapadnem delu nad Rožem, opazimo skoraj le ta način kmečke naselitve in zemljiške razporeditve. V nižjem svetu Celovške kotline pa imamo večje osamljeno področje celkov Na Gurah (Satnici) med Vrbskim jezerom in Rožem, kjer pa prihaja ta oblika zemljiške razdelitve na zunaj manj do izraza, ker ni navezana tako dosledno na naselbinsko obliko prave samotne kmetije. Kmetijske domačije se namreč tu kaj rade približajo druga drugi ali se celo združijo v male zaselke.

2. Zaselško zemljiško razdelitev (Weilerflur), pri kateri so deleži posameznih posestnikov v nepravilni obliki pomešani med seboj. Naselje samo ni več samotna kmetija, temveč zaselek, vasica ali celo večja vas. Ta oblika je doma na bolj odprtem svetu Koroške, posebno na široko gospoduje v gričevju, goricah in ravninah Celovške kotline, to je v Rožu, Podjuni, na Celovski ravnini, pa v predelu med Osojskim in Vrbskim jezerom. Ziljska dolina, Dravska dolina nad Beljakom, dolina Krke ter Laboška dolina so glavne tipalke, s katerimi zaselška zemljiška razdelitev na široko posega iz tega gosto naseljenega koroškega osrčja v obrobne gore. V obliki ozkih dolinskih pasov ali osamljenih otokov sega po Schmidu zaselška zemljiška razdelitev tudi daleč ob vodah navzgor v gorovje, v svet, kjer sicer prevladujejo samotne kmetije s celki. Močno med seboj se prepletajo celki in zaselška razdelitev še v predelu med Osojskim jezerom in Glino, pa Na Gurah južno od Vrbskega jezera.

3. Progasto zaselško razdelitev (Streifen-Weilerflur), kjer so nekateri zemljiški kompleksi razdeljeni med posestnike v obliki pravilnejših podolgovatih parcel. Ta oblika nastopa po Schmidu samo ponekod na obsežnih poljih velikih vasi v Rožu, Podjuni in deloma še v Laboški dolini. V svoji zaključni sliki smatra Schmid, da gre tu le za krajevno preobliko zaselške razdelitve, po večini za kasneje in zato bolj pravilno razdeljena zemljišča, in nikakor ne za zemljiško razdelitev na delce (Gewannflur), na katero po svoji vnanji obliki močno spominja, ki je pa na Koroškem sploh ni zaslediti⁶. S tem spreminja svoje prvotno naziranje glede obsežnih zemljišč velikih vasi v Rožu, ki jih je sprva izrecno označil kot zemljišča, razdeljena na delce⁷.

Ravno spričo dvomov, ali nam je pravilnejšo zemljiško razdelitev v Rožu in Podjuni smatrati za razdelitev na delce ali le kot krajevno preobliko zaselške razdelitve, se odpre vrsta načelnih vprašanj glede posameznih oblik zemljiške razdelitve. Pri tem se ne smemo omejiti, kakor to dela Schmid, samo na deskripcijo, slonečo na vnanjem videzu parcelacije, temveč se moramo poglobiti v samo bistvo posameznih tipov, v zasnovo njihovega prvotnega ustroja.

Vprašanje tako zvane zaselške zemljiške razdelitve

Ravno koroški primer v Schmidovi obdelavi nam pokaže, da pojma tako zvane zaselške zemljiške razdelitve sploh ni mogoče več ohraniti. Pri tem nas vodita dva razloga. Pred vsem ta način zemljiške razporeditve nikakor ne nastopa samo pri zaselkih, temveč tudi pri velikih gručastih vaseh. Zato povzroča imenovanje po zaselkih samo zmedo, ker brez potrebe in netočno istoveti zemljiško razdelitev in obliko naselja. Ravno na Koroškem vidimo, da ta način razdelitve prevladuje v vsem najgostejše naseljenem osrednjem delu, kjer nikakor ne gre samo za zaselke, temveč v veliki meri tudi za prave vasice ali celo velike vasi. Neprikladnost pojma zaselške zemljiške razdelitve se zato v novejšem času po pravici vedno bolj poudarja: v nemških razpravah se je pričel namesto izraza »Weilerflur« uporabljati izraz »Blockflur«⁸, ki je nedvomno točneje zajel pravo vsebino vseh v to vrsto spadajočih oblik zemljiške razdelitve, namreč razporeditev v nepravilnih kosih. V slovenščini take kose najprimerneje označimo s pojmom »grude«, kar je že storil svoj čas Vatovec⁹.

Drugi pomislek proti preširokemu posploševanju »zaselške« razdelitve je v tem, da nikakor ne gre enostavno metati v isti koš vse one oblike,

⁶ Schmid, Carinthia I., 1928, str. 53.

⁷ Schmid, Carinthia I., 1926, str. 73.

⁸ A. Klaar, Die Siedlungsformen von Salzburg, Forsch. z. deutschen Landes- u. Volkskunde, Bd. 32, H. 3, Leipzig 1939, str. 18. — G. Glauert, Siedlungsgeographie von Oberkrain, Südosteuropäische Arbeiten Nr. 32, München 1943, str. 39. — G. Niemeier, Gewannfluren, ihre Gliederung und die Eschkertheorie, Pet. Mitt. 1944, str. 62.

⁹ Fr. Vatovec, K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, Ljubljana 1927, str. 77.

kjer so deleži kmetij v več ali manj nepravilni obliki pomešani med seboj. Če pa že zajamemo s točnejšim pojmom razdelitve na grude vse take oblike, se moramo pri tem zavedati, da smo zajeli zelo na široko, zgolj po vnanjem videzu, ter s tem združili v eno skupino marsikaj, kar more biti po svojem bistvu zelo različno. Ravno na Koroškem je na mestu posebna previdnost, preden strpamo s Schmidom v isti okvir velika, na nešteto nepravilnih parcel razdeljena zemljišča velikih ziljanskih, rožanskih in podjunskih vasi in pa zemljišča malih zaselkov v goratem svetu zapadne in severne Koroške, kjer se morda ponekod menjavajo med seboj deleži dveh ali treh kmetov, dočim vlada povsod naokoli tip samotne kmetije z zemljiščem v celku.

Za podrobnejšo razčlenitev teh na videz enakih oblik zemljiške razdelitve bo treba še mnogo posebnih proučevanj, ki se bodo morala nasloniti na primere, v katerih se bo mogel dokazati različen nastanek in razvoj posameznih med njimi. Že po dosedanjih proučevanjih v naših krajih pa je jasno, da nam je treba pri razdelitvi na grude razlikovati dva po nastanku bistveno različna tipa. Pri prvem gre za prvotno razdelitev na grude. Tu je bilo zemljišče že ob naselitvi v posesti neke skupnosti, ki ga je razdelila med svoje člane tako, da je vsak po možnosti dobil svoj delež v posameznih, po kakovosti tal različnih delih vaškega polja. Pašnik in gozd pa sta ostala skupna last še dolgo, včasih vse do današnjih dni. V skladu s tem je bila tudi oblika naselja že v začetku zaselek ali vas. Pri drugem tipu pa imamo opravka z drugotno razdelitvijo na grude, ki je sicer prvotni zelo slična po vnanjem videzu medsebojno pomešanih grudastih parcel, kjer pa je po navadi še čisto lepo razvidno, da je današnja razdelitev nastala po delitvi sprva enotnega zemljišča, celka. Kaj radi dobimo še danes sliko nekdanjih celkov, če seštejemo deleže po dveh ali treh kmetij. Na zunaj se do neke mere očituje razlika med prvotno in drugotno razdelitvijo na grude v tem, da so pri prvotnem tipu deleži posameznih kmetij razmetani v glavnem enakomerno po vaškem zemljišču, dočim se pri drugotnem drže bolj ene smeri, one pač, v kateri se je širilo zemljišče prvotne enotne kmetije. Tudi oblika zaselka, navadno majhnega, je tu drugotnega izvora: nastal je ali po delitvi enotne kmetije ali pa po grupaciji več takih kmetij.

Na to genetično dvojnost zemljiške razdelitve na grude in na ustrezajoče oblike naselij (prvotne in drugotne zaselke) sem opozoril že v svoji razpravi o kmečkih naseljih na vzhodnem Gorenjskem, na področju, kjer je razdelitev na grude v zvezi z zaselško obliko naselja prav kakor na Koroškem posebno doma¹⁰. Potrebo razčlenitve navidezno enotnega tipa tako zvane zaselške razdelitve so potrdili tudi drugi avtorji, ki so se bavili s temi vprašanji na področju južnovzhodnih Alp¹¹.

¹⁰ S. Ilešič, Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geografski vestnik 1933, str. 57 sl.

¹¹ E. Klebel, Siedlungsgeschichte des Deutschen Südostens, Veröff. d. Südostinstituts München, Nr. 14, München 1940, str. 6. — Glaucert, o. c., str. 39.

Nujno moramo torej tudi pri tako obsežnem področju, kakor ga zavzema zemljiška razdelitev na grude na Koroškem, poskušati razlikovati obe označeni vrsti. Na videz enotni tip bi torej razpadel vsaj v dve skupini, ki sta dejansko zelo različni: v prvotno razdelitev na grude kot spremljevalko stare kolektivne naselitve v vaseh in velikih zaselkih, in v drugotno, ki se je razvila iz individualnega agrarnega sistema samotnih kmetij s celki.

Te ločitve Schmid pri svojem delu ni izvedel, ker se je sploh premalo poglubil v genetično stran in si zanjo ni skušal najti opor ne v neposrednih dokazih, ne v posrednih domnevah. Sicer tudi on glede Roža smatra tak dvojen nastanek »zaselške« razdelitve za verjeten¹². Pri obravnavanju celotne Koroške pa posveča tej razliki premalo pozornosti. Le bolj mimogrede se more iz njegovih navedb razbrati, da imamo tudi na Koroškem poleg one stare naselitvene plasti v obliki gručastih vasi in zaselkov s prvotno razdelitvijo na grude, ki zavzema prav za prav vse ravno in valovito dno Celovške kotline, tudi še ono drugotno plast majhnih zaselkov ali skupin samotnih kmetij z zemljiško razdelitvijo, ki kaže na prvotne celke. Ta drugotna plast se na eni strani vriva na manj ugodnih, kasneje naseljenih tleh med prvotne vasi in zaselke, na drugi strani pa tvori v področju samotnih kmetij ožje pasove in otoke, kjer je zemljišče do neke mere razkosano in kjer bi še najbolj po pravici lahko govorili o »zaselški« razdelitvi, ker res označuje posamezne zaselke, ki so se razvili pri cerkvah, ob cestah ali sicer na področju, kjer so bile sprva le samotne kmetije. Kot tak primer navaja Schmid otok grudaste razdelitve v Selah pod Košuto¹³. Podobne prehode od celkov v grude, ki jih ni mogoče tolmačiti drugače kakor z delitvami prvotnih celkov, navaja tudi za dolino Krčice¹⁴ in Krke¹⁵, za severni breg Vrbskega jezera¹⁶, za Ziljske Alpe, pred vsem za predel za Dobračem¹⁷, za dolino Lieser-e¹⁸, posebno pa za dolino reke Möll tja do Malnic, kjer nam je iz njegovih izvajanj prav lepo razvidno, kako so se tamošnji zaselki in skupine kmetij z »zaselško« zemljiško razdelitvijo očitno razvile kot drugoten pojav sredi področja samotnih kmetij¹⁹.

Ce bi nam Schmid tudi drugod v visokih dolinah severne in zapadne Koroške dovolil več vpogleda v to medsebojno prepletanje celkov in »zaselške« razdelitve, bi se nam nedvomno še v večji meri pokazalo, da je tamošnja »zaselška« razdelitev po večini bolj sorodna obdajajočim celkom, kakor pa grudam v nižjem odprtem svetu koroške kotline. Izjemo tvorita v tem pogledu širši dolini Zilje in Drave, kjer se je na prisojni

¹² J. Schmid, Carinthia I., 1926, str. 66.

¹³ J. Schmid, Carinthia I., 1926, str. 68.

¹⁴ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 35.

¹⁵ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 28.

¹⁶ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 50.

¹⁷ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 43.

¹⁸ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 23.

¹⁹ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 20.

strani, prav kakor na prisojnih terasah nad Lurnskim poljem in Milštatskim jezerom zakoreninila starejša naselitev v velikih prvotnih zaselkih ali celo vaseh s pravo razdelitvijo na grude²⁰.

Ob tej priliki naj še omenim, da je Schmidovo področje razširjenosti zemljiške razdelitve na grude tudi sicer treba skrbeti. Schmid namreč pri proučevanju zemljiške razdelitve stalno ponavlja osnovno metodično napako. Upošteva namreč tudi vsa kasneje razdeljena močvirna zemljišča ter pašnike in gozd. In vendar se je treba pri tem delu, če se le da, čim bolj omejiti samo na ono prastaro vaško zemljišče, po večini polje in do neke mere še travnik, kjer se nam res še odraža prvotna oblika zemljiške razdelitve in z njo stari vaški agrarni ustroj. Tako na primer Schmid napačno uvršča vzhodno obrežje Osojskega jezera po vnanjem videzu v področje razdelitve na grude, čeprav gre tam za kasneje razdeljene močvirne travnike, deloma celo za osušeno dno jezera, dočim pripada staro poljedelsko zemljišče po višjih rebreh in terasah tipičnim samotnim kmetijam s celki²¹. Isto napako ponavlja pri Belem jezeru²², dalje na področju med Beljakom, Osojskim in Vrbskim jezerom²³ ter v Leški dolini²⁴. In vendar gre v vseh teh primerih po večini za velike, kasneje razdeljene komplekse pašnika in gozda, katerih razdelitev je na zunaj, po nepravilnih oblikah parcel res podobna onim na grude, kakor jo kažejo stara poljedelska zemljišča, je pa vendar po svojem bistvu čisto nekaj drugega. S tem da Schmid gradi svojo sliko o zemljiški razdelitvi tako površno, samo po vnanjih znakih, še zmanjšuje znanstveno vrednost svojega dela in nas sili, da smo še previdnejši pri naslanjanju na njegove ugotovitve.

Odnosaj do zemljiške razdelitve na delce

Velja se nam ustaviti še pri vprašanju, ali imamo na Koroškem tudi zemljiško razdelitev na delce. Kakor smo videli, je Schmid sprva smatral, da prevladuje v Rožu razdelitev na delce, pozneje pa je ta zemljišča označil kot posebno obliko »zaselške« razdelitve (Streifen-Weilerflur). Podobne primere obravnava tudi za prisojne terase nad Milštatskim jezerom²⁵, za Laboško dolino²⁶, za Ziljsko dolino²⁷ in za Podjuno²⁸. Značilno je, da gre pri tem za one najrazsežnejše ravne površine, ki jih je zajela najstarejša naselitev v obliki vasi ali velikih prvotnih zaselkov.

Schmid nam na žalost ne prinaša niti enega narisa za to obliko zemljiške razdelitve. Zato nam je težko presoditi, v koliko smo tu blizu prave

²⁰ M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski vestnik 1932, str. 131.

²¹ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 26.

²² J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 43.

²³ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 48—49.

²⁴ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 45.

²⁵ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 25.

²⁶ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 37.

²⁷ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 46.

²⁸ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 51.

razdelitve na delce. Edina objavljena narisa, ki verjetno spadata v to vrsto, sta zemljiška načrta vasi Pod Turjo in Rekarje vasi v spodnji Ziljski dolini, ki jih objavlja Bünker²⁹. Na njih vidimo ono značilno prehodno obliko med grudastimi in pravilnimi podolgovatimi oblikami parcel. Ker Schmid za Rož in Podjuno v večji meri kakor pa za Ziljo podčrtava sličnost z razdelitvijo na delce, se zdi, da so tamošnji primeri taki razdelitvi dejansko še bližji.

Vse težave z uvrstitvijo podobnih zemljišč se silno zmanjšajo, če se zavedamo velike vloge, ki jo igra ne samo na Koroškem, temveč tudi drugod v naših krajih ravno ta prehodna oblika med razdelitvijo na grude in ono na delce. Novejša proučevanja v vzhodnih Alpah se mnogo ukvarjajo z njo. Za vzhodno Gorenjsko sem izrecno opozoril na razliko med razdelitvijo na pravilne in ono na nepravilne delce. Za nepravilne delce je sicer tudi značilna velika razmetanost deležev posamezne kmetije po vaškem zemljišču in njihova progasta podolgovata oblika, ni pa mogoče govoriti o jasni razdelitvi vsega zemljišča na posamezne komplekse (Gewanne; soles), v katerih bi bil vsak gruntar zastopan dosledno s po enim deležem. Izrekel sem mnenje, da med razdelitvijo na nepravilne delce in med grudasto razdelitvijo, kakršno opazimo pri prvotnih zaselkih, ni prav za prav nikake bistvene razlike in da gre pri drugi le za obliko, prilagojeno bolj hribovitemu svetu, kjer zavzemajo zemljišča in naselja (zaselki) manjši obseg. Pokazal sem na vrsto primerov, kako se tudi pri tamošnjih velikih prvotnih zaselkih na obsežnejših slemenih in terasah zemljiška razdelitev izoblikuje v dokaj pravilni obliki, ki nas povsem spominja na razdelitev na delce³⁰. Tudi druge nove proučitve v vzhodnih Alpah so pokazale, da nam je treba v vsej oni obsežni kategoriji zemljiških razdelitev, ki se je od Meitzena najprej označevala s pojmom »Gewannflur«, jasno razlikovati starejše nepravilne oblike, ki sličejo enkrat bolj pravilnim delcem, drugič bolj nepravilnim grudam, od verjetno mlajšega, strogo pravilnega sistema delcev³¹. Prav nazorno je taka razdelitev na nepravilne delce prikazana kot »Blockgewannflur« v Niemeierjevem članku, ki smiselno in pregledno obravnava vse probleme t. zv. razdelitve na delce³². Na to razliko so v ostalem opozorili tudi drugod po Evropi, n. pr. v Franciji, kjer temeljiti agrarni zgodovinar M. Bloch živo riše razliko med pravilnimi »champs ouverts et allongés« in nepravilnimi »champs ouverts et irréguliers«³³.

Skoraj soglasna so si pri tem mnenja, da gre pri nepravilnih delcih in grudah za starejšo obliko. Razvoj je šel verjetno od čisto nepravilnih, širokih, grudastih parcel k bolj pravilnim podolgovatim, v skladu s tem,

²⁹ J. R. Bünker, o. c., str. 12–13.

³⁰ S. Ilešič, o. c., str. 32 sl., str. 58 sl.

³¹ A. Klaar, Die Siedlungsformen Niederösterreichs, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 1930, str. 37 sl.

³² G. Niemeier, o. c., str. 66.

³³ M. Bloch, Les caractères originaux de l'histoire rurale française, Paris, 1931, str. 36 sl.

kako se je prvotni primitivni leseni plug (kavelj) — ki je zemljo samo razrival ter jo je bilo treba zato prerahljati tudi v prečni smeri, kar je zahtevalo široke parcele — nadomeščal s pravim železnim plugom, s katerim se orje samo v podolžni smeri³⁴. Najmlajša stopnja razvoja bi bila ona pravilna sistematična razdelitev na delce; nastala bi bodisi kot nova oblika pri nekaj mlajši naselitvi ali še pogostejše kot zemljiškokogospodarska regulacija starejših zemljišč, razdeljenih do tedaj na grude ali nepravilne delce. To naziranje pa ne more še veljati v polni meri. Ravno glede starosti velikih, na strogo pravilne delce razdeljenih zemljišč je stvar marsikje še nejasna, neredko gre pri njih brez dvoma za najstarejšo obliko³⁵. V naših krajih so, kakor se zdi, pravilni delci povsod razmeroma mlajši od nepravilnih delcev in grud³⁶.

Zaključek

Če s tega vidika premostrimo pravilnejšo zemljiško razdelitev pri velikih vaseh v Rožu, Podjuni, Zilji in še ponekod drugod na Koroškem, se nam pokaže kot tipična razdelitev na nepravilne delce, ki pa je po svojem bistvu in postanku čisto sorodna stari grudasti razdelitvi, ki jo imamo povsod drugod v osrčju Koroške. Vse področje najstarejše naselitve na Koroškem, zavzemajoče pred vsem prisojno gričevje in hribovje, pa obrobne prodnate ravnine in terase ob Dravi ter širše doline v gorah³⁷, se torej lepo ujema s področjem zemljiške razdelitve na grude in nepravilne delce, ki jo označuje razdrobljenost in pomešanost deležev ter pre-

³⁴ Meitzen, o. c., Bd. II, str. 122. — Bünker, o. c., str. 15 sl.

³⁵ G. Niemeier, o. c., str. 62. — A. Dopsch, Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenlawen, str. 52 sl.

³⁶ To sem izrecno poudaril tudi za vzhodno Gorenjsko ter navedel celo nekaj primerov, kjer gre očitno za kasnejšo regulacijo zemljišča v pravih delcih (Geografski vestnik 1933, str. 78). Povsem neupravičeno se je torej obregnil v moja izvajanja sloviti Glauert, ki je med fašistično okupacijo izdal knjigo o naselbinski geografiji na Gorenjskem (Siedlungsgeographie von Oberkrain, München 1943). Tam mi skuša na strani 52 in drugje podtakniti trditve, da so vasi z zemljiško razdelitvijo na pravilne delce najstarejša naselitvena plast, dočim je iz vseh mojih izvajanj razvidno, da smatram za prvo naselitveno plast na vzhodnem Gorenjskem ravno vasi z nepravilnimi delci v starih naselitvenih jedrih ravnine, ki jim v hribovju odgovarjajo prvotni zaselki na posebno ugodnih položajih. V tem se torej moje naziranje prav nič ne razlikuje od Glauertove slike na strani 103. Pri svojih proučevanjih mi namreč niti za trenutek ni padlo v glavo, da bi skušal potvarjati resnico in zmanjševati vlogo, ki so jo pri srednjeveški kolonizaciji slovenske zemlje igrali nemški fevdalni gospodje in ki jo Glauert tako napihuje. Slovenci se tega stoletnega fevdalnega jarma čisto dobro zavedamo in smo samo veseli, da smo pometli še z zadnjimi njegovimi ostanki. Glauertov poskus, skonstruirati na mojih primerih zemljiške razdelitve na vzhodnem Gorenjskem neko narodnostno vprašanje, pa je ostal smešen in klavern. To tem bolj, ker v isti sapi ko napihuje pomen »nemškega« značaja razdelitve na delce, opozarja tudi sam (str. 53), v povezanosti na trditve drugih nemških avtorjev, da je šlo pri tem po večini le za počasno preobrazbo starejših zemljišč, dotlej razdeljenih na grude odnosno na nepravilne delce (prim. tudi Niemeier, o. c., stran 66).

³⁷ Prim. M. Kos, Slovenska naselitve na Koroškem, str. 137 sl.

ostanki starega agrarnega kolektiva v izrabi gozda, pašnika in planine. Razlike pa, ki jih opazimo v okviru tega enotnega področja, je povzročila različna priroda tal: na obsežnejših ravninah, terasah ter v širokih podankih dolin (v Podjuni, Rožu, Celovski ravnini, Laboški, Ziljski dolini) so se mogle razviti že v začetku večje agrarne skupnosti — vasi z obsežnimi zemljišči, kjer se je mogla tudi uveljaviti oblika nepravilnih delcev s podolgovatimi progastimi parcelami, dočim so v gričevju in hribovju na sever od Celovca in Vrbskega jezera mogla nastati le manjša naselja, zaselki in vasice, z manj obsežnimi zemljišči, razdeljenimi po večini na grudaste kose, ker v razgibanem svetu pač ni bilo pogojev za razvoj pravilnejših oblik poljskih deležev. Vprašanja zemljiške razdelitve na pravilne delce in njihovega postanka, ki smo se ga zgoraj mimogrede dotaknili, pa Koroška sploh ne pozna, kakor tudi ne pozna mlade kolonizacijske oblike zemljiške razdelitve na proge.

V nasprotju s tem v bistvu enotnim tipom zemljiške razdelitve kolektivnega izvora, ki nam torej kljub razlikam v velikosti ali celo v obliki naselij samih³⁸ označuje starejšo naselitveno plast na nižjih in ugodnejših tleh, se je na goratem Koroškem na široko izoblikoval drugi tip individualnega značaja, samotne kmetije s celki, ki je sprva vključeval tudi marsikaj onega, kar je Schmid čisto mehanično uvrstil v »zaselški« tip. Zgodovina naselitve nam posebno za Karavanke, Ziljske Alpe in Svinško planino priča, da gre pri tem tipu za mlajšo naselitveno plast, ki je v tej obliki zajela bodisi še sploh neposeljena gorska področja ali pa kasnejše gozdne krčevine na manj ugodnih tleh v nižjem svetu. Da se meje med obema tipoma po večini tako presenetljivo skladajo z morfološkimi ločnicami, po večini ne gre pripisovati neposrednemu vplivu slednjih na različne oblike naselij in zemljiške razdelitve. Zdi se, da je odločeval mnogo bolj njihov posredni vpliv: starejša naselitev se je pred temi ločnicami ustavila, omejila se je na ugodnejša, prisojna zemljišča v nižjem svetu, dočim je mlajša kolonizacija posegla tudi daleč preko njih v gorati svet in na osojne strani. Domneva, ki jo je izrekel Schmid³⁹, da so samotne kmetije na Koroškem prvotna oblika naselitve, je v nasprotju s sliko, ki nam jo nudi zgodovina naselitve, pa tudi v nasprotju z ugotovitvami v sosednjih področjih.

Na narodnostno mešanem področju, kakor je Koroško, se končno še ne hote vsiljuje vprašanje, če niso morda različne oblike naselij in zemljiške razdelitve v kakršnem koli odnošaju do narodnostnih razlik. Ne glede na nesporno resnico, da je bila prvotna srednjeveška naselitev na Koroškem povsod slovenska, govori proti takim domnevam dejstvo, da so ugotovili iste oblike naselij in zemljiške razdelitve tudi na vseh sosednjih alpskih področjih, tako čisto nemških kot čisto slovenskih. Še več, ravno na Koroškem sta se, kot smo videli, izoblikovala prav za prav samo dva

³⁸ Na Koroškem se z isto zemljiško razdelitvijo na grude ali na nepravilne delce vežejo razen zaselkov in gručastih vasi tudi dolge vasi, pa nepravilne obce in t. zv. zagatne vasi, posebno v Rožu in Ziljski dolini.

³⁹ J. Schmid, Carinthia I., 1929, str. 136.

agrarna tipa, dočim so se marsikje drugod v južnovzhodnih Alpah na široko uveljavile še druge značilne oblike, pred vsem razdelitev na pravilne delce in razdelitev na proge, od katerih je zlasti druga brez dvoma mlajšega kolonizacijskega izvora. To posebnost Koroškega velja v tej zvezi še posebej poudarjati. Če namreč upoštevamo, da nemški avtorji kljub temu, da se danes vedno manj verjame v narodnostni izvor razlik v obliki naselij in zemljiške razdelitve, še vedno v soglasju z Meitzenom kaj radi trde, da je zemljiška razdelitev na grude in na nepravilne delce svojstvo stare slovanske naselitve tako v vzhodnih Alpah kot na vzhodu Nemčije⁴⁰, s tem nehoti predpostavljajo staro intenzivno slovensko naseljevanje v vsem onem osrednjem, najgostejše naseljenem jedru Koroške, kjer ta tip prevladuje. In če je sloviti Glauert skušal privleči za lase v naselbinsko geografijo na Gorenjskem narodnostni moment in čez mero napihniti nemško vlogo pri tamkajšnji naselitvi⁴¹, je s tem storil svojim koroškim sodelavcem slabo uslugo. Če namreč prenesemo njegova izvajanja s strani 103. in sl. na koroški primer, vidimo, da nas Glauert sam privede do zaključka, ki si ga gotovo ne bi bil želel. V luči njegovih utemeljitev se nam namreč Koroška pokaže v primeri z Gorenjsko kot daleč bolj slovenska dežela: prvotna slovenska naseljevanje je bila tam neprimerno intenzivnejša, učinki »nemške« kolonizacije in »nemških« agrarnih preureditev v visokem in poznem srednjem veku pa brez primere manjši, odnosno jih — če izvajamo področja samotnih kmetij v gorah — sploh ni bilo.

Résumé

Les formes du dessin parcellaire dans le paysage rural en Carinthie

L'auteur traite les formes des régimes agraires en Carinthie en modifiant sensiblement les résultats des études du savant autrichien Schmid. Il s'occupe aussi des problèmes concernant les types du dessin parcellaire dans les Alpes du Sud-est en général et dans les pays slovènes en particulier en soulignant surtout le rôle important qu'y joue le type des champs ouverts et irréguliers associé à la forme du village ainsi qu'à la forme des grands hameaux primaires, tandis que les petits hameaux sont d'origine secondaire provenant des fermes isolées groupées ou partagées.

⁴⁰ J. R. Bünker, o. c., str. 16. — Inama-Sternegg, Spuren slavischer Flurverfassung im Lungau, Mitt. d. Anthropolog. Ges. Wien XXIX, str. 64. — M. Sidaritsch, Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehem. Herzogtum Steiermark, Graz 1925, str. 38 sl. — H. Schlenger, Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien, Veröff. des Geograph. Inst. der Univ. Breslau 1930. — K. Maydell, Die Dorf- und Flurformen Böhmens, Reichenberg 1936, str. 49. — M. Mikula, Zur Siedlungsgeographie des südöstlichen Mitteleuropa, Mitt. Geogr. Ges. Wien 1940, str. 149. — B. Schier, Die Auseinandersetzung zwischen Deutschen und Slawen in volkswissenschaftlicher Sicht, Deutsch. Archiv für Landes- u. Volkskunde, 1938, str. 13. — Niemeier, o. c., str. 63.

⁴¹ Prim. našo pripombo pod 36.

Prayne starožitnosti iz Roža na Koroškem*

Josip Šašel

II. V župo podrobiti

V zvezi z ziljskimi in belokrajinskimi obredji se je pri nas mnogo pisalo¹ o igri (kolu) »most«, pri tem pa se je prezrlo, da obstaja »most« tudi v Rožu kot otroška igra. Popis te igre sem v narečju objavil v »Narodnem blagu iz Roža«, str. 45 in 46. Zaradi boljšega umevanja naslednjih izvajanj ponavljam ta popis tukaj nekoliko obširneje, v kolikor sem k temu dobil pobudo iz prečitanih razprav. Mogoče bo ta rožanski donesek k obsežnemu gradivu o tem mitosu kaj pripomogel k njegovi končni razlagi.

Nestrpno pričakujejo rožanski otroci ljube vigredi, da se morejo zopet svobodno gibati na prostem, bosí, brez nadležnih »črevljev«. Toliko da se prikaže na kakem prisoju večja kopnica, že se tam zbere gruča otrok in če jih je vsaj 10 ali več, se uvrstijo v svojo najpriljubljenejšo igro »most«, ki jo potem ponavljajo skoraj dnevno do nove zime. Po možnosti pristopijo k tej igri sami dečki, ali same deklice; če pa je enih ali drugih premalo, igrajo tudi skupaj. Izmed sebe določijo predvsem dva najmočnejša, da »držita most«. Ta dva, ki se navadno ponudita sama, se postavita drug proti drugemu in se primeta trdno za dlani iztegnjenih rok. Na tihem se dogovorita, da bo eden »súnce«, drugi pa »míasənc«. Ostali otroci pa ob strani stopijo drug za drugim v »četino« tako, da drži vsaki svojega prednika z obema rokama preko pasu ali prsi. Kot prvi se postavi v tej četini močnejši deček ali deklica. Tako se držeč gredo s počasnim korakom v polkrogu okoli, pri tem pa na napev »delajmo, delajmo nove kolese...« pojo

Dévimo, dévimo trdən múəst,
da se pupéle naša vojska skuəs.²

To petje ponavljajo dotlej, da pride prednji do »mosta«. Tu petje preneha, prvi se na pritisk zadnjih zažene na sklenjene roke onih dveh, ki most držita, trudeč se, da bi ju pretrgal; otroci se vzpodbujajo pri tem s »pretrgajmo most«. To se jim seveda ne posreči, ona dva trdno držita, raje se pritisku nekoliko korakov umakneta. Nato pa zakliče prednji v četini s povzdignjenim glasom: Udprite vrate! — Most vprašuje: Kaj nam vona date? — Prednji: Ano zvato krono. — Most: To je premalo! — Prednji: Ta šlénja fantiča (dekliča), al ga dobite, ga pa v župo podrobite! — Šele nato se dvigne »most« v obliki sklenjenih rok, da gre četina spodaj skoz; pri zadnjem fantiču ali dekliču pa se dvignjene

* Članek je nadaljevanje iz »Etnologa« XVII.

¹ Slov. narodosl. študije II.: Tri obredja iz Bele Krajine, str. 74 sl. Orel, Mitos o mostu, Vodnikova pratika, 1943, str. 41 sl. Orel, Al pejte...

² Pri citatih v narečju je treba k izgovoriti okrnjeno (q), g pa kot češki ali nemški h.

roke spustijo tako, da ga zajamejo in oni ne more ne spredaj, ne zadaj uiti. Ona dva, ki most držita, vprašata ujetnika: »Kaj voč, súnce bál míasanc?«. Ko se je ta odločil, mora stopiti za tistega, ki drži most in ki si je to geslo izbral. Četina pa med tem nadaljuje svojo umerjeno hojo v polkrogu okoli, neprestano prepevajoč: Dévimo, dévimo trđan múast... Pri »mostu« se zopet zaletijo vanj, pa brezuspešno, nakar se ponavljajo zgornja vprašanja in odgovori; zopet se zajame poslednji fantič ali deklíč, ki mora stopiti na tisto stran, katero si z gesli »súnce« ali »míasanc« izvoli. Vse to se ponavlja tako dolgo, da iz četine samo še dva otroka okoli hodita in prepevata. Ko pa je tudi od teh zadnji ujet in uvrščen na eno stran mosta, se postavi drugi brez nadaljnjega na nasprotno stran. Tako razvrščeni se otroci zopet sprimejo preko pasu, nato pa začnejo vleči narazen tako dolgo, da ena stran potegne drugo za seboj; ponajvečkrat pa se pri tem raztrgajo in popadajo zadnjiški, pri čemer rečejo, da padejo v nebesa oni, ki so si izvolili »súnce«, drugi z geslom »míasanc« pa v pekel.

Toliko o tej igri, ki se je v moji mladosti vneto igrala v okolici Borovljan in na južnih Gurah. Nedvomno je igra zelo stara. Dejanja in gibanja so lahko izvedljiva in živa, govorno in peto besedilo preprosto, zlasti besedilo v vezani besedi bo verjetno segalo še v sivo davnino, podobno kakor tisto na napeve: Delajmo, delajmo nove kolese... ali: Sijaj, sijaj sončece..

Kaj več se bo o starosti tega besedila težko dalo dognati. Profesor Scheinigg je menda prvi v Nar. pes. kor. Slov. št. 682 objavil sledeče vrstice:

Zidöjm', zidöjm' trden muest,
Da pojde naša vojska skuez:
Al tō šlönja fantiča vjemate,
Je pa vaš.

Očitno je to besedilo iztrgano iz prej opisane igre, zadnje vrstice so podane okrnjene. Zapis izvira iz Borovljan, ki so bile že tedaj zaradi razvijajoče se industrije in tujejezičnega šolstva močno potujčene. Pravo besedilo se je v tej sredini verjetno pozabilo; možno pa tudi, da je zapisovalec ali redaktor imel pedagoške pomisleke podati besedilo, po katerem naj bi poslednjega fantiča v župo podrobili.

Ravno ta stavek pa vzbuja naše zanimanje. Kako je mogoče, da bi se poslednji fantič (deklíč) v župo podrobil? Kajti pod besedo »župa« si ljudstvo danes predstavlja samo juho, v katero se podrobi n. pr. kruh. Tudi otroci, ki igro izvajajo, so zajeti v tej predstavi in smatrajo poziv »ta šlönja fantiča... v župo podrobite« samo za smešno in kuriozno besedno igro.

Važno bi bilo vsaj vedeti, če izvira to besedilo šele iz novejšje dobe, ko je »župa« dobila med ljudstvom izključno pomen juhe, ali še iz starejše dobe, ko so naši predniki živeli v župnih zvezah, ali ko spominanje še ni ugasnil. Možno je oboje, menim pa, da je poslednje skle-

panje verjetnejše. Kajti tudi za otroško fantazijo je preveč absurdna dobesedna predstava, da bi ujetega fantiča v juho podrobili kakor kruh. Malo verjetno je, da bi si otroci tako besedilo originalno izmislili. Verjetnejše je, da se je prastaro besedilo pri neprestanem ponavljanju iz leta v leto ohranjalo in ohranilo tudi potem, ko se je prvotni pomen besede župa pozabil in dobil pomen juhe; zlasti potem je ta besedna zveza dražila domišljijo. Rožani so v svojem folkloru konservativni, predmetna otroška igra je (ali je vsaj bila) najpriljubljenejša, besedilo se izgovarja ritmično in v vezani besedi, dani so torej vsi pogoji, da se je kolikor toliko nespremenjeno prenašalo iz rodu v rod. Ako pa se danes zagonetni stavek »poslednjega fantiča, al ga dobite, ga pa v župo podrobite« razume v prvotnem smislu, ko so naši predniki še živeli v župah in poznali institucijo robstva, potem izgine iz teh besed vsa zagonetnost in se besedilo popolnoma naravno sklada s potekom in smislom igre.

Igra namreč predstavlja simbolični naskok na »trden most«. Ta naskok se ponesreči, nakar sledijo pogajanja za prehod, ki se dovoli za ceno, da smejo branilci »poslednjega fantiča v župo podrobiti«.

S temi besedami pa je podana prav verna slika družbene ureditve tistih dob. Beseda »župa« se mora seveda razumeti v pomenu staroslovenske teritorialne upravne enote, obsegajoče več rodov ali celo pleme. Pravo je bilo tedaj plemensko, posameznik je bil pravni subjekt samo kot pripadnik plemena ali rodu, torej skupnosti, zasnovane na krvnem sorodstvu. Ni dvoma, da so imeli naši predniki v tistih časih tudi sužnje, robe,³ in da še niso poznali individualne svojine, razen pri predmetih za osebno potrebo.⁴ Besedilo, ki nas tukaj zanima, zrcali tisto dobo kolektivnega sožitja z besedami, da je treba poslednjega fantiča »v župo podrobiti«, to je: vzeti kot sužnja, roba v župo.

Glagol podrobiti poznamo le v pomenu: po-drobiti = zdrobiti (n. pr. kruh) in v pomenu: pod-robiti = zarobiti, einsäumen. Danes ne poznamo od samostalnika rob (suženj) izvedeni glagol, pač pa ga pozna srbohrvaščina: porobiti (Turci selo porobili) in zarobiti (v pomenu: zasušnjiti).

Današnja rožanščina sicer ne pozna samostalnika rob v pomenu suženj; nedvomno pa ga je poznala, kajti znana je izvedenka: rábota. Gotovo je tudi stara slovenščina poznala glagol podrobiti ali porobiti v pomenu: v suženjstvo vzeti. Sestavljenka s predlogom pod bo menda celo boljše ustrezala duhu slovenskega jezika, ki pozna toliko podobnih sestavljenk v pomenu: podvreči, podložiti.

Glavni način zasušnjenja pa je bilo zajetje v vojni. Mažuranić navaja v Prinosih za hrv. pravno povjesni rječnik s. v. oteti citat iz Poljič. statuta IOO čl. 98, po katerem pripada vojni plen tistemu, »ki otme, odlože ako je robje«. Vojni ujetnik torej celo v časih tega zakona ni postal brez nadaljnjege zasebna last, tem manj v starejših dobah.

³ Dolenc, Pravna zgod. za slov. ozemlje, str. 28 sl.

⁴ Dolenc, n. d., str. 32 sl.

Po mojem prepričanju so Rožani besedo župa ohranili v staroslovenskem smislu še v drugi rečenici. V svoji mladosti sem namreč v okolici Borovljan in Kotmare vesi pogosto slišal izrek: »to je pa ana žvahta iz sedme župe«, če je kdo hotel označiti kako prav oddaljeno sorodstvo, ki se ne upošteva več. Tudi v tej zvezi sem besedo župa razumeval v pomenu juha, kakor tudi ljudstvo, ki ta rek mogoče še danes pozna. V tem pomenu pa ves izrek nima pravega smisla, vsaj ne tako jasnega, kakor če se »župa« pojmi v staroslov. smislu. Kajti sorodstvo se je v tistih dobah prav živo upoštevalo in z eksogamijo kaj hitro raztrosilo tudi v sedmo župo.

Ugovarjati bi mogli, da besedilo »poslednjega fantiča, al ga dobite, ga pa v župo podrobite« ne more izvirati iz tistih pradednih časov, ko slovenščina besede »fantič« gotovo še ni poznala. Prav! Ta beseda je bila šele v poznejših dobah prevzeta, more pa se gladko nadomestiti z ustrezno slovensko besedo (n. pr. mladič ali mladec), ne da bi se besedni ritem porušil. Kako lahko se take pogosto rabljene besede v ustih naroda nadomestijo z novimi, kaže prav to, da se v današnji rožanščini »fantič« sliši skoraj samo še v pesmih, v vsakdanjem govoru pa le »pobič«.

Z veliko verjetnostjo morem torej zaključiti, da vsebuje besedilo, ki nas v prednjem zanima, še reminiscenco iz naše pradedne preteklosti, podobno kakor beseda »veča« in praznovanje semnjā.

III. Potočiti se.

Glagol »potočiti« poznamo danes samo v pomenih: tekočino (vino, solzo) potočiti, ali: kolo, zibelko potočiti; reče se tudi: zvezda se je potočila. Pleteršnik navaja še starinski pomen iz narodne pesmi: Mi se od vas potočimo (= poslovimo) in vas Bogu izročimo.

Rožani pa poznajo ta glagol še v nadaljnjem, v slovarjih nezabeleženem smislu. Pogosto se namreč v Sp. Rožu sliši izrek: ta in ta dečva se je potočila! ali: pob se je potočil! S tem mislijo povedati, da se je odtegnil vzgojnemu vplivu staršev in se moralno izpridil, to zlasti s potepanjem.

Od kod ta neobičajni pomen? Iz njega zveni nekaj starinskega, menda še prvotnejšega, kakor je v navedenih vrsticah narodne pesmi izraženo. Rek »potočil se je, potočila se je« se v tem pomenu rabi stereotipno, nepregibno in je zato težko določiti, ali je glagol postavljen v tvorni ali trpni način. Tudi iz tega je razvidno, da se je beseda preživela in gine iz ljudskega besednega zaklada, nje raba postaja okorela, nima več nekdanje oblikovalne sposobnosti.

»Potočil se« je v pomenu: izmaličil, izpridil se je — zveni za naše uho nekako neskladno; ne moremo brez nadaljnega najti zveze med besednim korenem in omenjenim pomenom. Pač pa se da najti zveza s staroslov. pravnim obredom. Zato domnevam, da imamo tudi pri tej razlagi poseči v našo davno preteklost in izvor besedi iskati v pravnih ustanovah prednikov, menda prav v začetkih razvoja kazenskega prava.

Pravna zgodovina uči,⁵ da izvira kazensko pravo od krvnega maščevanja, ki predstavlja najprvotnejšo reakcijo proti nasilju. Prvotna, samolastna in divja oblika krvnega maščevanja pa se je ob intervenciji rodu tako na strani poškodovanega, kakor tudi na strani krivca čim dalje bolj vklepila v določna, od običaja posvečena pravila, postala je javna stvar družbene skupnosti; kajti napad na koga, zlasti pa usmrtitev posameznika se je smatrala kot kršitev javnega miru, prizadeti rod je gonil in napadal krivca, katerega pa je njegov rod kril in branil. Med rodovi je tako nastala vražda, dostikrat skoro trajno medsebojno vojskovanje, kar je bilo enim kakor drugim nezaželeno, zle posledice so čutili oboji. V interesu rodovne skupnosti je bilo torej, da nima med seboj nedružabnih, napadalnih članov, ki bi javni red in mir z nasiljem na zunaj ali na znotraj ogražali. Taki posamezniki so se iz rodovne solidarnosti izločili in postavili izven zaščite s tem, da so se po določenem obredu izgnali. Tak izgon se je v starem ruskem pravu (Ruski Pravdi) nazival: potok, potočenje; pri Srbih pa: zatočenje, zatočiti.⁶ Tudi stari Hrvati so poznali »potok«.⁷

Ko danes reče Rožan o kom, da se je potočil (potočila), ga vrednoti skoraj v enakem smislu, kakor se je v starodavnosti po prednjem obredu izgnani vrednotil. Težko si je predstaviti, da bi bil glagol »potočil se je« prišel do navedenega, v Rožu ohranjenega pomena na drug način, kakor po obredu »potok«. Zato je prav verjetno, da so »potočenje« poznali tudi v nekdanji Karantaniji.

Neposrednega dokaza za to sicer nimamo in težko, da bi se pri znani skoposti zadevnih zapisov še našel. Vsekakor pa si moremo kot popolnoma naravno predstavljati, da so korotanski Slovenci ob priselitvi iz pokrajin onstran Karpatov prinesli s seboj tudi pravne običaje, ki so tam še naprej obstajali in bili v ugodnejših razmerah zapisani. Pa tudi še nadaljnje medsebojne vplive, dotoke in stike si moremo spričo znanih zgodovinskih dejstev predstavljati kot živahne.

O tem pričajo zgovorno zlasti številni stari krajevni nazivi v Korotanu. Ime gradov Kraig pri Št. Vidu ob Glini se je v XI. in XII. stoletju zapisovalo: Kriwig, Crivich,⁸ kar opravičuje domnevo, da je v neki zvezi z ruskim plemenom Krivičev. Morda tiči podobna zveza s plemenom Volinjanov v imenu Velnja ves (občina Bilčovs), ki se ponekod v tamkajšnji okolici izgovarja tudi kot Volinja ves (glej tudi Etnolog XVII, str. 5, op. 10). Kar tam poleg je ves Moščenica, njej ravno nasproti, na južni strani Drave, pa hrib Mošenik; mislim, da se tudi ta imena dajo sprejemljivo obrazložiti le iz ruskega besednega zaklada. Isto velja v imenih Višprije

⁵ Taranovski, Istorija srp. prava u Nemanj. državi, II. deo: Istorija krivič. prava, § 1.

⁶ Taranovski, n. d., § 12. Vladimirskii - Budanov, Obzor istorii russkago prava Izd. vtor. 1888, str. 277—372. Saturnik, O právu soukr. u Slov. v dobách starších (Kulturni odd. Niederle-ovih Slov. Starožitnosti), Praga 1934, str. 58.

⁷ Mažuranić, Prinosi... s. v. potič, potok.

⁸ Kos, Gradivo, III. št. 385; IV. št. 201, 235, 855; V. št. 452.

ob Zilji, Vepra ves (Arndorf) na Gosposvetskem polju, Skočidol (glej Etnolog XVII, str. 4, op. 7) i. dr. Ali ni značilno, da ima znana Kepa v Karavankah med Rožani tudi ime Kom, njena predgora pa Komnica. Tudi tu priskoči ruščina na pomoč, ki pove, da je kom istoveten z našo kepo. Naselje Tmara ves (župnija Lipa), ležeče na severnem zavoju Drave, je pogosto še zavito v meglo, ko so se sosednji kraji že zvedrili; temu prikladno se je to ime konec XII. in na začetku XIII. stol. zapisovalo: Thumersdorph, Tumansdorf.⁹ V vrsti podobnih zgodovinskih zapisov naj navedem samo še, da se v starih listinah omenja vzdevek Puzan (1251 Rupert de Truhsen dictus Pusan); to je bil gotovo kak domač trebušnik.

Z veliko verjetnostjo se sme torej predpostavljati, da se je izgon iz rodovne zveze v Karantaniji nazival »potočenje« ali »potok«. V tistih s simbolnostjo tako bogatih dobah se je gotovo izvajal z izrazitimi obredji. V tej zvezi zopet domnevam, da je odmev takega obreda ohranil Ožbalt Gutschmann v slovarju: Deutschwind. Wörterbuch 1789 z rečenico: na kozji rog potočiti. Ta rečenica pa je tam postavljena v zvezo, iz katere se njen smisel ne da prav povzeti. Navedena je namreč v pojasnitev nemškega glagola »stürzen«, ki se istotam tolmači z izrazi: kucniti, pokucniti, prekucniti, prevaliti. Kozji rog pa more po naših predstavah in rekih služiti le za prispodobo zavitosti in trobljenja; mogoče jo tudi koga »v kozji rog ugnati«. Za Gutschmannov primer pa je preneznaten, da bi se nanj kdo prekucnil, prevalil ali prevrgel, kakor n. pr. »čez penj«, kar Gutschmann bolj umestno navaja kot primer.

Kako pa je mogla prednja rečenica priti ravno v omenjeno zvezo? Menda Gutschmann pravega smisla sam ni dojel. Slišal je izrek »na kozji rog potočiti« in je to točno zapisal; ko pa je izpraševal za pomen, ga mu je kak domačin pojasnjeval z nemško besedo »stürzen«. Ta glagol se književno res razume v pomenih, kakor jih Gutschmann zabeležuje; predmetno pa ima poseben, dialektičen pomen, ki poljudno in nazorno podaja rožanski »potočiti se« v nemščini. Ta »stürzen« ali »stürzeln« je namreč izveden od samostalnika Stürzler; to pa so nemško govoreči kočevniki, menda preživeči potomci dezertejev in maroderjev iz tridesetletne vojne, ki živijo na ciganski način. Svojčas so predstavljali pravo šibo za deželo, sčasoma pa so se specializirali na izdelovanje kož in jermenja iz mehov mačk in psov, katere so na kmetih lovili z dovoljenjem, pa tudi brez njega, njih meso pa pojedli. V moji mladosti so se na Koroškem še pogosto pojavljali in bili med ljudstvom na slabšem glasu kakor cigani, ker so jih smatrali ne samo za kradljivce, temveč tudi za nasilneže. Njih način življenja se je nemški označeval z glagolom: stürzeln, stürzen.

Ako je moje tolmačenje pravilno, potem je v rečenici »na kozji rog potočiti« ohranjen deloma tudi obred. Kako se je »potočenje« vršilo? Kozji rog je najnavadnejše trobilo na kmetih, služi predvsem pastirjem, pa tudi otrokom kot igrača. Sramotni izgon, ki se je uprizoril čim bolj javno, se je torej verjetno spremljal s trobljenjem na kozji rog.

⁹ Kos, Gradivo, IV. št. 570; V. št. 862.

Kako so mogle besede »potok«, »potočenje«, »potočiti« v starih pravih dobiti pomen izгона? Ali je pri tem iskati kako zvezo z besedo »pot« v rečenici »žena je šla v pot«? Ta rečenica je splošno slovenska, posebno pogosto se sliši tudi v Rožu, kadar žena po kakem prepiru demonstrativno zapusti moža, da se po nekem času pomirjena zopet vrne.

Možno pa je obred »potok« zadobil to simbolično ime zaradi tega, ker se je res uprizarjal ob kakem potoku. Neko podobnost vidim v staroruskem obredu razporoke,¹⁰ po katerem sta se mož in žena podala k tekoči vodi, se tam postavila vsak na eno stran brega proti sebi, nato pa vzela platneni robe vsak za en cip in tako dolgo vlekla, da sta ga pretrgala. Potok ju je nato za vedno ločil.

IV. Rotiti.

Glagol rotiti se in rotiti koga je splošno slovenski, zlasti pogosto se sliši tudi v rožanskem narečju, vsekakor bolj pogosto, kakor priseči in prisegati. Rožan se nekako svečano roti, če komu s poudarkom kaj zatrjuje ali obljublja, roti pa koga, če hoče od njega (posebno če se brani) doseči kak pristanek, obljubo ali storitev. Rotijo ali zarotijo se tudi naravne sile (veter i. dr.) in duhovi, da ne škodujejo. Samostalnika rota Rožani ne poznajo, pač pa rotitev, zarotitev. Besede prisega in prisegati (priseči) pomenijo strogo obredno krščansko prisego pred razpelom in prižganima svečama. V narečni pogovor se vpleta glagol rotiti nekako bolj naravno in gladko kakor pa priseči.

Prof. Metod Dolenc razlaga v »Pravnozgodovinski študiji o prisegi pri Slovencih«¹¹, da bi bila beseda rota tujega porekla, sprejeta po nemškem pravnem običaju skupinske prisege (»Rotte«, beseda, nastala iz »rupta« cohors) ter se pri tem tolmačenju sklicuje na Mažuranića, Prinosi za hrv. pravno povjesni rječnik, str. 1261. To pa po krivici. Mažuranić je v istem delu s. v. urota in vrač (str. 1510 in 1598) prvotno domnevo preklkal z obrazlago: »prof. St. Ivšić uputio me dobrohotno kako najnoviji posledci utvrđuju, da rota u značenju prisege potječe od *urota (korien *ur-), koje postaje od indoevr. osnove *ure, *ure (i), govoriti, koja se nalazi u mnogih rieči, medju inim i lat. verbum, staronjem. Wort. Na istu se osnovu svodi i naš vrač. Ja sam sumnjao, da doista nije vjerojatna izpravnost pomisli o tudjem porietlu rote, pak sam zato uputio s. v. porota na str. 1012,¹⁵ (da je rus. rotá zakletva a róta kumpanija).« Pod besedo vrač razlaga isti pisec: »Od istog koriena ur potekla je riječ vrač, koja znači upravo bajalac; ruski glag. vratj. (l. sg. vr'u), govoriti koješta, lagati.«

Glagol rotiti bi bil torej praslovanski. Nedvomno je še po sprejetju krščanstva označeval poganski način rotitve v nasprotju s krščansko »prisego«, ki je nastala iz potrebe, da se ta dva načina obrednih in svečanih ustnih izjav razlikujeta. Verjetno pa so bili sestavni deli poganske rote

¹⁰ Saturník, n. d., str. 60.

¹¹ Zbornik znanstvenih razprav (profes. zbora juridične fakultete) XVI. letnik (1940), str. 45, zlasti pa 61.

prevzeti tudi v krščansko pričevanje, kakor je to sklepati iz listin¹², v katerih se nasproti bavarskim pričam postavljajo priče po »slovenskem pravu« (sclauenicae institutionis).

Kakšen je bil ta slovenski obred? Iz virov se da k temu samo za poznejšo dobo posredno to povzeti, kar je tako skrbno zbral prof. Dolenc v že omenjeni razpravi. Za najstarejšo dobo pa imamo najzgovornejši zgled svečane obljube pri ustoličenju koroških vojvod: novi knez je moral s t o j é n a k n e ž n j e m k a m n u pri Krnskem gradu obljubiti ljudstvu zaščito prava in varstvo dežele. Iz zgodovine vemo, da se je ta velevažni državno-pravni dogovor med ljudstvom in knezom moral skleniti ravno n a t e m k a m n u. Še proti koncu srednjega veka so se morali absolutni monarhi podvreči temu zanje »trdemu sedenju«, ako so hoteli, da jih je ljudstvo smatralo za upravičene deželne vladarje.

Nedaleč od Krnskega gradu stoji na Gosposvetskem polju še drug kamen, tzv. vojvodski prestol, ki se na slikah pri nas največ prikazuje, pa nima tistega konstitutivnega državno-pravnega pomena kakor knežji kamen. Na tem je moral deželni vladar sedeti v preprosti kmečki obleki, simbolično enak med enakimi, na vojvodski prestol pa je že sedel v vsem svojem sijaju in ornatu. Ravno dejstvo pa, da se vsa ceremonija ustoličenja ni dala osredotočiti samo na ta prestol, kar bi bilo za tedanje razmere naravno, zgovorno priča, da je ljudstvo smatralo kamen pri Krnskem gradu kot prav posebno svetinjo in obred ustoličenja na njem za tako neobhoden, da so se celo Habsburžani ponžili in sprejeli oblast iz rok slovenskega kmeta.

Prednja kamna sta bila v starem Korotanu vsekakor najpomembnejša, ne pa edina, ki sta imela obredni pomen. Tudi v manjših upravnih središčih so morali biti podobni kamni. To izhaja prepričljivo iz krajevnih imen. Kajti v deželi, kjer kamenja nikjer ne primanjkuje, si številne krajevne nazive, kakor Kamen, Stein in kombinacije s tem imeni, ne moremo drugače razložiti, kakor da mislimo, da je bil tam kak poseben, obreden kamen. Pripominjam pri tem, da pomeni kamen v rožanščini okamenino manjšega obsega, največ do velikosti, ko se še da s človeško silo premakniti; kar je večje, imenujejo peč, skala, čer (obirsko: kêr). Jasno je, da taka krajevna imena niso nastala po kakem nepomembnem kamnu. Na danes nemškem alpskem ozemlju pa imamo ravno tam, kjer so nekdaj prebivali Slovenci, polno imen Stein, zlasti še v mejah današnje Koroške, kjer je slovenski Kamen dosledno preveden v nemški Stein. Povsod tam so bila stara upravska središča. Da bi pa ne bilo dvoma, kako so ta imena nastala, imamo ravno na Koroškem še štiri imena Rottenstein, in sicer: 1. v obč. Steinfeld, okraj Greifenburg; 2. v obč. Kleinkirchheim, okraj Millstatt; 3. pri Št. Vidu, obč. Sv. Jurij na jezeru; 4. v obč. Migarje, slovenski Podgrad. Naziva Rottenstein si ne moremo drugače tolmačiti kot prevod slov. rotni kamen. Zlasti nemško ime Rottenstein slov. Podgrad v obč. Migarje kaže, da Slovenci niso čutili potrebe, imenovati kraj po

¹² Kos, Gradivo, III, 11; gl. GMDS XXIII, str. 6, op. 17. 18. 19.

tamošnjem rotnem kamnu, pač pa Nemci, ki so morali v rotnju na kamnu videti neko posebnost.

Kakor znano, poroča Helmold v svoji kroniki, da so se Slovani rotili »na drevesih, studencih in kamnih« (in arboribus, fontibus et lapidibus). Po prednjem moremo torej za naše prednike v Karantaniji ugotoviti, da so se rotili na posebnih kamnih, katere so imenovali rotne kamne. Ni menda naključje, da je bil rotni kamen ravno v kraju, katerega zadeva listina, priobčena v Kosovem Gradivu III, št. 11, ki tako dosledno loči priče »sclauenicae institutionis« od prič »tracti per aures«. Ravno o tem kamnu priča tam še danes krajevno ime Rottenstein.

Résumé

Dans son essai qui est la suite de celui publié dans l'année XVII de l'«Etnolog», l'auteur traite quelques fragments de droit populaire de la vallée Rož en Carinthie. D'abord, il explique la phrase «v župo podrobili» provenant d'un jeu d'enfant appelé «most». Dans la suite, l'auteur cherche la signification du verbe «potočiti se» figurant dans des anciennes institutions juridiques. Enfin, il analyse l'expression «rotiti» (= promettre, jurer) conservée aussi dans des toponymes sur le territoire allemand alpin qui, autrefois, était habité par des Slovènes.

Etnografski značaj slovenskega Porabja

Vilko Novak

Slovensko Porabje nazivamo tiste slovenske kraje v okolici Monoštra, ki so ostali po trianonskem miru v Madžarski. Ti kraji so: Gornji Senik, Dolenji Senik, Slovenska ves, Sakalovci, Števanovci, Verice, Ritkarovci, Andovci, Otkovci, mesto Monošter s slovensko manjšino in pomadžarjene vasi z neznatno slovensko manjšino: Farkašovci, Žida, Trošče in Čretnik (madž.: Farkasfa, Zsida, Kethely, Csörötnök).

Te vasi sicer ne tvorijo zaključenega ozemlja, ki bi opravičevalo posebno obravnavanje njih etnografskega značaja — saj imajo v glavnem iste jezikovne in etnografske značilnosti kakor sosednji kraji na prekmurskem Goričkem. Vendar nas sili govoriti o tem ozemlju kot enoti razen zemljepisnega vidika, ki mu daje naziv Porabje — pokrajina tvori porečje reke Rabe — tudi zgodovinsko dejstvo, da so ti kraji po narodnostnem osvobojenju večjega dela Prekmurja l. 1919. ostali še nadalje v madžarski državi in s tem tudi pod popolnim tujim jezikovno-kulturnim vplivom brez vsakih narodnostnih pravic in brez stikov s Slovenci v Jugoslaviji.¹

¹ Jože Maučec in Vilko Novak, Slovensko Porabje. Lj. 1945.

Razen slovenskega jezika je prav ljudska kultura — gmotna v enaki meri kot duševna — tista življenjska sila, ki ohranja slovenski narodnostni značaj tega obrobnega našega ozemlja in iz katere izvira v prebivalstvu slovenskega Porabja vedno živa zavest povezanosti s slovensko skupnostjo. Utrip ljudskega snovanja in ustvarjanja, izražajoč se v delu za ohranitev življenja in v pojavih duševnega odziva na družbeno okolje in v podedovanih usmerjevalcih odločilnih dejanj v glavnih trenutkih življenja, je v odmaknjenih slovenskih vaseh v Porabju v bistvu isti kot drugod na Slovenskem. Kot obrobna in od civilizacije dolgo odmaknjena pokrajina pa je ohranilo Prekmurje, zlasti pa njega najsevernejši del s Porabjem, v svojem etnografskem značaju mnogo prastarih prvin, katerih ugotavljanje in raziskavanje je važna naloga slovenske etnografije. Posebe je treba preiskati, v koliko je slovensko ljudstvo v teku stoletij vplivalo s svojimi življenjskimi oblikami na sosednje madžarstvo in v koliko je morda od madžarstva sprejelo tujih prvin. Prav ta stran raziskavanja pa določno kaže na žilavost praslavanskih in praslavenskih osnov v življenjskem načinu te najsevernejše slovenske pokrajine.

Naselja

Vasi v slovenskem Porabju, ležeče na ravnini, zlasti Slovenska ves, Dolnji Senik, Sakalovci, pa tudi Ritkarovci v hribih, so v glavnem obcestnega tipa. V ostalih pa je ob glavni cesti postavljenih le nekaj hiš, ostale so raztresene po slemenih in pobočjih, toda v skupinah, ki imajo tudi svoje ime, sestoječe navadno iz imena katerega od domov in besede breg, n. pr. Breznov breg, Kokôtov breg, Žilavcov breg. Taka naselja so nastala običajno na iztrebljenem ozemlju in so razširjena tudi po gričevnatem madžarskem ozemlju v pokrajinah Göcsej na vzhodni in Alsóörség na severni prekmursko-madžarski meji, v preteklosti pa so bila splošneje razširjena po Prekdonavju, kamor je po Bátkyju ta naseljitveni tip verjetno prišel pod vplivom slovenskih naselbin. Madžari imenujejo ta tip naselbine »szer« in je ta beseda podobno sestavni del imena naselbinske enote, kot je pri Slovencih »breg«.²

Tudi obcestni naselbinski način je po istem odličnem raziskovalcu madžarske vasi in hiše prišel k Madžarom z zapada po slovenskem posredovanju.

Dvor

Hiša. Prvotnih lesenih hiš je še okoli 10%. Mnogo jih je iz ilovice, ki se imenujejo »tûnčeca, zamanica«, ali iz blata »zèucca« (zèucc = blato, pomešano s slamo; tudi lastovke si delajo gnezdo iz zèucca). Novejše hiše so zidane v raznih oblikah; med njimi so posebno značilne take s stebriščnim hodnikom na dvoriščni strani, ki

² Bátky Zsigmond, Épitkezés. A magyarság néprajza I, 111.

se imenuje trnác (madž. tornác iz slovan. dvornec). Ta tip je znan le v madžarskem Prekdonavju in je prevzet od Madžarov.

Najstarejša oblika prekmurske hiše sploh je lesena hiša, iztegnjeni dom ali dom v ključu, na vintlin, stoječ na podseku ali zidanem podstavku. Dom v ključu so prevzeli od Slovencev tudi Madžari in je razširjen le po zapadnem madžarskem ozemlju. Ta dom je pri Madžarih zagrajen tudi od cestne strani in imenujejo vrata in ograjo s slovanskimi izposojenkami: berena, borona (brana), leszka, prostya (protje).^{2a}

Prvotno leseno in s slamo krito prekmursko hišo je Vurnik³ uvrstil v vzhodnoslovenski hišni tip, kar so za njim prevzeli še Melik,⁴ Ložar⁵ in Matija Maučec,⁶ ki je podrobno raziskal podstenj in priklet v prekmurski hiši. Razen opisa odprtih ognjišč v kuhinjah rabskih Slovencev, nekaj gospodarskih naprav, pohištva in orodja iz peresa Avgusta Pavla⁷ podrobnejših raziskovanj o prekmurski hiši nimamo.

Kot izhodišče za bodoče raziskavanje je treba opozoriti na neko načelno misel. Dosedanji raziskovalci se niso ozirali na razmerje vzhodnoslovenske hiše do enake ali podobne hiše v Hrvatskem Zagorju, na sosednjem jugozapadnem Madžarskem in na Gradiščanskem.⁸ Podobno so se omejili tudi madžarski etnografi le na lastno državno ozemlje. Pritegnili so sicer v obravnavo slovensko porabsko hišo, toda molče o vsem, kar se nadaljuje tostran trianonske državne meje. Ker isti madžarski znanstveniki radi poudarjajo tudi v zvezi z etnografskimi vprašanji madžarske vplive na »bivše manjšine« in sosednje narode — tako vodilni etnograf István Győrffy v sintetični sliki madžarske etnografije, kjer pa docela molči o tujih vplivih na madžarsko ljudsko kulturo —⁹, zato je treba med drugim natanko raziskati tudi ta hišni tip na Slovenskem, ugotoviti njegov razvoj pri Madžarih in medsebojno zvezo oblik na eni in drugi strani.

Kakor je s slovenskega geografskega in narodnostnega stališča pravičen naziv »vzhodnoslovenska hiša«, tako je sprejemljiv za isti hišni tip na sosednjem Madžarskem naziv »zapadnomadžarski« tip, kakor imenuje madžarska etnografska veda hiše, razširjene po vsem Prekdonavju v županijah Győr, Sopron, Veszprém, Somogy, Zala in Vas,¹⁰ — čeprav imajo hiše tega tipa na zunaj včasih različno lice. S stališča splošne etnologije pa zahteva ta istovrstnost hišnega tipa, da mu damo ne glede na različno narodnostno ozemlje, na katerem je razširjen, neki skupni, enotni naziv, podobno, kot imenujemo alpski hišni tip in z njim vse ostale alpske

^{2a} n. d. 118.

³ Naše selo (1929), 94—102; Et IV, 33.

⁴ A. Melik, Slovenija I, 2, 578—580.

⁵ Narodopisje Slovencev I, 72.

⁶ ČZN 1939, 176—187.

⁷ Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. Et IV, 125—145. — Ethnographia — Ertesítő XIX (1927), 129—144.

⁸ Gavazzi M., Pregled etnografije Hrvata 15.

⁹ Magyarok a kultúraért 1929, 125.

¹⁰ Bátky, A magyarság néprajza I, 171.

elemente v etnografiji različnih narodov v alpskem geografskem področju s skupnim nazivom. Morda bi ustrezal izraz panonski ali nekaj podobnega. Gavazzi n. pr. imenuje skupino lesenih hrvaških hiš »dinarsko-panonsko«, ¹¹ Baš pa pozna srednjepodonavsko hišo. ^{11a}

V naslednjem obravnavanju terminologije za posamezne dele in prostore hiše in orodje hočemo primerjati slovensko nazivje z madžarskim, saj je to obmejno ozemlje najprimernejše za ugotovitve te vrste, ki bodo nazorno pokazale etnografsko samobitnost slovenskega ozemlja.

Ni vselej lahko določiti, iz katerega slovanskega jezika so si Madžari izposodili svoj današnji izraz za razne predmete in pojme. Nikakor tedaj ni mogoče slediti Grudnovi ¹² površni trditvi, da so si večino izrazov izposodili prav od Slovencev (podobno sta v novjšem času videla slovaški vpliv v madžarščini P. Bujnák in bolgarskega Conev). Poleg jezikoslovnih ugotovitev nam morejo pomagati pri določanju izvora madžarskih izposojenk še kulturnozgodovinski in etnografski dokazi.

Brvna, iz katerih grade stene, imenujejo Madžari *borona*, *boronya*. Obdelujejo jih s *toporjem* ali s *sekiro* »*szekeerce*«. ¹³ Roženice v strešnem ogrođju nazivajo v Prekdonavju *rag* (<rog), po Bátkyju iz slovenščine; ¹⁴ drugod pa rabijo madžarsko besedo *szaru* (= rog). Tram je *gerenda* (<grēda), *sleme* — *szelemen*, *streha* — *eszerha*, *okno* — *ablak* (<oblok), *szoba* — *istaba*, *kamra* < *komora*, *veža* — *pitvar* (<pritor), *pince* — *pirnica*, *dvorišče* — *udvar* (<dvor).

Pokrivanje strehe s slamo se pri Madžarih vrši na dva načina; enega imenujejo slovanski način: ritovino pritrdijo s slamnatim povreslom na late; tak snop imenujejo pri Blatnem jezeru *gica*, kar izvaja Bátky iz kitica. ¹⁵

Podstentj porabske hiše se imenuje tudi *veinec* ali *roub*.

Prostori v hiši se imenujejo: *preigña iza*, *zágña iža* ali *kamra* ali *mála iža*; *kúñja*, *túña*, *klejt*, kjer hranijo *krumpče*, *repo*, *kopüste*, *sild'e* (zrnje); po *stumbaj* pridejo *na pod*, kjer imajo *oves*, *dino* (hajdino), *bér* (pir).

Pohištvo v sobi je *stò* (miza), *stòlec* — *stouci*; včasih tudi *klòup*, *omár*, *pòstela*.

Prvotni tip današnje lesene panonske hiše z dimnato kuhinjo je bil enoceličen stanovanjski prostor, kjer je okoli ognjišča potekalo življenje družine, zlasti pripravljanje hrane, prehranjevanje in nočni počitek. V tem enoceličnem pratipu je bila peč, ki so jo kurili v sobi. O takem stanju nam poroča še Košič 1828, ko pravi, da »je v sobi velika štirioglata in na vrhu ravna peč, pred njo je odprto ognjišče... V sobi tedaj peko, kuhajo, zato so stene precej zadimljene, ne le zato, ker notri kurijo, marveč

¹¹ Pregled etnografije Hrvata 22.

^{11a} ČZN 1930, 250.

¹² Zgodovina slovenskega naroda 551.

¹³ Bátky, n. d. 130.

¹⁴ n. d. 133.

¹⁵ n. d. 138.

ker žgejo tudi plamenice namesto sveče. Dimnika nimajo, marveč je sredi nad obema oknoma odprtina, skozi katero more oditi dim, večinoma pa odpro tudi okna, dokler drva v peči ne zgore.¹⁶

To poročilo je nedvomen dokaz za to, da je prvotni stanovanjski prostor v hiši bila soba in ne kuhinja, kot meni n. pr. v zvezi s prekmursko hišo M. Maučec.¹⁷

Naziva s o b a ne pozna niti Porabje niti ostalo Prekmurje. Madžari so jo naredili iz slovanske oblike *istuba*, ki je pa iz stvn. *stuŕa*, *stuba*, *stube*. Od Madžarov so jo prevzeli Srbi in Hrvati in od njih je prišla v slovensko knjigo.¹⁸

Ko so zaradi dima oddelili ognjišče od stanovanjskega prostora, je nastala kuhinja. V sobi pa se je razvila kahlasta peč (*kâjle*, *kâjlasta pēč*), ki so jo kurili iz kuhinje, kjer je njena odprtina — *geske* (< *estēja*) — zvezana z odprtim ognjiščem.

Tla so v kuhinji kakor običajno tudi v sobi nabita iz ilovice. Taka tla se imenujejo *srtôq* (< sred-tel). Glavni del kuhinje je *gnîšče*, kakršno je opisal A. Pavel.¹⁹ Od tod kurijo krušno peč in na ognjišču kuhajo za ljudi in živino. Če hiša nima dimnika, je *brezi orâ* (*orâq* < rohr), gre dim na prosto ali skozi vrata ali skozi odprtino v steni, ki ima včasih nekaj voderaven lesen dimnik. Kuhinja v taki hiši je *diŕnata tûŕna* (dimnata kuhinja).

V kuhinji je poleg manjše mize tudi nizka skrinja, ki je pisana, to je poslikana s tulpami, ali pa z vrezano ornamentiko. Tu je *sklejdŕnek* za krožnike in sklede; *drvênka* je pletena košara, *metiunica* < motilnica za motenje *zmočaja* (surovega masla), *grêjblo*, *lopâr*, *môužar*, *pônev*, *prtêipanca* za pritepanje juhe, *ômela*, *prkovâči* (pokrivači), *pîster*, *piskri*, *solenka*, *taqka* (kuhalka), *škaŕ*, *ribas*, *talejr* (madž. *tányér* = krožnik < iz ital. tagliare preko slovenščine, prim. talir), *tepša* (madž. *tepsi* = plitva skleda), *šalice*, *laboške* (madž. *lâbas* = kozica), *vilce*, *noži*, *žlice v žličŕneki*.

Madžari so si svoj izraz *konyha* naredili iz slovanske kuhinje (< vn. kulhina < sr. lat. *coquina*). V listini 1206 se pojavi kot *kuhnya*. Bâtky meni,²⁰ da so Madžari prevzeli od Slovanov le besedo, ne pa tudi predmet, češ da »tega modernega kulturnega pojma slovanski svet še danes ne pozna...« Pravi, da so peči prvotno imeli le gosposki dvori, gradovi in samostani, zato je naziv lahko prišel od tod po slovanskih menihih in služinčadi v madžarske ljudske plasti.

Peč imenujejo Madžari *kemence* < slovan. *kominica*, *kaminica*. K Bâtkyjevi pripombi, da med Slovenci izraz *kominica* ni ohranjen,²¹ moremo dodati, da n. pr. v Prekmurju imenujejo *kômen* široko klop okrog sobne peči (*na kômeni*); v mariborski okolici so ognjišče v dimnici imenovali

¹⁶ Csaplovics, A Magyar országi Vendus Tótokról. Tudományos Gyűjtemény 1828, 14.

¹⁷ ČZN 1939, 184.

¹⁸ Breznik, Slovenska slovnica⁴, 189.

¹⁹ Et IV, 129 sl.

²⁰ n. d. 192.

²¹ n. d. 118.

tudi *kamen*; v vzhodni Sloveniji *kumen*, *komen* ognjišče ali predzidek poleg ustja peči.²² — Peč imenujejo Madžari tudi *pest*,²³ kar je ohranjeno tudi v imenu Buda-Pest (kakor so pisali še do 1872) in je bilo nekoč splošno razširjeno.²⁴

V pokrajini Gőcsej (županija Zala) zavzemajo peči tretjino kuhinje. V tistem delu pokrajine, ki je najbližji slovenskemu ozemlju pri D. Lendavi in se imenuje Hetés, so peči nižje; monograf pokrajine, ki je pisal tudi o prekmurski etnografiji, F. Gőnczi pravi, da so to obliko prevzeli od prekmurskih Slovencev.²⁵

Burkle (*börkle*), ki se na kolesih porivajo v peč, se imenujejo pri Madžarih kurugla (< *krógla*), navadne burkle pa *bürögle*. Bátky smatra oboje za slovenski izposojenki, ki mu dokazujeta, da se je običaj kuhanja v peči pri Madžarih razširil od slovenske strani. S »kuruglo« se širi ta tip slovenske peči iz zapadne Madžarske tudi na jug.²⁶ Severna Madžarska pa je dobila svojo kemence od severnih Slovanov.²⁷

Gospodarski del poslopja se pričinja že s kletjo, *klejt*, kjer hranijo *krumpče*, *repo*, *kopüste* (zelje, madž. *káposzta* iz slovan. *kapus*), *sild'e*. Na *poudi*, kamor pridejo *po stumbaj*, imajo *oves*, *dino*, *bér*.

Hlev sledi ali takoj za kletjo, ali pa je vmes *gümlo*. V *štali* je živina, v *glejvi* so svinje, *više glejvi na sedali* pa so kokoši. Na *gümli* so *koula*, *vejtrnica* (mlin za čiščenje zrnja); od tod gredo *po garce na pod*, kjer je spravljeno seno. Slama je v *pármai* ali pa v *öslici*, kjer jo *st'übėjo z le-scín* ali *železnin áklon*, *klökačón*. *Seince* je shramba za slamo, največkrat pa za drva in orodje. Gospodarsko poslopje se imenuje *zágúni ram*.

Prostor pred čelno steno hiše se imenuje *na podöknaj*. Tu je običajno cvetlični vrt, ki se imenuje *grádac*, drugod v Prekmurju *ográdec*, *ográček*.

Poljedelstvo.

Večino prebivalstva v slovenskem Porabju tvorijo kajzarji in mali kmetje. Način obdelovanja zemlje je isti kot v ostalem Prekmurju, enaka ali vsaj zelo, slična je tudi vsa poljedelska nomenklatura.

Orjejo s *plügon*, ki sestoji iz *lemaža*, *črtala*, *od'á*, *ročic*, *ötike*. Vlačijo z brano, ki ima *zögubce*. Izorjejo brazde, ki sestavljajo *slöge* (drugod: *pöstat*). Konec njive so *gláfke*, obračajo se pa pri oranju na *vrtnicaj*.

Ob žetvi ženjajo ali *žetvo delajo*. *Znjec* kosi s *koso*, ki ima *klüko*, *brät prgišče beré*, *površlár dela pröuvlas*, *provlejsmo*, *véžec* ali *vezáč s klínom véže 3 do 4 prgišče v snop*. 21 snopov nalože v *križe*; spodnji snop je *školník*, najvišji pa *pop*. Rek o tem se glasi: v žetvo je največ školníko!

²² Narodopisje Slovencev I, 89, 90.

²³ Bátky, n. d. 151.

²⁴ Melich, Melyik nép nevezte el Pestet Pest-nek? Magyar Nyelv XXXIV, sep. 1.

²⁵ Gőnczi Ferenc, Gőcsej s kapsolatosan Hetés vidékének és népének összehasonlító ismertetése. Kaposvár 1914; 422, 430.

²⁶ Bátky, n. d. 168.

²⁷ Bátky, n. d. 191.

pa popouf. Preden postavijo križe, znosijo snope v *kopé*. Doma na dvorišče nalože snopje v *stogé*.

Dino kosijo žene s *kosicami* (srpi). Slama je *dinščica*. Ročna stopa za ajdo je *siják*. Možnar za *prosejno kašo* imenujejo ponekod *šukuter*.

Zito mlatijo danes večinoma že z mlatilnico, le za ritovine s *capâmi*. *Capé* sestojé iz *cèpiča* in *ròčnjeka*, ki sta zvezana z *remènteci* ali *sredovòznijo*. Slamo skladajo v oslico *slâmard'e*; čez njo polože *drogé*, *pàvozine*; vrh oslice je *vrièk*. Slamo in seno nosijo v *locneh*. Te *locné* so prevzeli tudi Madžari v obmejnih pokrajinah.²⁸

Pridelovanje lanu in njega obdelava

Nazivi, nanašajoči se na pridelovanje in obdelovanje lanu se v Porabju — kakor sploh na Goričkem — nekoliko razlikujejo od onih v dolinskem Prekmurju.²⁹ V teh severnih krajih so ohranjeni še nekateri starejši slovenski izrazi, ki jih na jugu ne poznajo več.

Lèn, lien posejajo v juliju »magdalejnskoga kèdna«; oktobra dozori. Poskubéjo ga, doma »*obrlâ, riglâ na rigeu*«, ki ima zobce iz bukovega lesa; seme na ponjavi, *posène, se posûši*. Lan peljejo v *močilo*, kjer se *môča* do 10 dni, ako je voda toplejša, do 14 dni, ako je mrzla — tak *mêki grâta*; ko ga vzamejo iz močila, »*stoji od noči do zrânka v ponte, v drvaj fklûp, ka krepše predivo dobi*«. V močilu je ležal v *brèmenih*, v katerih je 100 do 120 *ròkovati*; zdaj pa ga »*rastavijo tak po ròkovati tak porâznoma, da dobro posène*«. V Števanovcih razstavijo rokovati v *kozàrice* (pokoncu stoječe, z vrhovi se stikajoče skupine v obliki piramide). Ko ga poberejo, ga znova zvežejo v bremena in ga na peči suše. Nato ga tolčejo s *kùkačon*, da odrobijo korenje; če ga bolje stolče, laže ga tare. Zdaj ga v bremenih odlože »*na ràmba*«. Po žetvi ga dajo »*na plâjo*«, tako da ga razprostro po travniku. Če mnogo dežuje nanj, ga obrnejo. Navadno je ves julij zunaj. »Če se bole zmôča, te ležèj len žnjega ide.«

Teritev. Lan tare *trouřinâ* na *trlici*. »Inda sveita je bila *veška kûřinâ* za len«, ki ji po Dolinskem, kjer je še ohranjena, pravijo »*pečnica*«. Najslahši del pri korenini so *zgrèbi*, vrhnji pa *vrkòuvd'e*. *Pozdèrd'e* odpada. (Madž. pozdorja iz slovan.) Prvo trenje označuje terica z izrazom: »*Len san osèko*«. Do 60 rokovati zveže v *šmùklič* in da na peč sušit za 1—2 dni. Sledi drugo trenje, ki ga označuje: »*fklûp deřvan*«. Zdaj namreč že dve rokovati zloži — »*fklûper deřen*« — in 4—5 »*šmukličof* zveže v en pùšeř«.

»S pušla ga *oglavlo*: jena oglavla, jena pa trousi, deivle f *koudela*«. Oglavla na *šçeti*, ki ima železne zobce. Koudelo zveže na *ožèk* ali *prèslco*. To čisto, najlepše predivo se imenuje *vlàtno*.

Kolovrat se tu imenuje *kouca*; ima *klâčovnèk*, *špulo* z *dûlavko*, *perotnice*. *Motovilo* se imenuje *vuâle* (<vujale). Grobo platno je *zgrebno*,

²⁸ Bátky, n. d. 205, 128—9.

²⁹ V. Novak, Lan in njegovi izdelki v Slovenski krajini. ČZN 1936, 34—37.

boljše je (h)odnično, najboljša pa pômučno, vòučeno s pomukom. Iz domačega platna so izdelovali: *polùtek* (prt na posteljo), *stòulník* (mizni prt), *brsàče in obleko*.

Madžari so prevzeli sledeče slovanske nazive v zvezi s kulturo lanu: len, gereben, guzsaly (koželj), motolla, nyüst (<ništ), paszma, takács, osztováta (statve). Tudi lan goje predvsem v krajih, ki meje na slovensko ozemlje.³⁰

Lov

Lov na ljudski način ni preveč razvit. Ribolov v Rabi ali manjših potokih je bolj zabava otrok kot posel odraslih. Tudi lov na *stiglare* (ščinkavce), ki jih love na *žinice*, da jih dajo v kletko, je redka zabava. Tu in tam ujamejo kako srako na *žinice* ali s *škopcon*.

Najznačilnejši za Porabje je lov na *brinjevke*, ki jih v prekmurščini imenujejo *granfol*, *granfor*, *lanfor* (<Granavetvogel). Nadrobno je ta lov opisal v madžarščini in potek tudi v fonetični prekmurščini Avgust Pavel v svoji poslednji etnografski razpravi.³¹

Te vrste lov je najbolj razširjen v porabskih vaseh Števanovci, Andovci, Verica, Ritkarovci, Otkovci. V goričanskem Prekmurju pa je izumrl ali izumira. Pavel meni, da se je ta lov razširil iz slovenskih vasi v sosednje madžarske vasi, o čemer priča deloma tudi nazivje.

Brinjevke se mude v tej krajih le pozimi, ko ne najdejo na zasneženih brinovih grmih hrane. Lovi jih *ftičer* na brezove šibice, ki jih namaže s ptičjim limom: *tled'ě* <*keljé* in se zato imenujejo *tled'ice*. Posekajo okleščen gaber, ki mu puste le na vrhu nekaj vejic. Ta mlaj polože na rogovilo tako, da je vrh 1—2 m nad zemljo. Okrog mlajev postavijo 4—5 borov, na katerih je zrnje. Ptičar ujame na *žinice* 3—4 žive brinjevke, zapre vsako v posebno kletko, kjer jih hrani z brinovim zrnjem. Kletke obesi na postavljene bore. Na vrh mlaja pa obesi mrtvo brinjevko. *Zvâti* v kletkah žvižgajo in cvilijo ter prikličejo iz gozda svobodne ptiče, ki sedejo na lim.

Brinjevk vaščani ne jedo, marveč jih prodajajo prekupčevalcem. Zaslugek ni velik, zato se bavijo z lovom le najrevnejši. — V sosednjih madžarskih vaseh in na vzhodu v Őrségu imenujejo eno vrsto brinjevk *tótrigó* = slovanska brinjevka.³²

Noša

Košič³³ omenja sledeče dele moške noše pri prekmurskih Slovencih: pozimi nosijo čepico ali okrogel klobuk, modre hlače brez podloge, suknen telovnik, irhasto dolamo in čez njo dolg plašč iz sirine; poleti pa imajo

³⁰ Bátky, A magyarság néprajza I, 298—314.

³¹ Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben. Magyar néprajzi múzeum értesítője XXXIV, 1942, 141—163.

³² r. t. 160.

³³ v op. 16. n. d. 21—22.

sirinsko dolamo. Ženske nosijo pozimi v hribih plašču podobno dolgo obleko iz sinjega blaga; kdor nima tega, pa nosi belo ali pepelnato jopo iz flanele. Pri tem pripominja Košič, da se porabski kraji »bolj madžarizirajo v noši«. Na glavi imajo pocio in štirioglasto pečo iz domačega ali kupljenega platna, ki jo hribovke zvežejo pod vratom, dolinke pa na vrhu glave v obliki dveh rogov. En vogal, obšit z barvastno nitjo, jim visi po hrbtu izpod prta ali nad njim. Za ženske v Gornjem in Dolnjem Seniku in Števanovcih izrecno dodaja, da nosijo na glavi pokrivalo, imenovano »pola«, poleti kot pozimi. Redkokatera ima tu zimsko obleko.

Dekleta so gologlava, v kiti imajo rdeč trak, ženske pa imajo kito zvito. Dekleta že ne nosijo več parte kot nekoč. — Po Győrffyju³⁴ so parto prevzeli od Slovencev Madžari, a Gavazzi³⁵ meni, da je parta pri Hrvatih madžarskega izvora. Enako so prevzeli Madžari od južnih Slovanov tudi pečo — imenuje se *pacsá* — in je bila značilno pokrivalo Prekdonavja, zelo razširjena še v začetku minulega stoletja, a danes le še v Göcseju in Hetésu, ki sta najbližja slovenskemu ozemlju.³⁶

Pri današnji noši ločijo vrnji gvant, ki ga sestavljajo pri moških: *lače*, *rekl* (drugod v Prekmurju kaput, *rekl* ima ženska), *brsleik* (telovnik *Brustflek*), *kabát* = vrhnja suknja, *čizme* = škornji, *čreivle* = čevlji (drugod v Prekmurju *čreivli* = škornji, čevlji = *šoulinji*, *punčuli*), *poučlind'e* (copati, madž. *papucs*) s *kukoršnoga lüpinja*, doma spleteni; spougnji gvant tvorijo: *sracka* (srajca, drugod: srakica, na Dolinskem: robača), ki ima *rokâve* in *stânj*, *spougnje lače*, *štrunfe*, *mlüše*. Pokrivalo je *kolâpaš* (kalap = klobuk) ali *öyüba* (čepica).

Ženska noša: na glavi *vacalëik*, zvezan pod brado »na pogâčico« ali poleti na *zâtnjekji*; *reiklin*, *kikla* — ostalo kot pri moški noši.

Domače blago uporabljajo za moško obleko le še pobarvano.

Jedila

Prehrana porabskih Slovencev kakor prekmurskega ljudstva sploh komaj vsebuje kako prvino tujega izvora. Nasprotno pa že dosedanja podrobnejša raziskavanja z madžarske strani dokazujejo, da so Madžari v sosednjih pokrajinah prevzeli marsikako jed od Slovencev.³⁷

Košič poudarja preprosto hrano prekmurskih Slovencev pred sto tridesetimi leti.³⁸ Pozimi so jedli, zelje, repo, fižol, lečo, ajdo, ki je posebno priljubljena, ječmen, proso. V porabskih vaseh so še jedli birovo kašo in močnik, zlasti iz koruzne moke, žgance in juho z močnatimi dopolnili. Maščobe so rabili malo. Iz lesenega krožnika je jedel običajno le gospodar, ostali so zajemali iz skupne sklede in noža ali vilic tudi niso rabili.

³⁴ A magyarság néprajza I, 335.

³⁵ Kulturna analiza etnografije Hrvata. Narodna starina VII, 127.

³⁶ A magyarság néprajza I, 336.

³⁷ Kardos László, Az Őrség népi táplálkozásáa. Budapest 1943. — Bátky, A magyarság néprajza I, 43 sl.

³⁸ Tudományos Gyűjtemény 1828, 18—21.

Poleti je bila običajna hrana solata, kumare s smetano in česnom. Kruha so imeli prav malo, kar potrjuje izročilo v vseh prekmurskih krajih. Kot najiminenitnejše jedi, ki pridejo na mizo le ob težkem delu in na gostijah, omenja hajdinjače, repnjače, krapce, gibanice in vrtanke.

Danes je sestava prekmurske hrane mnogoličnejša. V naslednjem naj navedem le nekatera jedila pri porabskih Slovencih, ki so zanimiva zlasti zaradi svojih nazivov.

Juhe: *tiréča* (kurja) *župa*, *kokošéča*, *drobéča* — iz drobovine, ko koljejo.

Mlečne jedi: *sèjgnéno mleiko* (drugod v Prekmurju: *sédéno*), *vrúo mleiko* = smetana (drugod: vrnje, smetana); *ščiptle* = navadni sir; isti izraz poznajo Korošci³⁹ in Istrani. V *matúynici* delajo *zmòučeji*, *zmàuči*; pri tem ostane *cmèr*.

Okopavine in povrtnine: *Grâ* (fižol) jedo s kisom in oljem — *jèci pa òlej* — z mlekom, zabeljen; *krumpci* (drugod v Prekmurju: krumpli na Dolinskem, konopér na Goričkem); *kapúste* (zelje); *bubrufe* ali *òuborke* (<madž. uborka = kumara) z oljem in kisom ali na mleku; *koščicovi òlej* = bučno olje. — *Mak* v mòužari *tučéjo z menádon*.

Močnate jedi: *Rétaške* (madž. rétes = povalnik) *ščišnati* (sirov), *d'ábokovi*, *rèjpnati*, *zèld'ovi*; *žèti rétaši* = presni; *glabòunce* = gibanice z makom in sirom; *vrà'enike* = vrtanki; *zrèzanci*; iz ajdove in koruzne moke peko *idínski pa kukrčen kòup* (drugod: *zèjvanke*); s kvasom delajo *râji kòup*, brez njega pa *žèti kòup*; *žgàgnicke* = žganci; *làngule* (madž. lángos = ob plamenu pečen postružnik): iz ostanka testa pri peki kruha napravljeni kolački, ki jih pečene namažejo z mastjo in česnom; *zòynike* omenjam pri pogrebnih običajih; *belica* ali *d'àice*, pl. *bilice*, *d'âjica*; iz njih delajo *cortíno* (drugod: cvrtino).

Rojstvo

Kakor v vseh primerih življenja, tako so poznali in deloma še poznajo tudi v zvezi s porodom številna odbojna dejanja, ki naj odganjajo zli vpliv hudobnih duhov od otroka in matere. Mnoge prepovedi raznih dejanj so po večini analogičnega značaja.

Noseča žena se ne sme dotakniti mrtve kokoši; ne sme gledati ob pogrebu v odprt grob; če si česa zaželi, se ne sme dotakniti obraza, ker bi sicer otrok dobil znamenje; ne sme gledati zajca, ker bi otrok dobil zajčjo ustnico; če je čebulo, bo otrok imel po rojstvu mastne lise po telesu; med zaroko naj ne je kašnatih krvavic, da ji otroci ne bodo umazani; če bi šla v tem času v mlin, bi imela gluhe otroke; iz istega vzroka ne sme poslušati lastnih oklicev; tudi če bi zlezla med zaroko v peč, da bi jo namazala, ji bodo otroci umazani.

Otrok se ubrani tako, da se v sredo ne češe; ko se vrne od poroke, naj vrže jajce, ki ga je nesla s seboj v cerkev, na tla; ali pa naj vrže v vodnjak »lakat« (ključavnico).

³⁹ F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti 43.

Porodnica se imenuje *postękiņa*, *đymankiņa*. Nezakonska mati je *fotivojca*, otrok pa *fōtiv* (madž. fatyu). Novorojenca se dotaknejo s kakim železnim predmetom, da čarovnice ne bodo imele moči nad njim. Tudi postavijo pred vrata dve metli navzkriž, pod nji natresejo ugaslo oglje, da bi bil otrok zdrav.

Če pride kdo v hišo, kjer imajo novorojenca, mora sesti, da »dejte ne dobi mraké« — urokov. Če pogleda v tla, ko ga ureče, bo otrok umrl, sicer ne. Če je otrok uročen, vržejo v vodo ogorke; če se dvignejo na površino, bo rešen, če ne, bo umrl. Nato otroka v tej vodi kopljejo in štejejo uroke (vörke) od deset do nič.

Otrokov popek je treba vreči na zeleno trato, da bo hitro in zdravo odraščal.

Krst. Otroka nese h krstu *botra* in *boter*, pl. *bōtrove*, ki so si z otrokom in njegovimi starši *botrānci*, *botrina*. Preden neso otroka iz hiše v cerkev, mu *botra* podrži nad obrazom pokrovko, rekoč: tisti te naj ureče, kdor ima tako velike oči, kot je ta pokrvč. V povoje mu dajo papir, da bi se laže učil; denar, da bi bil bogat; kruh, da bi ne trpel pomanjkanja.

Ponekod menijo, da ga je treba domov nesti po drugi poti. Po kopanju po krstu ga obrišejo z materinim spodnjim krilom, da ga nihče ne bi urekel. Babica ali *botra* spusti v vodo denar, ki ostane tistemu, kdor nese vodo izlit. Po povratku od krsta polože otroka na mizo, češ, naj ga imajo vsi radi kot kruh; z mize ga nese deček ali deklica materi v posteljo. Včasih so položili dečka pod jasli, da bi bil dober gospodar, dekle pa pod ognjišče. Gospodar-oče sprejme pred pragom krščenca z vinom in običajnim vprašanjem: Kaj ste nam prinesli?

Botra obdari otroka s *križmo*; včasih je to *facalejk* (robec). Danes nese *botra* enkrat hrano porodnici, včasih je nesla 2—3 ali večkrat.

Po krstu ali osem dni po rojstvu so *krstijki*, *krstilt'e*, ki so jih za Košičevega⁴⁰ časa obhajali podobno potratno kot ženitovanje.

Ko si porodnica opomore, gre v cerkev k *spelāvanji* (vpeljevanju, očiščevanju).

Ženitovanje

Razen splošno razširjenih prekmurskih ženitovanjskih običajev⁴¹ imajo v Porabju nekatere posebne običaje in nazive.

Sneha hodi v času zaroke po vasi od hiše do hiše in »prosi dāri«⁴² ali »hodi po darēj«, prosi »na pocio«⁴² (tako zlasti nekoč, ko je pocio bil še obvezno pokrivalo poročene ženske). Spremlja jo *starišica*. Včasih je dobivala lan, konopljo, platno, danes pa dobiva predvsem denar in živila.

Sneja in *ženin* gresta na *pisālo*. Nevesta deli med potjo med otroke *perēce*. Včasih je podarila župniku, ženinu, snubačem in drugu brisačo,

⁴⁰ Tudományos Gyűjtemény 1828, 45.

⁴¹ V. Novak, Ženitovanjski običaji v Slovenski krajini. Mladika 1935, 65—7.

⁴² Košič, n. d. 41.

ki jo je naredila iz naprošenega platna. Premožnejše so delile tudi srajce. Zeninu pa je podarila celotno belo laneno obleko, ki jo je imel pri poroki na sebi.⁴² Danes »kupi starešica gospodi korino«, ko gredo na pisalo in jo po večernici v nedeljo v zakristiji pripne na levi rokav.

Ob poroki spremljata ženina in nevesto v cerkev *prščaja* (drugod: staršina), *starešica*, *svârbica*, *svâtbica* in *držžban*, ki pa ni stalno v spremstvu, ter *zvâč*. Po poroki se podajo v gostilno, tam kôsijo in se zabavajo do polnoči, ko odidejo na nevestin dom, kjer je večerja. Ponekod je še navada, da sneho neso preko praga v hišo, da ne bi zadela z ного obenj, kar bi povzročilo, da bo tisto leto nekdo v hiši umrl.

Na gostiji pojo svatje — *svâtko*, *svâtke* — in plešejo sodobne meščanske plese. Popoldne spremljajo sneho na ženinov dom, čemur pravijo: *se sprevažajo*. Pri tem zvač meče prek strehe *vrđ'enike*, zrezane na kosce, ki jih otroci love. Podobne običaje imajo tudi Srbi, kjer meče nevesta potico in kruh čez streho, kot žrtvene darove, s katerimi potolaži sovražne duhove;⁴³ slično tudi pri Slovakah.⁴⁴

Apotropejskega značaja je tudi drugi običaj, ki je nujno zvezan s sprevažanjem: starejšega svata — imenujejo ga *boboc* (madž. *bohóc* = šema, šaljivec) — našemijo s trakovi, ga oblečejo v staro obleko, na glavo mu dajo visok klobuk (podoben onemu, ki ga ima v dólinskem Prekmurju pozvačin), iz cunj mu napravijo rep in zvežejo ga z verigami. Po poti ga suvajo in uganjajo z njim vred burke. Pri ravenških in dólinskih Prekmurcih uganja take burke v vseh sprevodih svatov pozvačin, ki je tam bolj našemljen kot tu v porabskih vaseh, kjer ga včasih sploh ni.

Tretji apotropejski običaj je tudi prastarega izvora in v teh krajih še bolj ohranjen kot v južnem Prekmurju, kjer ga ponekod sploh ne poznajo več: ko »se sprevažajo«, nosi družban na čelu sprevoda črno kokoš ali petelina — simbol plodnosti —, ki ga na ženinovem domu spusti skozi okno v sobo ali pa ga dajo v kurnik, na sedalo.

Smrt in pogreb

Bolezensko stanje označujejo z raznimi izrazi: *vlégaq* je (začetek težje bolezni), *na mōki je*, *na velki mokai d'ě*, *trno lagro njeme d'ě* (zelo hudo mu je), *nika ne de žnjega*, *nede dugi*, *ne fčâka se dněva*, *spovedali so ga*, *doktor ga je doipovedo*, *fkrâj povedo*; *na skrâgnjen je*, *že so ga na slamo d'âli*. Poslednji izraz se nanaša na danes že redke običaje, da polože umirajočega s postelje na slamo, razstirto po tleh — češ da *f përd'e nemre mreiti*, *ka je trno prekunjeno*, *ka lidgë kokôši psûjo*. Vzporednico k temu mnenju najdemo n. pr. v Slavoniji, kjer menijo, da je na vzglavju s perjem težko umirati.⁴⁵

Če je kdo klel vreme, tedaj bo ob njegovi smrti slabo vreme.

⁴³ Schneeweis, Grundriss d. Volksglaubens u. Volksbrauchs d. Serbokroaten 100.

⁴⁴ R. Bednárik, Duchovná a hmotná kultura slovenského ľudu 39.

⁴⁵ Schneeweis, n. d. 119.

Umrli je odslej v razgovoru »preminôuci, pokôjni. — Smrt označujejo z besedami: *premino je, dūšo je zdejno, odišo je* in dodajajo: Bog njemi daj dūsi dobro. Šaljivo govore včasih: pete je flegno, med krte je odišo, krté pāst je odišo.

Rajnega umijejo in oblečejo — *oblekāvajo ga, oči potéžijo*, brado podvežejo; zvežejo mu tudi noge, ki jih pa razvežejo, preden ga polože v krsto. Izraza, ki bi izražal to, kar »na parah«, ni v Prekmurju; »doma leži«, pravijo.

Smrtnjāk poglédne mrtvoga, pokôpič ali grobār pa skopa grob, d'amo. Škrinjo, drvoū (trūgo) pokade s pūšlom, ki ga na Vélko méšo neséjo svécat: v njem so *sunčevne rouže, makov cveit, farad'ātnjek, baižeu, čober, pūšpekova káva, d'ánošova trava, cirénci*; ta blagoslovljeni šopek polože v semensko pšenico. Ko imajo mrliča v hiši, vržejo šopek na ogen, ga denejo nekoliko v pisker in s tem sorodniki ter drugi trikrat pokade krsto znotraj.

Obleko, v kateri žele biti pokopani, si hranijo starejši ljudje, zlasti ženske. Leta 1940. se je primerilo na Kobilju v vzhodnem Prekmurju, da ni nihče v vasi znal zavezati peče starici, ki si jo je hranila za smrt in so ji jo zato samo položili na glavo. O navadi, da so dajali mrliču v usta ali roko denar, ni več sledu. Znan pa je primer iz drugih krajev, da so dajali mrtvemu v roko novce: da bo na brod meo.

Bedenje pri mrliču je *verostūvanje, verōstvanje*, kar ponekod na Goričkem zamenjujejo s *trobino*.

Pogreb je *sprévod, pokāpanje, neséu ga na pokāpanje*. Pokopališče je *grōubišče, brātiš*, v južnem Prekmurju cintor.

Mrliča neso z nogami naprej iz hiše, da se ne bi vračal. Krsto polože trikrat na prag, da v hiši ne bi bilo več mrliča. Ali pa zato, da bi se umrli poslovil od hiše. Če neso gospodarja iz hiše, mora žena sesti na njegov izpraznjeni prostor, da je ne bo strah. Ko odneso krsto iz hiše, odpro okna in vrata, trikrat udarijo ob tram — tudi zato, da se umrli ne bi vračal. Na postelji, kjer je pokojnik umrl, mora prvo noč tuj človek spati in ponekod vso noč svetijo v hiši.

Sobo pometejo s staro metlo, smeti s košaro in metlo vred zakopljejo ali vržejo v kak jarek. Ko neso gospodarja ali gospodinjo z dvorišča, zgonijo živino pokonci, tudi iz hleva jo spuste, da bi ostala zdrava. Ali pa ji dajo samo jesti. Tudi silje mešajo, da bi ostalo rodno.

Ponekod je še navaden *slobōud*, ki ga poje kantor. Drugod v Prekmurju je *slovōu* ali *slobōud* še stalna navada, toda izumrlo je naricanje, katerega sled je ohranjen še v Porabju. Že Košič poroča, da po duhovnikovem odhodu s pokopališča ena ali dve ženski kleče med umetnim jokanjem hvalita na vdovino prošnjo dobre lastnosti pokojnikove.⁴⁶ Pozneje poroča o tem običaju Anton Trstenjak.⁴⁷ Žena je več dni objokavala pred hišo svojega moža. Danes pripovedujejo n. pr. v Števanovcih, da so »ženske

⁴⁶ Košič, n. d. 49.

⁴⁷ A. Trstenjak, Navade v Prekmurcih. (Jok pri pogrebu.) Slovan 1884, 341.

d'oukale, da so domā f škrinjo deivali mrtvoga«. Če se je pogreb ustavil pri cerkvi, so jokale tudi tam. V Sakalovcih pa je še običaj, da se žena ob moževem pogrebu pojoč zahvali na pokopališču udeležencem.

Gostija po pogrebu se v Porabju imenuje *trobina* (drugod v Prekmurju *kermína* < *carmina*).

V Porabju in bližnjih goričanskih vaseh je še živ običaj, da na Vse svete spečejo »z repe pa z vodé« *zòunike*, jih postavijo zvečer s kozarcem (posanca mu pravijo) na mizo: »*ka dùšice domou prido*«.

Letni običaji.

Na Lucijino vržejo v obroč kokošim zrnje, da bi na kup nesle jajca. Otroci hodijo na ta dan kokodakat: nosijo s seboj polena, pokleknejo nanja in voščijo srečo. To je običaj polaženika, prenesen z Novega leta na ta dan. — Tudi tu ne sme ženska priti ta dan prva k hiši, ker bi jo sicer za kazen polili s cemelünjekom, t. j. z zmesjo ilovice in vode, s katero mažejo ilovnata tla v kuhinji.

Na sveti post polože pod mizo v sobi plužno železo, bič, koso, zrnje, bučno seme, pa tudi hrastovo listje in brinove vejice, od katerih vsak dan pred kosilom do sv. Treh kraljev nekoliko zažgejo. Po kosilu gredo vsi v sadovnjak, tresejo drevesa in govore: Naj bo tako polno, kot je moje črevo! — Če pa moški cepi drva na dvorišču, ga nekdo vpraša, kaj dela; on pa odvrne: Dehorje odganjam od hiše!

Petje na božični in staroletni večer je v teh krajih že izumrlo. Tudi pred svečnico ni v navadi petje od hiše do hiše, kot je to običaj v ostalem Prekmurju.

Pustne maskare imenujejo *miklòuše* (= miklavže). Pust imenujejo *fàšenik*, kot drugod v goričanskem in ravnem Prekmurju.

Na veliko soboto kurijo kresove in nosijo *svěcat šunko, gren, d'āica*. Pirhe imenujejo *pisanca, pisanca*, dočim jim drugod v Prekmurju pravijo remenice, remenke (< rumenice). Poznajo pa pri Madžarih in vojvodinskih Srbih živi običaj, da hodijo fantje na velikonočni ponedeljek k hišam, kjer imajo odrasla dekleta in jih poškrope z vodo, nakar jih dekleta obdarujejo. Porabci nimajo slovenskega naziva za ta običaj, marveč mu pravijo z madžarsko besedo *ločolàs* (= škropljenje).

Moor, raziskovalec sosednjega gradiščanskega avstrijskega ozemlja, poroča, da je tudi v slovenskih porabskih vaseh, izrecno v Števanovcih, znan običaj, ki ga poznajo tudi sosednje nemške vasi, da ob žetvi puste na koncu njive od vsakega žita nekaj klasov, jih pri vrhu zvežejo, češ to naj ostane »za konja svetega Petra«.⁴⁸

Omeniti je še rek: Perun je vdaro, fčesno — za »strela je udarila«.

Družina in sorodstvo.

Oča pa mati so stariši; stari starši so *deidek* in *baba*. Otroci so *mlājši*, družino imenujejo *familijo*. *Māla dēkličina* se imenuje tudi

⁴⁸ Moor Elemér, A földműveléssel kapcsolatos szokások, hiedelmek és babonák. Rábagyarmaton. Ethnographia 1932. 158.

mlašē; deček je *pojeb*, pl. *pojbi*. *Vjēc* je ujec in stric, pa tudi svak, ki mu pravijo tudi *šogor*. *Tetīca* je teta in svakinja. Znan je izraz *bratrānci*. *Zet* je tudi *šogor*; tast je *gazda*, tašča *gāzdarica*. Sorodstvo je *rōdbīna*.

Jezik, narodni in pokrajinski nazivi.

Jezik porabskih Slovencev je tista najvidnejša značilnost, ki po njej določamo njihovo narodnostno pripadnost k slovenskemu narodu. V porabskih vaseh se govori goričanski govor prekmurskega narečja. Ta govor označujejo v glavnem iste lastnosti kot govor v ostalem goričanskem ali goričkem delu Prekmurja (severno od črte Cankova — Bogojina), vendar ima narečje v Porabju še več starinskih potez v glasovju, oblikovju, besednem zakladu in skladnji kakor narečje v najsevernejših goričkih krajih.⁴⁹

Take glasovne značilnosti so n. pr.: dvoglasnik *ou* > *au*: naužič, ran̩ka; *e* > *ö*: vōlki, cvōk; *a* > *e*: ftič̩er; *e* > *a*: zavac, adan, dobar, sanau; palatalizacija *k*-ja pred *i*, *e*, *u* v fūnja, pisfer, faoka; metateze konzonantov: sracka < srak(i)ca, prkovač < pokrivač, kasera < sakera < sekira; posebnost v skladnji je raba »je d'ē« = je, d'ēsu = so; ženska rabi opisni deležnik v moški obliki: san išo (sem šla). Primerov za besedni zaklad je dovolj navedenih v ostalih poglavjih pričujočega spisa.

Prebivalci porabskih slovenskih vasi imenujejo sami sebe: *Slōven* (sliši se pogosto že kot *Slōvan*), *Slovenka*, *Slovenje*, *slovenski*. Madžare imenujejo: *Vōgrin*, *Vōugri*, *vogr̩ski*, *Vogr̩sko*.

Prebivalcem *Slovenske vasi* pravijo ostali: *Slovenčiči*; zbadljivo in šaljivo pa jih imenujejo: *čōtard'ē*, češ da pogosto rabijo vprašanje: don čōte? — t. j. ali čujete?

Sosednje vasi pravijo porabskim sosedom, da so »*bomēcke*«, dočim Porabci rinejo to šaljivo zbadljivo nazaj na one južno od njih. To je zapisal že Košič,⁵⁰ za njim pa A. Pavel.⁵¹ Značilno za usodo tega vzdevka je, da se ga branijo in ga rinejo z Ravenskega na sever od vasi do vasi, dokler ga na skrajni meji jezikovnega ozemlja ne pošljejo nazaj. Pomeni pa povsod toliko kot hribovec, zarobljenec. Na jugu ga izgovarjajo *bojnéc* in je v rabi tudi kot priimek. Izvira pa iz *bome*, o čemer imamo lep dokaz v knjigi Mihaela Severja Réd zveličanstva... iz 1747, ki pravi, da s preklinjanjem grešimo, če »*bohmēcemo*«.

Zaključek

Zavedamo se, da etnografija slovenskega Porabja še daleč ni dovolj raziskana. Kar je storjenega v tej smeri, to so le prav skromni začetki, ki govorijo le o naši trdni odločenosti, da bomo v polni meri storili svojo

⁴⁹ J. Maučec in V. Novak, Slovensko Porabje 17—20.

⁵⁰ Košič, n. d. 25.

⁵¹ A. vashidegkūti szlōvén nyelvjárás hangtana 3. (= Zbornik Slovenska krajina 13.)

dolžnost, čim bo to mogoče. Saj v pričujočem spisu nismo n. pr. niti najmanj mogli upoštevati tega, kar je naš neinformirani izobraženec do zadnjega časa edino smatral za »narodno blago« — namreč ljudskih pesmi, pripovedk, pravljic, pregovorov in podobnega gradiva iz ljudskega izročila. Mislimo pa, da se ne motimo, ako na osnovi dosedanjih opazovanj trdimo, da je te vrste blaga v slovenskem Porabju malo, mnogo manj, kot na primer v južnem Prekmurju, kjer je Štefan Kühar rešil še toliko gradiva. Izkušnja dokazuje, da je Goričko s Porabjem vred mnogo manj lirična pokrajina kot Dolinsko in Ravensko; tu je tudi manj snujoče domišljije, a več vase zaprte nezaupljivosti, realističnega smisla za borbo z vsakdanjostjo.

Kljub tej in še drugim pomanjkljivostim, ki se jim v pričujoči sliki ni bilo moči izogniti, pa gradivo v tem poskusu začasnega orisa etnografskega značaja slovenskega Porabja dovolj določno izpričuje slovenski značaj tega ozemlja. To določno potrjuje tudi oznaka etnografskih stikov med Madžari in Slovani, v kateri eden vodilnih današnjih madžarskih etnografov Béla Gunda ne more navesti madžarskih vplivov na Slovence, pač pa številne nasprotne; priznava tudi slovenstvo (szlovénség) te pokrajine in vsega Prekmurja.⁵² Vsi poglobitni izrazi gmočnega in duševnega življenja slovenskega ljudstva v vaseh, ki jih označujemo s skupnim nazivom Slovensko Porabje, so samobitno slovanski in slovenski; od madžarskih sosedov niso prevzeli nobene bistvene prvine v svoje ljudsko življenje, od nemške strani pa razen nekoliko v jeziku sploh ni prihajal mednje nikak vpliv. Madžarski vpliv je tudi najmočnejše viden v jeziku, kar pa na drugi strani odtehta izredno bogastvo starinskih besed in oblik, ohranjeno v slovenskem narečju Porabja, katerih ostalo Prekmurje niti nima. Bistvenejši pa je slovanski jezikovni vpliv na Madžare, saj predstavlja osnovo v njihovem besednem zakladu, ki je niti ne morejo nadomestiti z izrazi domačega izvora.

Zaradi ysega tega moramo obžalovati, da morejo tudi v novih razmerah po zadnji vojni motiti dobre odnose med sosedi diletantski pojavi v madžarski znanosti, ki izvirajo iz nekdanjega šovinističnega razmerja do Slovencev. Mislimo na primere, ko revija »Ethnographia - Népélet« še vedno objavlja prispevke o »Vendih« (n. pr. l. 1945.) in celo dovoljuje nestrokovnjaku objavo spisa (l. 1947.), v katerem z navidezno znanstvenim gradivom nanovo postavlja »vendsko vprašanje« slovenskega Prekmurja in celo odreka Ljubljani pravico do znanstvenega reševanja tega vprašanja. Ob takih pojavih še bolj obžalujemo, da je s smrtjo našega rojaka Avgusta Pavla nastala na Madžarskem vrzel v ustvarjanju trajnih stikov med južnimi Slovani in Madžari in odločno želimo, naj vodilni znanstveniki in politiki sodobne Madžarske ne bi dovolili, da bi nepoklicani rušili

⁵² Gunda Béla, Magyar-szláv néprajzi kapesolatok. V zborniku: A magyar-ság és a szlávok (ur. Szekfü Gy.), Bpest 1942, 213—4.

danes tisto, kar so v tem pogledu v preteklosti A. Pavel in drugi že dobrega naredili.

Ko bo etnografsko gradivo iz slovenskega Porabja v dovoljni meri zbrano in raziskano, bomo mogli šele jasno in prepričevalno videti, kako trdoživo se je ohranilo slovensko izročilo na tem najsevernejšem koncu slovenske zemlje in kako organsko se vključuje ljudsko življenje Porabja v slovensko narodno skupnost.

Résumé

Этнографический характер словенского Порабья

Когда в 1919 г. была освобождена от ига мадьяр часть словенской земли, расположенная севернее Муры, под именем Прекмурье, — осталось в Венгрии, в окрестности Моноштра, еще девять словенских сел. Эти места также после последней мировой войны не были присоединены к Югославии. По данным материальной и духовной культуры автор устанавливает словенский этнографический характер этой земли, именуемой Порабье. При этом он принимает в расчет богатую мадьярскую и словенскую этнографическую литературу и свои собственные наблюдения.

Мадьяры заимствовали от словенцев тип поселков, расположенных на вершинах и склонах гор и состоящих из нескольких построек. Описание дома и наименование его частей, орудий и посуды в кухне говорит о славянско-словенско-мадьярских отношениях по языку и о подавляющем словенском влиянии на мадьярскую материальную культуру среднего Подунавья. Автор пригласит имена земледельческих орудий, работы и рабочих; точно определяет выделку льна. Говоря об охоте он обращает особое внимание на описание охоты на можжевельников. Он устанавливает историческую пошу этой страны и описывает настоящую. Характеризует пищу, описывает народные обычаи при рождении, во время свадьбы и смерти, на праздниках и работе, а также указывает на важные остатки древнего верования и отношений. Наконец характеризует диалект местности и анализирует народные и местные названия. В заключение статья устанавливает, что все главные определения физической и духовной жизни словенского народа в Порабье типично славянские и словенские, против чего и мадьярская этнографическая наука не противоречит.

POROČILA

Etnografski muzej v Ljubljani, njega delo, problemi in naloge

Boris Orel

Etnografski muzej v Ljubljani doživlja že v prvih dveh letih po osvoboditvi novo, pomembno fazo svojega razvoja. V času svojega dvajsetletnega obstoja se je muzej do pričetka vojne sicer primerno organiziral, pridobil si je precej novih zbirk, toda zaradi pomanjkanja razstavnih prostorov in depojev ter iz raznih drugih razlogov, ki so deloma opravičljivi, deloma pa tudi ne, se nikakor ni mogel bistveno izpopolniti in razmahniti, saj je, kakor bomo posneli iz tega poročila, vse preveč obtičal v negativni tradiciji etnografskega oddelka bivšega Kranjskega deželnege muzeja. Naj bo to poročilo majhen prispevek k zgodovini Etnografskega muzeja sploh, posebej pa še k novemu, važnemu poglavju njegovega razvoja v naši novi ljudski skupnosti, v Titovi Jugoslaviji.

Osebj e. Po osvoboditvi je bil Etnografski muzej v Ljubljani najprej izpopolnjen z novimi etnografsko-muzejsko-konservatorskimi močmi. Tako je Ministrstvo za prosveto LRS dne 21. septembra 1945 imenovalo etnografa Borisa Orla za v. d. ravnatelja muzeja, istega dne pa je postavilo dipl. filozofa-folklorista iz Slov. Primorja Milka Matičetovega za njega kustosa-pripravnika. Nato je bila s 1. januarjem 1947 dodeljena muzeju strokovna učiteljica Jelka Urhova, ki se je takoj posvetila prepariranju oz. konserviranju tekstilij. Od starejšega osebja so bili v muzeju na novo imenovani: akad. slikar Maksim Gaspari za restavratorja, Drago Vahtar za preparatorja, Frančiška Furlan za služiteljico, medtem ko je bila dosedanja honorarna uradnica Božidara Pirkovič končno imenovana za pisarniškega uradnika-pripravnika. Po vseh teh novih in ponovnih imenovanjih ima Etnografski muzej skupno sedem nameščenecv, in sicer pet iz etnografsko-muzejsko-konservatorske stroke, enega iz administrativne stroke, enega pa kot pomožno moč.

Če primerjamo položaj Etnografskega muzeja glede osebja z onim v predvojnih ali okupacijskih letih, pomeni stanje osebja v sedanjem številu brez dvoma napredek. Prvič je muzej dokončno pridobil administrativno uradniško moč, drugič pa je preparatorsko-konservatorski oddelek izpopolnjen z novim preparatorjem in konservatorjem za tekstilije.

S tem pa seveda še nikakor ni rečeno, da sedanje število osebja popolnoma zadošča povojnim potrebam muzeja. Obseg raznih perečih vprašanj, ki jih mora muzej rešiti v svojem ožjem delokrogu, je namreč silno velik, razen tega pa se resno zavedamo, da je Etnografski muzej v Ljubljani poleg Glasbeno-narodopisnega instituta in nekaj manjših ter večjih etnografskih oddelkov krajevnih muzejev tudi etnografska ustanova, ki je dolžna skrbeti za širši znanstveni delokrog. Tu mislimo predvsem na sistematična etnografska raziskovanja našega podeželja in na podobno. Zato bi muzej trenutno potreboval najmanj še enega kustosa, v bližnji bodočnosti pa še več. Vprašanje uprave muzejske knjižnice in arhiva, ki je tudi po vojni postalo zelo aktualno, smo začasno rešili v lastnem delokrogu. Z laborantom, ki bo takoj ob pričetku prihodnjega leta nastavljen v našem muzeju, pa se bo preparatorsko-konservatorsko osebje povečalo z novo, vsestransko izkušeno močjo. V ožjem muzejskem delokrogu je seveda prepariranje in konšerviranje etnografskih zbirk trenutno najvažnejše in le zadostno število strokovno sposobnega osebja jih bo moglo zavarovati pred propadanjem.

Pregled starih zbirk. Po osvoboditvi je bilo naše prvo delo, da smo pregledali vse muzejske zbirke na podlagi obstoječih inventarnih knjig. Ugotovili smo, da so se inventarne knjige vodile v muzeju silno površno in skrajno pomanjkljivo. Nepravilnosti v knjigah se kažejo že takoj po ustanovitvi muzeja. Tako je na priliko novo osnovani Etnografski muzej prevzel od Narodnega muzeja 3502 predmeta, ki jih je v dveh inventarnih knjigah inventariziral od št. 1 do 3502. Etnografski muzej si je v času svojega obstoja nabavljal nove zbirke. Le-te je pričel inventarizirati v novo, tretjo knjigo, toda ne morda od št. 3503 dalje, kar bi bilo edino pravilno, temveč zopet od kraja s št. 1. Takšno inventariziranje povzroča mnogo zmešnjav in otežkoča pravilno evidenco nad predmeti, saj se tako utegne primeriti, da sta dva enaka predmeta opremljena z isto inventarno številko. V zaporednosti inventarnih številke je nekaj grobih napak, ki jih moramo zmerom upoštevati, če skušamo na podlagi inventarnih knjig dobiti točno številčno stanje inventariziranih muzejskih predmetov. Tako se na primer v tretji knjigi inventarna številka 1099 ne nadaljuje s številko 1100, ampak kar preskoči na št. 2000. Na drugi strani pa smo našli pet predmetov, inventariziranih s številkami med št. 1100 in 2000. Ena največjih nepravilnosti dosedanje inventarizacije pa se vsekakor kaže v tem, da je muzej v svojih inventarnih knjigah med muzejske etnografske predmete pomešal razni pisarniški, preparatorski, foto-larobatorijski in drugi podobni inventar. Če pomislimo, da je imel muzej v inventarnih knjigah edino evidenco nad svojim inventarjem, se moramo hkrati povprašati, kako neki je potem mogel spričo takih nepravilnosti ugotavljati številčno stanje svojih pravih muzejsko-etnografskih predmetov. Skrajno površnost dosedanjega inventariziranja bi lahko prikazali še z mnogimi drugimi primeri: svežnji raznih puščic, zbirke pisanic in drugih predmetov so inventarizirani kar pod eno inventarno številko, nekateri predmeti pa so celo dvakrat vpisani v inventarno knjigo, kar se je zgodilo večidel zaradi tega, ker so zapisane inventarne številke s predmetov sča-

soma izginile. V mnogih primerih pa so predmete kar enostavno opremili z inventarnimi številkami na listkih. Ko so predmete prelagali, so ti listki velikokrat odpadli.

Jasno je, da spričo take in podobne pomanjkljivosti ter površnosti v dosedanjem inventariziranju tudi po pregledu, ki smo ga opravili po osvoboditvi, nikakor še ni mogoče ugotoviti dokončno točnih števil, zakaj morali bi poprej vse predmete popolnoma na novo inventarizirati. In prav to je tudi ena naših najvažnejših internih muzejskih nalog, da se namreč v bližnji bodočnosti lotimo ponovne, zares popolne in vzorne inventarizacije muzejskih zbirk v obliki kartotečnega sistema, ki se je že z uspehom uveljavil v vseh naprednejših evropskih muzejih.

Vse polno pomanjkljivosti pa zasledimo še dalje, če podrobno pregledamo bistveni del inventarizacije posameznih predmetov. Kako je z opisi predmetov, ali so izčrpno navedeni podatki glede njih provenience itd.? Na vsa taka in podobna vprašanja nam muzejske inventarne knjige večidel ne vedo nič povedati ali pa nam v mnogih primerih silno skopo odgovarjajo. Pri predmetih, prevzetih od Narodnega muzeja, je taka molčečnost in redkobesednost inventarnih knjig še kolikor toliko razumljiva, zakaj bivši Kranjski deželni muzej ni imel z izjemo W. Schmidta nobenega kustosa, ki bi se zares temeljito brigal za etnografske zbirke ter poleg drugih opravkov izvedel tudi njih inventarizacijo kolikor mogoče popolno. Pokojni dr. Stanko Vurnik, zaslužni kustos Etnografskega muzeja, si je sicer prizadeval, kako bi to staro, skrajno pomanjkljivo inventarizacijo izpopolnil. Opisal je v inventarnih knjigah precej predmetov ter skušal hkrati določiti njih provenienco v širšem geografskem obsegu (n. pr. ta peča je iz Gorenjske, ona iz Bele Krajine, ta avba iz Koroške, ona iz Notranjske itd.). Toda tako naknadno določanje provenience je brezpogojno povezano s podrobnim študijem muzejskih zbirk in dobrim poznavanjem etnografskih predmetov, ki so še na terenu v zasebnih rokah, ter predstavlja zaradi tega v mnogih primerih zelo težavno delo, ki je njegov rezultat šestokrat le domneva. Kaj značilno je za tako delo, da se mnoge Vurnikove dodatne označbe o provenienci končujejo z vprašanjem. Glede predmetov, ki si jih je Etnografski muzej pridobil v času svojega obstoja, pa moramo načelno reči, da težko opravičimo njih pomanjkljivo in površno inventarizacijo. Morda bi našli nekaj opravičila za one inventarizirane predmete, ki jih je muzej kupil v ljubljanskih antikvarijatih. Le-ti so iz raznih vzrokov namenoma zamolčevali provenienco prodanega predmeta, pogosto zavoljo tega, da ne bi izdali njegovega prvotnega lastnika. Kako so se ti »lastniki« polastili v nekaterih primerih raznih starin v muzejih ali na terenu, vemo predobro iz predvojne prakse z antikvarijati. Danes, ko imamo v naši novi Jugoslaviji zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti FLRJ, moramo z njegovo pomočjo storiti vse, da ne bodo več prihajali razni starinski predmeti v antikvarijate in muzeje na tak površen in sumljiv način. Pomanjkljivo inventarizacijo Etnografskega muzeja bi lahko ponazorili še z mnogimi drugimi primeri, kar pa bi nas predaleč vodilo. Resnici na ljubo bomo raje končno ugotovili, da

muzejske inventarne knjige obsegajo tudi mnogo pozitivnih strani. Pri tem mislimo na vzorno inventarizacijo, ki jo je v tretji knjigi od št. 2097 do št. 2577 opravil kustos dr. Franc Kos.

Iz inventarnih knjig posnemamo sledeče številčno stanje raznih predmetov, pridobljenih do osvoboditve maja 1945:

Narodni muzej je odstopil l. 1923 skupno	3502 predmeta
Etnografski muzej si je v letih 1923/45 (maja) nabavil	2212 predmetov
Skupno je torej na podlagi inv. knjig do osvoboditve	5714 predmetov

Podroben pregled vsega muzejskega inventarja na podlagi inventarnih knjig pa ugotavlja sledeče stanje:

Predmetov, ki je njih identiteta ugotovljena, je dejansko	5413
predmetov pa, ki so sicer inventarizirani, a jih doslej še nismo mogli najti med inventarjem, je približno	301
Končno število soglaša z zgoraj navedenim stanjem	5714

Pri tem pa je treba seveda upoštevati, da smo našli v zbirkah približno 450 predmetov, ki nimajo nobenih inventarnih številčk. Verjetno je, da je med temi predmeti mnogo takih kosov, ki so že bili inventarizirani, a so se njih inventarne številke zabrisale ali pa porazgubile (inv. listki!). Njih identiteto bomo morali o prvi priliki ugotoviti v inventarnih knjigah. Vzporedno s tem se bo število manjkajočih predmetov (301) zmanjšalo.

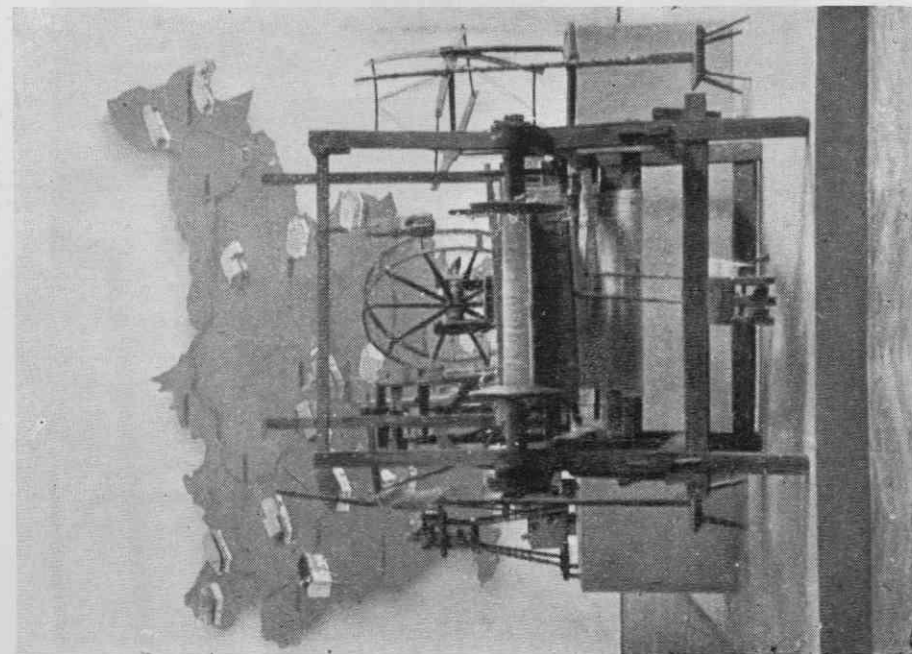
Poglejmo dalje, kaj nam inventarne knjige povedo o provenienci predmetov:

Gorenjska	661 inv. številčk
Dolenjska	210 " "
Notranjska	32 " "
Ljubljana z okolico	54 " "
Bela Krajina	511 " "
Štajerska	46 " "
Prekmurje	97 " "
Koroška	65 " "
Slov. Primorje z Istro	7 " "
Beneška Slovenija	2 " "
Brez označbe provenience, sicer pa večidel Kranjska	2796 " "
Hrvatska, Srbija, Makedonija itd	217 " "
Ostale slovanske dežele	42 " "
Razne evropske dežele	39 " "
Razne dežele izven Evrope	752 " "
Razno etnografsko ilustrativno gra- divo, razni pisarniški, foto-labora- torijski in drugi podobni inventar	183 " "
Skupno	5714 inv. številčk

Ta številčni pregled muzejskega inventarja glede na njegovo provenienco je nedvomno zelo poučen, saj nam najbolj osvetljuje kranjski značaj muzeja ter nas obenem opozarja na naloge, ki jih bo treba v bodočnosti izvršiti. Gornje številke nam med drugim povedo, da imamo v naših zbirkah 2796 inventariziranih predmetov, torej približno polovico vseh predmetov, ki je njih/ točnejša provenienca sicer neznana, a po raznih znakih moremo sklepati, da izvirajo večidel iz raznih pokrajin bivše Kranjske. Ako temu številu prištejemo število predmetov iz Gorenjske, Dolenjske, Ljubljane in njene okolice, Notranjske ter Bele Krajine, razen tega pa približno 2500 predmetov obsegajočo Grebenčevo etnografsko zbirko, ki nam jo je po osvoboditvi prepustil Narodni muzej ter povrh tega še približno 700 predmetov, ki jih je v času okupacije nabral Grebenc v kranjskogorsko-rateškem okraju in ki smo jih kmalu po osvoboditvi s sodelovanjem Federalnega zbirnega centra prepeljali v muzej, potem dobimo v skupnem številu približno 7500 predmetov, ki v zbirkah našega muzeja izvirajo iz Kranjske. Ta ugotovitev je važna predvsem zategadelj, ker nam najbolj prepričevalno potrjuje, da Etnografski muzej v svojih zbirkah še močno razodeva dediščino etnografskega oddelka bivšega Kranjskega deželnega muzeja ter v bistvu nadaljuje njegovo tradicijo. V tem se nam najbolj nazorno kaže ves dosedanji odnos Etnografskega muzeja in raznih zbiralcev do terena, vse njih muzejsko delo, ki je bilo, kakor gornje številke govore, usmerjeno skoraj izključno na ozemlje bivše Kranjske. Če pa nato še pogledamo, katere pokrajine bivše Kranjske prednjačijo po številu razstavnih predmetov, najdemo, da sta Gorenjska in Bela Krajina neprimerno bolj zastopani v muzejskih zbirkah, kakor pa ostale slovenske dežele, na priliko Dolenjska in Notranjska. Tudi to dejstvo je važno in poučno, ker nam še podrobneje in natančneje prikazuje odnos Etnografskega muzeja in njegovega predhodnika do terena. Preobširno bi bilo, če bi v tem poročilu naštevali različne vzroke, ki so privedli do takšnega stanja v zbirkah Etnografskega muzeja. Med vzroki so brez dvoma nekateri, ki so docela razumljivi in povsem opravičljivi. Tičejo se na priliko zlasti Primorske in Koroške, kjer je bilo vsako delo na terenu po prvi svetovni vojni docela nemogoče ali pa je bilo vsaj povezano z velikimi težavami. Dalje je enemu izmed poglavitnih vzrokov ime pomanjkanje etnografskih delavcev, kar je bilo, kakor piše Franjo Baš v svojem nekrologu (CZN 1932), posvečenem dr. Vurniku, med drugim razlog, da je dr. Vurnik pristopil k delitvi etnografskega dela: Podravje je ostalo Mariboru, ostala Slovenija pa Ljubljani. Med vzroki, ki jih nikakor ne moremo opravičiti ter so znak skrajno površnega pojmovanja etnografsko-muzejskega dela, pa je prav gotovo pomanjkanje vsakega pregleda nad muzejskimi zbirkami, pomanjkanje vsake načrtnosti v zbiranju etnografskih predmetov, velika odvisnost od slučajnih, priložnostnih nakupov in daril. Vse take in podobne napake, ki pričajo, da Etnografski muzej v času svojega 20-letnega delovanja ni znal obračunati z negativnimi postavkami etnografskega oddelka bivšega Kranjskega deželnega muzeja, pa se še jasneje kažejo, če pregledamo razne vrste predmetov iz kmečke

materialne kulture, zastopane v muzejskih zbirkah. Ugotovili bomo, da je na primer poljedelskega orodja zelo malo v naših zbirkah in da nam manjka cela vrsta najvažnejših primerkov. Ko smo lani preurejali razstavne zbirke, smo si morali koso, srp, cepec, grablje itd. šele nabaviti, da smo vsaj za prvo silo nakazali v naših zbirkah oddetek kmečkega poljedelskega orodja. Živinske opreme in poljedelskega orodja je bilo po vojni skupno nekaj nad 20 kosov, kar ni nobeno pravilno razmerje s številom predmetov iz ljudsko-umetniških zbirk, kjer smo našli 522 panjskih končnic, 280 ljudskih slik na steklo, 142 kosov nabožne plastike itd. Med vsemi zbirkami pa so zbirke tekstilij po številu najbolj zastopane v našem muzeju. Ljudskih tekstilij je nekaj nad 2600 kosov, torej približno polovico vseh predmetov, nabavljenih do konca vojne. To število nam najbolj zgovorno dokazuje, kako so se predmeti iz raznih drugih etnografskih področij zanemarjali. Izjemo predstavlja deloma ljudska umetnost. Če natančneje pregledamo zbirke slovenske ljudske noše, pa bomo tudi tu odkrili mnogo vrzeli. Svilenih rut je na primer cca. 215, peč 250, avb nad 100, medtem ko je moških suknjičev samo 8, irhastih hlač 7, škornjev z zavihami 2 para itd. Pri vsem tem velikem številu tekstilij zbirka slovenske ljudske noše torej še daleč ni popolna, saj muzej zlasti pogreša razne tipe moške noše ter poglavitne tipe noš iz Slov. Primorja, Koroške in Štajerske, pa tudi od drugod. Res je, da je bilo slovensko ljudsko nošo mogoče večinoma rešiti v raznovrstnih tipih in inačicah le v letih 1821 do 1900, to je v času obstoja in delovanja Kranjskega deželnega muzeja, vendar je naravnost nerazumljivo, da je Etnografski muzej, ki je njegova prva dolžnost, skrbeti za objekte slovenske ljudske kulture, na primer nakup svojstvene slovenske žiljske noše odklonil, kupoval pa je na drugi strani razne primerke makedonske noše. Take ali drugačne pomanjkljivosti iz naših sedanjih zbirk naj nam bodo danes resno opozorilo, da odnose muzeja do terena preusmerimo in jih postavimo na pravo podlago. Brezpogojno bodo morala biti naša pota na terenu v pogledu zbiranja novih predmetov strogo načrtna, sistematična, imeti bodo morala vedno pred očmi sedanje pomanjkljivo stanje etnografskih zbirk in bodočo popolnejšo ureditev muzeja kot centralne etnografsko-muzejske ustanove na Slovenskem.

Nove zbirke. Po osvoboditvi so muzejske zbirke do konca novembra 1947, torej približno v dobrih dveh letih, narasle za cca. 3500 novih predmetov. Skupno imamo potemtakem nad 9000 predmetov. Med inventarjem, ki ga je muzej po osvoboditvi na novo pridobil, je največ predmetov, ki jih je Narodni muzej odstopil v okviru tako imenovane Grebenčeve zbirke. Teh predmetov je približno 2500. S tem odstopom je bil končno edino pravilno rešen spor, ki je v času okupacije nastal med Narodnim in Etnografskim muzejem glede Grebenčeve zbirke. Vsekakor je zelo značilno, da te zbirke svoječasno ni kupil Etnografski muzej, kar bi bil nedvomno dolžan, temveč Narodni muzej, ki je tako rešil za slovensko etnografijo zelo dragocen predmet. V bodočnosti bo treba Grebenčevo zbirko temeljito pregledati ter nato o njej poročati. — Preostalih

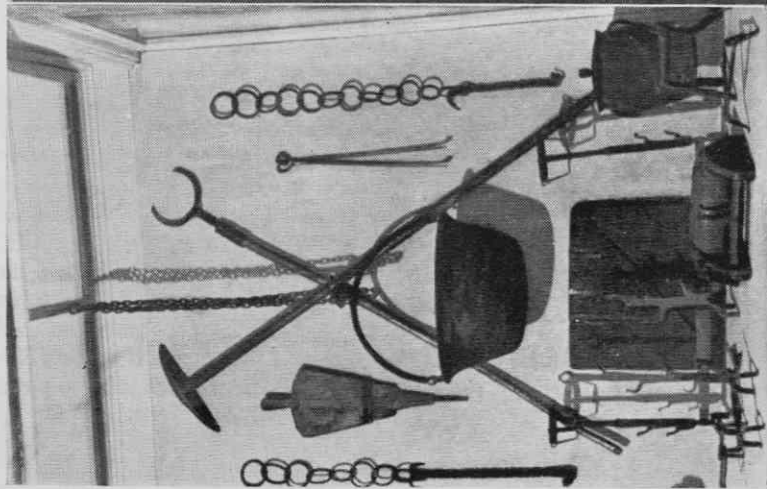
Iz preurejenega Etnografskega muzeja v Ljubljani

Levo: Pogled v dvorano materialne kulture. (Foto Vlastja.)

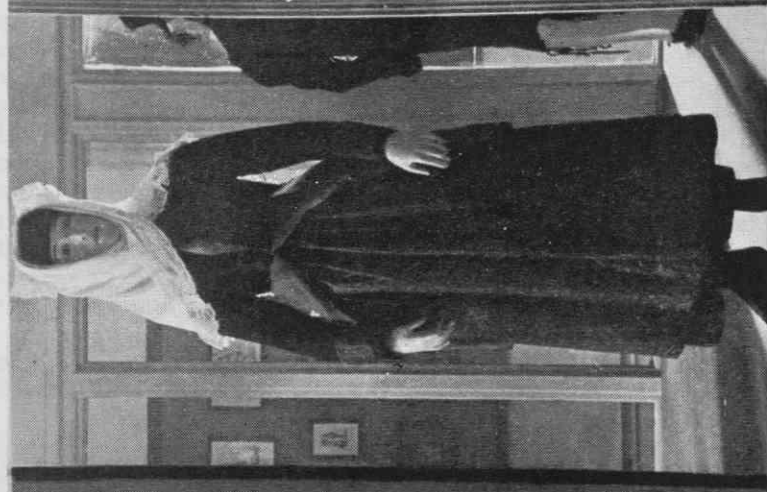
Zgoraj: Tesarska strešna skrinja za moko iz Haloz
Začetek 19. stol.

(Foto »Ljudska pravica«.)

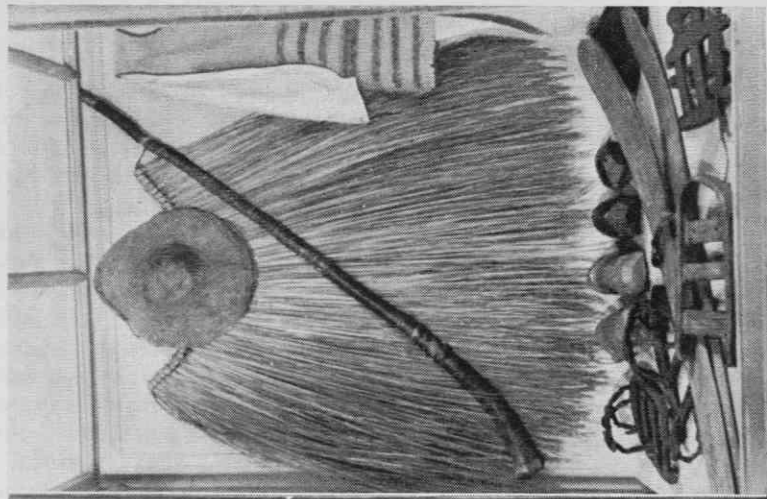

Skupina ognjišče

Ljublj. okoličanka iz 1. pol. 19. stoletja
(Foto Vlastja, »Tovariš«.)

Pastirski ličnat plašč, rog, smuč, krplje itd.

cca. 1000 predmetov nam je deloma dodelil Federalni zbirni center (med njimi je cca. 700 kosov iz zbirke, ki jo je Grebenc v času okupacije nabral v kranjskogorsko-rateškem okraju), deloma smo jih kupili, nekaj pa nam jih je bilo podarjenih.

Med darili moramo na prvem mestu omeniti kompletno žensko ljudsko nošo iz Barkovelj pri Trstu, podarila nam jo je na našo prošnjo, objavljeno v naših časopisih, Lojzka Plesničar iz Trsta. Nadalje moramo navesti star branjevski koš iz l. 1825, po poreklu iz Ortneka na Dolenjskem. Poklonil ga je našemu muzeju antikvar Anton Demšar iz Ljubljane. Nekaj vezenin žumberačko-dalmatinskih nam je daroval Božo Račič, ki smo z njegovim posredovanjem dalje oskrbeli zamenjavo naših novih tkalskih krosen (statev) s starimi belokranjskimi iz Adlešič. Potem so nam darovali: Tone Gulič-Orlôv iz Koprive na Krasu »košuljo«, to je iz srobota pleteno košaro za lešnike, Franc Gec in Tona Tonétova iz Koprive kamnit možnar s kamnitim tolkalom, župni urad iz Stare cerkve pri Kočevju dva votivna konjička iz Koblarjev, Boris Orel starega votivnega konjička iz Utika pri Vodica, več drugih voščenih votivnih darov ter pustno kamelo iz Suhe Krajine, Luka Šolar iz Kroke več figur k božičnim jasicam, Rudolf Andrejka eno leseno čutaro, Marija Kostanjevec iz Nove vasi na Ptujskem polju ženitovanjsko krono, ki je visela pod stropom, Prodajni zavod za domačo in umetno obrt 2 prekmurska »dožnjeka«, Frančiška Feigl nekaj raznih vzorcev itd. Naposled ne smemo pozabiti, da nam je Pokrajinski muzej v Mariboru daroval 4 značilne štajerske skrinje, Mestni Ferkov muzej v Ptuj pa je poklonil nekaj raznovrstnega izvenevropskega etnografskega gradiva. — Župni urad v Beli cerkvi pri Novem mestu nam je izročil v shrambo dve nabožni ljudski plastiki (sv. Florijana in sv. Štefana) ter eno sliko na steklo, Peter Brelih nam je posodil za razstavo tri lesene pustne krinke iz Cerknega na Primorskem, Lojz de Reggi pa eno votivno podobo s Koroškega.

V zbirkah, ki smo jih po osvoboditvi kupili, najdemo nekaj predmetov specialne etnografsko-muzeološke vrednosti: »žlahtna jopa«, redek in etnografsko dragocen del slovenske ljudske noše, ki jo je nosila ljubljanska okoličanka v prvi polovici 19. stoletja; moški kozuh iz okolice Polhovega Gradea; dve krinki vzhodno-štajerske pustne figure »kurent«; pustna krinka »gambela« s Ptujkega polja; stara kmečka vrata iz Vodice, poslikana s figuro avstrijskega vojaka v beli uniformi ter datirana z letnico 1782; star čoln slovenskih ribičev iz Nabrežine pri Trstu, znan pod imenom »čupa« (narejen iz drevesnega debela hoje); star poljedelski voz z značilnimi starimi kolesi »križevci« iz Vel. Poljan pri Ortneku; primerki ljudske prekmurske keramike; pletarski prekmurski in štajerski izdelki itd.

Med predmeti, ki nam jih je dodelil Federalni zbirni center, sta predvsem dragocena dva pasova starih kranjskih »furmanov«, iz Grebenčeve kranjskogorsko-rateške zbirke pa razni kosi pohištva (postelje, stoli, zibelke, omarica za uro itd.).

Z vsemi temi in tudi drugimi predmeti, ki jih nismo navedli (n. pr. razno poljedelsko orodje, brana itd.), smo izpolnili nekaj vrzeli v naših

razstavnih zbirkah ter smo lahko uspešno izvedli letošnjo preureditev muzeja. To pa je šele začetek vsestranskega izboljševanja muzejskih zbirk.

Prepariranje in konserviranje zbirk. Ko smo pregledovali stare zbirke muzeja, smo mogli marsikje ugotoviti, da niso ravno v najboljšem stanju ter da ni bilo ukrenjeno vse, da bi bile kar najuspešneje konservirane. Poglavitno oviro uspešni konservaciji predstavlja občutno pomanjkanje ustreznih depojev za različne vrste predmetov. Zlasti je pravilno konserviranje izredno važno za ljudske tekstilije, ki jih je v naših zbirkah, kakor smo poprej omenili, nekaj nad 2600 kosov. Zdaj so razne tekstilije shranjene v kmečkih skrinjah ter v primernih škatlah, kar ne predstavlja ravno najbolj vzorne konservacije, v mnogih primerih celo slabo in pogubno. Pravilno je, da so tekstilije, med njimi zlasti noše, spravljene v posebnih, v vsakem pogledu ustreznih omarah, čipke še posebej v priročnih mapah itd. Izmed ostalih predmetov potrebuje dalje ljudska plastika posebnih omar, pa tudi razni drugi inventar. V Etnografskem muzeju je bilo v prvi vrsti konserviranje tekstilij najbolj zanemarjeno. V tem pogledu je muzej tako rekoč brez tradicije, brez ustaljenih lastnih izkustev. Zaradi tega je muzejski preparatorsko-konservatorski oddelek veliko pridobil, ko je bila letos muzeju dodeljena Jelka Urhova, da poskrbi v prvi vrsti za dobro in pravilno konserviranje tekstilij. Da bi se v tej stroki kar najbolj izobrazila, jo je vodstvo muzeja poslalo za več dni v Etnografski muzej v Zagrebu, razen tega pa v Pokrajinski muzej v Mariboru. V obeh muzejih se je J. Urhova seznanila z vsemi metodami uspešnega konserviranja tekstilij.

Depoji ne smejo biti neki nedostopni magacini, shrambe, prenatrpane z različnimi predmeti tako, da ne nudijo nobenega pregleda. Depoji so pravilno tako urejeni, da je deponirani predmet lahko vsak čas dostopen znanstveniku v proučevanje ter da preparator in konservator brez večjih težav lahko zmerom kontrolirata njegovo stanje. Prav zaradi tega, ker ima naš muzej svoje zbirke spravljene po neprimernih shrambah, ki otežkočajo pregled, vrhu tega pa so razmeščene v raznih prostorih, v kleti, foto-temnici, na podstrešju, v upravnih prostorih in končno v vitrinah v razstavnih dvoranah, je nujno potrebno, da tem bolj bdimo nad njimi, da bi nam ne propadle. Preparatorsko-konservatorski oddelek se zaveda vseh svojih nalog, ki jih mora spričo takega stanja muzejskih depojev opraviti. Tako je bilo do danes v pogledu prepariranja in konserviranja zbirk opravljenega mnogo važnega dela pod vodstvom D. Vahtarja, v bodočnosti pa se bodo načini konserviranja še v izdatnejši meri izboljšali. Materiala za prepariranje in konserviranje, raznih priprav itd., si po osvoboditvi nabavljamo v takem obsegu in taki meri kot nikoli poprej. Vse to nam je jamstvo, da bomo uspeli, zbirke ohraniti kar najboljše za bodočnost.

Razstava zbirk. Zbirke so bile pred vojno in v času okupacije razstavljene v eni sami dvorani in v skromnem delu hodnika pred vhodom v dvorano, kar se pravi, da je Etnografski muzej ne samo s svojimi zbirkami, temveč tudi v pogledu razstavnih prostorov zaostal na koncu 19. sto-

letja, na stari siromašni razvojni stopnji etnografskega oddelka bivšega Kranjskega deželnega muzeja, ki je etnografiji vseskozi skopo odmerjal eno samo dvorano. Razstavna dvorana Etnografskega muzeja je bila sila nepregledna, saj je bila prenatrpana z velikimi razstavnimi vitrinami, v katerih so bili predmeti na gosto razstavljeni drug poleg drugega. V tej dvorani so se gnetle zbirke vseh mogočih etnografskih panog: ljudska noša in razne druge tekstilije, ljudska umetnost, pohištvo in slabo prirejena notranjščina gorenjske kmečke hiše itd. Zaradi tega ni bilo v razstavnem prostoru najti nobenega pravega reda, nobenega sistema v ureditvi, ponekod nobenega pravega preglednega grupiranja predmetov, da ne govorimo o drugih višjih razstavnih vidikih, ki v takem položaju ne bi mogli priti do izraza. Jasno je, da je Etnografski muzej s tako urejeno razstavno dvorano in s svojimi skromnimi, nepopolnimi razstavnimi zbirkami kaj slabo predstavljal slovensko etnografijo. Uprava muzeja se je sicer v letih pred vojno in deloma v času okupacije trudila, kako bi izboljšala stanje razstavljenih zbirk v dvorani in na hodniku, vendar zaradi pomanjkanja prostorov te svoje težnje ni mogla uveljaviti tako, kakor je hotela.

Etnografski muzej je vojno-okupacijsko dobo srečno preстал. Zbirke so l. 1944 spravili iz razstavnih prostorov in depojev v posebno zaklonišče, prirejeno v kletnih prostorih Narodnega muzeja, da bi bile tako varne pred bombardiranjem. Kmalu po osvoboditvi so zbirke zopet prenesli v razstavne prostore in depoje v I. nadstropju. Zaklonišče in vsa ta prenašanja so zbirkam in posameznim predmetom le tu in tam škodovali. V dvorani in na hodniku so zbirke razstavili po starem.

Nova uprava Etnografskega muzeja se je takoj po prevzemu svojih poslov resno zavedla vseh vprašanj, ki jih bo treba čimprej rešiti, med drugim je uvidela, da je tak obseg razstavnih prostorov ne samo nemogoč, temveč tudi prav nič časten za slovenski narod. Novo vodstvo Narodnega muzeja je bilo z nami prav istega mišljenja. Ugotovitvam so takoj sledila dejanja. Z Narodnim muzejem smo se sporazumeli, da prevzamemo od njega z nekaj izjemami celotno Grebenčevo etnografsko zbirko ter da dobimo na razpolago v razstavne namene ves levi del muzejskega hodnika v I. nadstropju. Ko smo pregledali zbirke in ko je tudi Narodni muzej izpraznil levi del hodnika, smo se z veseljem lotili delne preureditve muzeja. Prvi del hodnika smo posvetili kmečki materialni kulturi, kakor jo kažejo notranjščina kmečke hiše, hišno gospodinjstvo, gospodarstvo, živinoreja, ljudska obrt in podobno. V tem delu smo Grebenčevo zbirko temeljito preuredili, izločili iz nje vse, kar ne spada v ta razstavni oddelek, ter jo izpopolnili z našimi razstavnimi zbirkami. V drugem delu hodnika smo razstavili ljudsko umetnost: slike na steklo, panjske končnice, nabožno plastiko itd., medtem ko smo zadnji del hodnika pred vhom v razstavno dvorano namenili preji, tkalstvu, raznim delom ljudske noše, ljudskemu pravu ter običajem. Iz razstavne dvorane so bili tako prenešeni vsi ljudsko-umetniški predmeti na hodnik, na njih izpraznjenem mestu na steni smo razstavili ilustrativno gradivo k slovenskim ljudskim pošam. Restavrator Maksim Gaspari je po Valvasorju predstavil

v risbi nekaj pglavitnih tipov slovenske ljudske noše v 17. stoletju, poleg tega pa je izgotovil svoje največje in za našo etnografijo zelo pomembno delo: veliko karto slovenske ljudske noše v 19. stoletju s 33 raznimi tipi in inačicami. M. Gaspariju je pri tem delu večidel služilo za podlago ilustrativno gradivo K. v. Goldensteina, N. Arsenovića, K. Rusa i. dr. S to veliko karto smo vsaj deloma zamašili vrzel, ki se kaže v razstavnih zbirkah slovenske ljudske noše.

Po vsej tej delni preureditvi pa je bil položaj Etnografskega muzeja še zmerom nemogoč. Čeprav je pridobil precejšen del hodnika, je še vedno imel eno samo razstavno dvorano, ki ni bila niti organično povezana s hodnikom. Mimo tega njegovi razstavnim prostorom nikakor niso bili v pravilnem sorazmerju s številom razstavnih dvoran, ki sta jih imela Narodni in Prirodoslovni muzej. Da se odpravijo ti nedostatki in da dobijo vse muzejske ustanove razmeram primerne razstavne prostore, je Ministrstvo za prosveto s svojim aktom IV. št. 2274/I z dne 21. januarja 1947 med drugim predvsem odločilo, da dobi Etnografski muzej tri dvorane v pritličju Narodnega muzeja ter del hodnika v pritličju.

Meseca februarja 1947 je Etnografski muzej skupno z Narodnim in Prirodoslovnim muzejem pristopil k temeljiti preureditvi muzejskih prostorov in zbirk. Dne 1. maja 1947 je bila razstava zbirk v novih prostorih urejena. Tri nove razstavne dvorane, ki nam jih je prinesla letošnja pomladanska preureditev, so omogočile, da smo zbirke razstavili mnogo pregledneje in smotrneje, kot doslej. Te tri razstavne dvorane so prav za prav narekivale predstavo slovenske ljudske kulture v treh pglavitnih skupinah: 1. Slovenska kmečka hiša, njeno gospodarstvo, gospodinjstvo ter obrt; 2. Slovenska ljudska noša; 3. Slovenska ljudska umetnost in običaji. — Taka porazdelitev kaže razvoj ljudske kulture od njenih gospodarskih osnov k vsem ostalim oblikam ljudskega življenja, kaže končno, da je tudi duševna kultura zelo povezana z materialno.

V prvi in največji razstavnii dvorani visi na steni velika karta slovenske kmečke hiše kot izhodišča razstavljenih predmetov. V tej dvorani je razstavljen značilen primerek starega kmečkega voza iz ribniške okolice, razstavljeno je dalje razno poljedelsko orodje, živinska oprema, lovske pasti, razno hišno-kuhinsko orodje in posodje, pletarski izdelki, kmečko pohištvo, hišna obrt itd. V drugi dvorani, dvorani slovenske ljudske noše, so razstavljene lutke (manequini) slovenskih ljudskih noš iz prve in druge polovice 19. stoletja, skupno 9 ljudskih noš. Med njimi je na novo razstavljena ljubljanska okoličanska noša iz prve polovice 19. stoletja. Razstavljene tipe noš dopolnjuje velika karta slovenske ljudske noše v 19. stoletju ter mnogo drugega zgodovinsko pomembnega ilustrativnega gradiva, med katerim so zlasti važne risbe noš iz 17. stoletja. Dve stenski vitrini v tej dvorani kažeta nekaj najpristnejših in najznačilnejših delov in primerov slovenske moške in ženske ljudske noše, med drugim pastirski plašč iz ličja, kmečke smuči, moški kožuh, razna značilna oblačila, pokrivala, dalje obuvala, pasove, okrasje itd. V dvorani ljudske umetnosti in običajev je prikazana ljudska keramika, razstavljena so votivna božje-

potna darila, preslice, pipe, modeli za mali kruhek ter pecivo mali kruhek, velikonočne pisanice itd. V drugi vitrini je razstavljena ljudska nabožna plastika, na steni so razobešene votivne podobe, ljudske slike na steklo, poslikane panjske končnice ter nekaj drugih primerov ljudskega slikarstva oz. rezbarstva. Iz sveta slovenskih ljudskih običajev je prikazana pustna žival »gambela« in krinka kurenta s Ptujskega polja, dalje »kamela«, pustna klopotača iz Suhe krajine, razstavljene so tri lesene pustne krinke iz Cerknega na Primorskem itd. — Vseh razstavljenih predmetov je po številu točno 635, torej ni razstavljena niti desetina vsega muzejskega inventarja. Ko bo Narodni muzej izpraznil del hodnika v pritličju, ki nam je bil obenem z dvoranami dodeljen, se bodo s tem razstavne možnosti brez dvoma izdatno povečale. Tako nameravamo na hodniku v okviru posebnega oddelka med drugim razstaviti star čoln slovenskih ribičev iz Nabrežine, ki smo ga letos pridobili za muzej, dalje v vinogradniškem oddelku veliko prešo, ki nam jo bo odstopil Mestni Ferkov muzej v Ptuj, potem pa razni inventar naših starih obrtnih delavnic in podobno. — Naposled je vredno posebej omeniti, da smo razstavne zbirke opremili z mnogimi primernimi napisi, kar se je menda prvič zgodilo v našem muzeju.

Jasno je, da nam je le z razstavki, ki so jih po osvoboditvi pridobili za muzej, uspelo, da smo s preurejeno razstavo v novih prostorih lahko pokazali primeren prerez slovenske ljudske kulture. Če skušamo to razstavo kritično oceniti, bomo pa ugotovili, da je njena pomanjkljivost navzlic novemu gradivu še zmerom ta, da je večidel omejena na predele bivše Kranjske, povrh tega pa da ne zajema vseh etnografskih panog. Če bi imeli še kaj več razstavnega prostora na razpolago, bi prav gotovo z mnogimi razstavki, ki so zdaj shranjeni v depojih, lahko še marsikaj novega prikazali in številne inačice bi nam še bolj osvetlile ta ali oni razstavljeni predmet, toda dvomimo, če bi razstava bila z njimi bistveno izpopolnjena. Zatorej lahko rečemo, da je sedanja razstava z nekaj izjemami verno zrcalo vsega dobrega in značilnega, kar premore naš muzejski inventar. Predobro se zavedamo raznih vrzeli, ki jih kaže razstava, pa je zato ena prvih naših nalog, da jih z načrtnim zbiranjem novih predmetov izpolnimo. Prav zaradi tega, ker so naše zbirke danes še nepopolne, smo predstavili slovensko ljudsko kulturo v neki splošni etnografski podobi, to se pravi, predstavili nismo nekih zaključenih etničnih predelov in tudi nismo zajeli vseh vrst kmečke kulture od preprostejših razvojnih stopenj do popolnejših, visoko kulturnih, temveč smo od vsake etnografske panoge, ki je zastopana v našem inventarju, prikazali le nekaj značilnih primerkov, sistematično urejenih po ustreznih skupinah. Posebej moramo pripomniti, da nam je razstavo v veliki meri otežkočalo dejstvo, da so mnogi predmeti v inventarnih knjigah brez provenience in da cela vrsta razstavkov v naši etnografiji še ni podrobno raziskana. Ko bo znanost opravila svoje delo, zlasti pa, ko se bodo z razstavnimi možnostmi povečale tudi zbirke, nam bo mogoče zasnovati in urediti razstavo slov. ljudske kulture ne samo

po etničnih okrožjih, temveč tudi s poučnih zgodovinsko-razvojnih vidikov, ki smo jih zdaj ponekod le nakazali.

Poudariti pa moramo, da je letošnja temeljita preureditev Etnografskega muzeja važen zgodovinski mejnik v njegovem razvoju. Pri tem je vsekakor značilno, da je šele današnja ljudska oblast pravilno ocenila pomen Etnografskega muzeja, ki ga ima v naši novi ljudski skupnosti. Zakaj pribiti je treba, da se je Etnografski muzej šele leta 1947 v novi Titovi Jugoslaviji premaknil v pogledu razstavnih prostorov s tiste siromašne razvojne stopnje, na kateri je tičal vse od leta 1888, torej skupno približno 60 let. To je kulturni dokument našega novega časa, ki sam po sebi dovolj jasno govori in ne potrebuje komentarjev.

Seveda pa je ta rešitev Etnografskega muzeja, ki je bila nedavno tako učinkovito in velikopotezno izvedena, tudi le prehodnega značaja, zakaj muzeju bo treba slej ko prej postaviti samostojno muzejsko zgradbo, če hočemo, da se bo nadalje razvijal. Kako si zamišljamo ureditev Etnografskega muzeja v lastni zgradbi in v posebnem etnografskem parku, o tem bomo spregovorili v prihodnjem letniku.

Foto-zbirke in razno drugo ilustrativno gradivo. Po osvoboditvi smo nadaljevali z urejanjem obsežne zbirke foto-posnetkov, ki jih je danes nad 3000. Med novimi foto-zbirkami moramo zlasti omeniti zbirko 180 posnetkov iz Slov. Primorja, ki nam jo je dobavil Tiskovni urad pri predsedstvu vlade LRS, dalje nekaj foto-posnetkov arh. Špinčiča. Med darovalci raznih foto-posnetkov sta Jože Karlovšek iz Domžal in Mario Maršič iz Trsta.

Foto-negativov je nekaj nad 1500 ter smo jih večinoma inventarizirali. Nekaj negativov nam je bilo podarjenih (Nada Černe iz Tomaja na Krasu).

Ostalo ilustrativno gradivo obsega sledeče važnejše pridobitve: »Slo-wianšczyzna«, Korytkov album slovenskih in jugoslovanskih ljudskih noš v akvarelih K. v. Goldensteina (odstop Osrednjega drž. arhiva Slovenije); 12 akvarelov stare dalmatinske noše (odstop ODAS); 6 velikih map z risbami iz Grebenčeve zbirke (odstop Nar. muzeja); 44 kopij akvarelov Nikole Arsenovića s slovenskimi in drugimi primerjalno važnimi ljudskimi nošami (oskrbela jih je za naš muzej akad. slikarica Olga Benson s posredovanjem Etnografskega muzeja v Beogradu, ki hrani Arsenovićeve slike v originalu); album ljudskih noš z Jadranskega Primorja; kolekcijo razglednic s hrvatskimi ljudskimi nošami; slike in risbe M. Gasparija itd.

Knjižnica. Po osvoboditvi se je do konca novembra 1947 pomnožila s 649 kosi. Med njimi smo prejeli od Federalnega zbirnega centra doslej 304 kose. Knjižnica šteje po tem porastku 4525 kosov. Upravljanje knjižnice nam seveda spričo takega števila že daje mnogo posla. Pa tudi vprašanje posebnih prostorov za knjižnico bo v bližnji bodočnosti postalo aktualno. Vprašanje uprave smo začasno rešili v lastnem delokrogu tako, da smo knjižničarske posle poverili uradnici B. Pirkovič, ki je letos jeseni dovršila knjižničarski tečaj.

Knjižnico smo izpopolnili s celo vrsto starejše naše in tuje etnografske literature, ki smo jo doslej pogrešali (n. pr. Kuhač, Južno-slovijenske popevke; Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena; Šašel, Biser-nice itd.). Prav tako nismo zanemarjali sodobne etnografske literature. Naročili smo si »Sovjetsko etnografijo«, kupili smo, kolikor smo imeli priliko, nekaj sovjetskih knjig etnografsko-folklornega značaja, a bi jih želeli imeti še več v naši knjižnici. Med darovalci knjig navajamo: Etnografski muzej v Zagrebu, Tiskarna družbe sv. Mohorja v Celju, Zgodovinsko društvo in Pokrajinski muzej v Mariboru, dr. Milovan Gavazzi, Zagreb, itd. Tri ameriške etnografsko-folklorne knjige nam je iz Amerike poslal Anton J. Klančar.

Rokopisi. Antikvar Anton Demšar nam je podaril dragocen pre-pis Antikrista iz začetka 19. stoletja. Njegov prejšnji lastnik Štefan Taussig ga je kupil svoječasno v Dolžanovi knjigarni. Sam Štefan Taussig, uprav-nik knjigarne Cankarjeve založbe, pa nam je poklonil veliko število raznih starih rokopisov, ki predstavljajo večinoma razne ljudske nabožne pesma-ric, zgodbe po sv. pismu in podobno. Naposled nam je Državna založba Slovenije izročila za naš arhiv Möderndorferjev prvotni rokopis sloven-skega etnografskega gradiva, to je rokopis, ki je od Modre Ptice prešel v last Državne založbe in ki ga je avtor na podlagi duplikata pričel letos v povečanem obsegu objavljati v tiskarni Mohorjeve družbe v Celju.

Sodelovanje. B. Orel in M. Matičetov sta sodelovala pri sestavi primorskega in koroškega kulturnega memoranduma za mirovno konfe-rencio, prispevala sta v slovenske dnevnike in revije razne članke, pa tudi daljše razprave (n. pr. v Tovariša, Našo ženo, Slov. poročevalca, Ljudski tednik, Razgleda, Trinkov zbornik). M. Gaspari je ilustriral Jurčičevega Desetega brata, ki je izšel v založbi Slov. knjižnega zavoda. B. Orel je sodeloval pri Triglav-filmu s scenarijem za kulturni film »Kurentovanje na Ptujskem polju« ter pri samem filmskem snemanju na terenu.

Etnografski muzej tesno sodeluje z etnografsko-etnološkim seminar-jem na ljubljanski univerzi ter s Šolo za žensko domačo obrt v Ljubljani. Tako je B. Orel predaval lani v Šoli za žensko domačo obrt o slovenski ljudski obrti ter o slovenski ljudski noši, M. Matičetov pa v etnografsko-etnološkem seminarju letos v novembru o folklori kot živem organizmu, o vprašanju osebnosti v folklori ter o Beneških Slovencih v delu furlan-skega folklorista V. Ostermanna »La vita in Friuli«. B. Orel je dalje kot zastopnik Etnografskega muzeja sodeloval na dveh anketah Ministrstva za gradnje, ki sta obravnavali vprašanje obnove kmečkih domov, ter je predaval v tečaju za vodje tehničnih baz o etnografskem pomenu kmečke hiše. Sodelujemo tudi v veliki meri s Šolo za umetno obrt v Ljubljani ter ob raznih prilikah pomagamo Narodnemu gledališču v Ljubljani s podatki o slovenski ljudski noši.

Naš muzej pospešuje stike tudi z Glasbeno-narodopisnim institutom v Ljubljani, z Zavodom za varstvo spomenikov LRS v Ljubljani ter z

raznimi muzeji v Sloveniji in Jugoslaviji sploh. Kakor posnemamo iz poročila, so nam stiki z muzeji prinesli zelo razveseljive rezultate.

Obiski. Meseca februarja 1946 je naš muzej doživel velik in pomemben dogodek: muzej so obiskali ruski znanstveniki, med njimi folklorist in profesor Moskovske univerze prof. Bogatyrev. Profesorju smo razkazali in pojasnili razstavljene zbirke ter mu poklonili vse letnike Etnologa in razna druga važnejša dela iz slovenske etnografije. Profesor Bogatyrev je zapisal v spominsko knjigo, ki jo hrani Narodni muzej, med drugim sledeče: *»Zbirke slovenskega Etnografskega muzeja predstavljajo veliko vrednost za vse slovanske etnografe, za vse slaviste. Neobhodno je potrebno, zavarovati stare slovenske ljudske objekte na mestu, zlasti etnografske predmete, ki se še hranijo v različnih krajih Slovenije. Dobro bi tudi bilo, če bi posamezne objekte prenesli v Ljubljano in osnovali slovenski 'skansen'«.*

Naloge. Etnografski muzej si je zastavil sledeče naloge, ki jih bo skušal v bližnji in daljni bodočnosti uresničiti:

1. Izpopolniti zbirke tako, da bo muzej zares predstavljal popolno podobo slovenskega ljudskega življenja.
2. Evidenco nad raznimi zbirkami temeljito preurediti.
3. Preurediti depoje.
4. Zgraditi lastno muzejsko poslopje z etnografskim parkom.
5. S posebnimi delovnimi ekipami sistematično raziskati teren.
6. Čim več prispevati k vzgoji novih kadrov etnografskih delavcev.
7. Sodelovati pri izvajanju zaščite etnografskih spomenikov.
8. Objavljati etnografsko gradivo v posebni publikaciji.
9. Znanstveno obdelati z naprednih vidikov vrsto aktualnih vprašanj s področja naše etnografije v »Slov. etnografu«.
10. V okviru ljudskoprosvetnega dela prirejati prenosne etnografske razstave s predavanji po našem podežlju, po šolah, tovarnah in drugod, sodelovati pri izdaji raznih poljudno-znanstvenih knjig etnografskega značaja ter prispevati v naše časopise čim več poljudno-znanstvenih člankov.

*

Ravnateljstvo Etnografskega muzeja si končno šteje v dolžnost, da se iskreno zahvali Ministrstvu za prosveto LRS (oddelku za kulturo, odseku za umetnost in muzeje, računsko-tehničnemu odseku itd.) za vso podporo, ki jo je dajalo v kakršni koli obliki našemu muzeju ter mu tako omogočilo, da se je v znatni meri dvignil iz podedovane zaostalosti. Priznati moramo, da brez primernih kreditnih sredstev, ki jih je našemu muzeju podeljevalo v tem času Ministrstvo za prosveto in ki so znatno večja od predvojnih, nikakor ne bi mogli premakniti razvoja Etnografskega muzeja s tiste točke, na kateri je obstal že davno pred vojno.

Ljubljana, 30. XI. 1947.

Iz preurejenega Etnografskega muzeja v Ljubljani

Pogled v dvorano ljudske umetnosti in običajev. (Foto »Ljudska pravica«.)

»Gambéla«, pustna žival s Ptujkega polja. (Foto »Ljudska pravica«.)

»Sovjetska etnografija« 1947

Milko Matičetov

Sovjetskaja etnografija (= SE) je naslov časopisu, ki izhaja štirikrat na leto pod okriljem Akademije znanosti ZSSR v Moskvi. Že prva številka, ki smo jo imeli možnost videti, je bila za slovenske etnografe pravo odkritje. Tem bolj pa smo zadovoljni, ker je s tekočim letom 1947 omogočeno redno prejemanje SE po pošti.

V primeri z etnografskimi in folklornimi revijami, ki so pred to vojno prihajale v roke slovenskih znanstvenikov iz bližnje in daljne sosesčine (n. pr. dunajska »Zeitschrift für österreichische Volkskunde«, berlinska »Zeitschrift für Volkskunde«, rimski »Lares«, pa tudi praški »Národopisný věstník českoslovanský«, lvovski »Lud«, itd.), je Sovjetska etnografija nekaj povsem drugega. Danes je ta razlika še bolj očitna. Če listamo po docela novih revijah, kakor je n. pr. italijanska »Rivista di etnografia«, in tudi če pregledujemo samo povojne številke ali nove serije starih časopisov, kakor recimo zgoraj omenjeno »Zeitschrift für österreichische Volkskunde« ali francosko »L'Ethnographie«, se nikakor ne moremo otresti vtisa, da je to, kar beremo, nastalo nekam slučajnostno, brez jasno določenega načrta, da o kakem skupnostnem hotenju sploh ne govorimo. Tako poleg dragocenih razprav, ki bi v drugačni zvezi lahko prišle še bolj do veljave, srečujemo tudi stvari, pri katerih bi skoraj mogli reči, da prevladuje lov za eksotičnostjo in novostmi.

Pri SE je podoba drugačna. Vsaka razprava, beležka, vest ali ocena je tako postavljena, da za njo čutiš ne samo voljo urednika ali odbora, ne samo težnje ozkega kroga ljudi, ampak utripe organiziranega dela mogočnega znanstvenega kolektiva. V svojem osrednjem glasilu, ki nam je bilo vse do včeraj žal neznano, so sovjetski etnografi dosegli občudovanja in zavidanja vredno višino. Prav zato bomo odslej tem bolj željno in s tem večjim pridom segali po njem ter se vsestransko, zlasti še v pogledu metode, poglobljali v izkušnje sovjetskih tovarišev-etnografov in se z njimi primerno okoriščali.

Poglejmo to pot, kaj nam povedo prve tri številke letnika 1947. Vsaka izmed teh števil je po svojem obsegu (200—250 strani) kar cel zbornik; vse tri skupaj imajo že približno 700 strani. Vendar pa obsežnost ni odvisna od izredno dolgih spisov; prevladujejo namreč kratke in jedrnatе razprave. Vse gradivo je smotrno uvrščeno v osem stalnih rubrik: 1. Vprašanja splošne etnografije in antropologije; 2. Vprašanja etnogeneze; 3. gradivo in razprave iz etnografije in antropologije ZSSR; 4. Gradivo in razprave iz etnografije in antropologije inozemskih dežel; 5. Iz zgodovine etnografije in antropologije; 6. Beležke, poročila, referati; 7. Kronika; 8. Kritika in bibliografija. Podroben pregled vsebine omenjenih treh števil je v danem okviru seveda nemogoč, ker bi že sami naslovi razprav — okrog 30 — preveč obremenili to poročilo. Zato pa se bomo po posameznih rubrikah dotaknili le vprašanj, ki se nam zde pomembnejša.

Pod prvo rubriko objavlja D. O. Olderogge mikaven prerez iz zgodovine družine in zakona (SE 1947, št. 1). Ker je etnografsko gradivo iz Južne Afrike neredko služilo za odskočno desko raznim teorijam o razvoju prvozne družbe, si je avtor zadal nalogo, pretesti sistem »lobola« in različne oblike zakona med bratanci pri jugovzhodnih Bantu. Po avtorjevem mnenju »lobola« ni navaden odkup neveste; bistvo tega zelo razširjenega običaja obstoji v tem, da patriarhalna družina odda dogovorjeno količino živine v zameno za nevesto in s tem dobi pravico prenosa svojega imena na njene otroke. To zaključno dognanje je za domačo slov. etnografijo na videz indiferentno, Bantu in »lobola« so nam res daleč, toda branje te in podobnih razprav lahko dá marsikatero pobudo tudi raziskovalcem naše davne preteklosti, slovenskega ljudskega prava in običajev. Tako se n. pr. ob avtorjevem tolmačenju avunkulata nehote spomniš na vlogo, ki jo ima v naših starih ljudskih pesmih »stric ujec — materin brat«.

Dalje P. I. Kušner razpravlja o Etnični meji (št. 2), posebej o etničnih mejah v Evropi. Po njegovem imamo tri vrste meja: 1. kjer se srečujejo narodne kulture, ki so si med sabo tuje; 2. kjer se srečujejo sorodne narodne kulture; 3. kjer se srečujejo narodne kulture, ki sicer niso sorodne, a tudi ne močno oddaljene med sabo. Na številnih konkretnih primerih v zvezi z mejami te ali one vrste avtor preučuje pojave kakor: asimilacija (mirna ali nasilna), dvojezičnost, prehajanje tujih navad in običajev itd. Upošteval je tudi naše mejno vprašanje in med uporabljeno literaturo srečamo zbornik »Oko Trsta«. V zvezi s Kušnerjevo razpravo lahko opozorimo še na članek o Načinu upodabljanja narodnostno mešanih predelov na etnografskih kartah (K. V. Kudrjašov; št. 2), čeprav ni v isti rubriki.

M. O. Kosven prikazuje zgodovino pripovedke o Amazonkah (št. 2—3), ki je razširjena po vsej zemeljski krogli in bogato zastopana tako v literaturi (zgodovinski, geografski, umetniški ipd.), kakor v folklori zgodovinskih in etnografskih narodov. Od Herodota dalje so se neverjetno namnožile pripovedi o narodu žensk, ki živijo ločeno od moških, ali o ženskah, ki vladajo nad moškimi. Nešteto je tudi lokalizacij te pripovedke: otočje Indijskega oceana, Daljni Vzhod, Kavkaz, Afrika, »Virginski otoki« in »Rio de las Amazonas« v Ameriki itd. Vzporedno s pojavi skepticizma srečujemo bolj pogostoma neomajno prepričanje v zgodovinsko resničnost teh pripovedi. Do konca 18. stoletja, ko so si izmislili teorijo o »uporu« žensk, ni nihče postavljaj vprašanja, kako in na kakšnih temeljih bi bile mogle nastati take amazonske družbe. Prave razlage še danes nimamo. Avtor ob koncu bežno nakaže način, kako bo mogoče razkriti izvor in zgodovinski smisel amazonstva.

Med vprašanji etnogeneze — pod drugo rubriko — bo tega ali onega morda zanimalo, kaj pravi A. N. Bernštam o Toharih ali Tohrih (SE 1947, št. 3), katerih jezik »kentum« je svoj čas povzročil toliko hrupa v indoevropski filologiji (Tohre same so proglašali za srednje-

azijske »zapadne Indogermance«). Nikakor pa ne smemo molče mimo zgodovinsko-etnografske študije S. P. Tolstova — Mesta Guzov (št. 3). Na tako široki podlagi in obenem tako prepričevalno ni pri nas menda še nihče obdelal kako snov. Ob aralskem morju, zamočvirjenih prostranstvih spodnjega toka Sir-Darje, kjer se danes šopiri trsje in pusto grmičje, nam avtor spretno pričara življenje Oguzov v X.—XI. stoletju. To so bili ribiči na gospodarski stopnji, ki v marsičem spominja na gospodarstvo ribičev neolita in bronaste dobe. Avtor je izkoristil pričevanja zgodovine, arheologije, orientalske književnosti, jezikoslovja, etnografije in folklore.

Tudi pod tretjo rubriko je marsikaj zanimivega za nas, čeprav se gradivo in razprave nanašajo na narode ZSSR. Kot primer jasnega, preprostega, a obenem znanstveno neoporečnega podajanja snovi omenjam prikaz N. A. Kisljakova: Stara poljedelska tehnika in poljedelski obredi pri Tadžikih porečja Hingou (št. 1). Blíže nas, med podkarpatskimi Ukrajinci pa se je poleti 1946 dva meseca mudila v imenu zvezne Akademije znanosti »Zakarpatska mešana ekspedicija« (»mešana« zato, ker je v svojem sestavu imela tri odseke: etnografski — 5 znanstvenih delavcev in nekaj študentov; folklorni — 4 znanstvene delavce in nekaj študentov; atropološki — 3 znanstveni delavci). Celo ekspedicijo je vodil znani ruski folklorist P. G. Bogatyrev, ki ga tudi Slovenci poznamo, saj je februarja 1946. obiskal Ljubljano in naš Etnografski muzej, v Drami pa predaval o »Problemih ljudskega gledališča pri Slovanih«. Iz gradiva, nabranega med ekspedicijo 1946. leta, objavlja I. F. Simonenko, vodja etnografskega odseka, poročilo o Ostankih patronimije in zakonskih odnosih pri Ukrajincih v Zakarpatju (SE 1947, št. 1; podatke o ekspediciji pa gl. v št. 2 med kroniko).

Folklorist in etnograf bosta s pridom segla po Etnografskem gradivu v kirgiškem eposu »Manas« (št. 2) izpod peresa S. M. Abramzona. Le-ta je v št. 1 ocenil ruski prevod »Manasa« (Goslitizdat, 1946), v št. 3 pa zavrnil neko pristransko kritiko tega prevoda. Kirgiška epska trilogija »Manas«, katero je odkril sredi 9. stoletja orientalist Č. Valihanov, v znanstveni svet pa prvi uvedel V. Radlov leta 1885, spada med največje spomenike svetovnega ustnega slovstva, v isto vrsto z Ilijado, Odisejo, Kalevalo.

L. A. Dinces je posvetil obširno in temeljito razpravo Ruskim predkrščanskim svetiščem v luči spomenikov ljudske umetnosti (št. 2). Kakor je poročal že naš dnevni tisk, so se s to razpravo prvi okoristili slovenski arheologi med izkopavanji na ptujskem gradu, kjer so odkrili staroslovensko svetišče — za onima v Arkoni in Kijevu tretje te vrste na celem slovanskem področju. Etnografi in arheologi pa se na primeru omenjene razprave (kakor že zgoraj pri Tolstovu) lahko skupaj učimo širokih znanstvenih pogledov in prijemov določenih vprašanj. Da bi osvetlil staroslovanska svetišča, je Dinces poleg starih knjižnih virov in arheoloških ugotovitev uspešno segel po vzorcih

na vezeninah, pomagal si je z oblikami starih vaških cerkvic in stolpov, nagrobnikov, posmrtnih hišic na kurganih ter celo z obredno pesmijo.

K četrti rubriki ne bi imel kaj pripomniti, pač pa se malo ustavimo ob peti. V. I. Čičerov prinaša tam poučen izrez iz zgodovine ruske folkloristike: Vprašanje osebnosti v delih folkloristov-mitologov sredi 19. stoletja (št. 1). Avtor lepo pokaže protislovja v mitološki šoli, kako so zamisli mitologov o neosebni ljudski umetnosti oddaljevale folkloro od stvarnosti, posebej pa nas seznanja s pogledi treh velikih ruskih folkloristov: F. I. Buslajeva, P. N. Rybnikova in A. F. Hilferdinga. Tako zgodovinsko rubriko bi bilo vsekakor dobro uvesti tudi pri nas. V vsaki panogi je namreč za uspešno tekoče delo nujno potrebno poznavanje naporov in pridobitev predhodnikov. Slovenci razen Kotnikovega »Pregleda slovenskega narodopisja«, ki je zaoral ledino, ne moremo pokazati nič. Prav naš revialni tisk pa bi na tem polju lahko opravil hvaležno nalogo s podrobnimi pretresi posameznih dob, gibanj, osebnosti ipd.

Med beležkami — šesta rubrika — nam N. P. Grinkova in T. A. Krjukova opisujeta, kako »vodijo rusalko« v dveh vaseh voroneške pokrajine. Zlasti obred iz ruske vasi Oskin je presenetljivo podoben slovenskemu pustnemu običaju z »ruso« oz. »gambelo« in gonjačem na Ptujskem polju. Če k temu še primerjamo sliko, objavljeni v SE 1947, št. 1, str. 186 in 187 s filmskimi posnetki v arhivu »Triglav-filma« (izvršenimi februarja 1947) ali pa z izvirno figuro od Sv. Marka niže Ptuja v Etnografskem muzeju v Ljubljani, se nam bo razpršil vsak morebitni dvom glede sorodnosti obeh tako oddaljenih običajev.

Sedma rubrika — kronika — je zelo bogata in nam lahko dá mnogo vzpodbud. Ob naših skromnih razmerah se mora človek res čuditi tako mogočnemu aparatu, kakor se kaže v delu in organizaciji sovjetskih etnografov. Toda istočasno se nam vsiljuje misel, da smo vendarle marsikaj zanemarili, kar bi bili kljub svoji »revščini« lahko zmogli. Razumljivo je n. pr., da si mi ne moremo privoščiti rednega razpošiljanja 15—20 velikih etnografskih ekspedicij letno na teren. Teže pa bi bilo razložiti, zakaj ni Etnografski muzej — dolgo časa edina etnografska ustanova v Sloveniji — v približno 20 letih svojega obstoja do začetka zadnje vojne (v razdobju 1921—1941) organiziral vsaj eno terensko raziskovanje (prvi poizkus je predviden šele sedaj po osvoboditvi za poletje 1948). Iz SE 1947, 1—3 dalje izvemo, da je samo med 19. XI. 1946 in 22. IV. 1947 — torej v dobrih petih mesecih — pri Institutu etnografije v Moskvi branilo kandidate ali doktorske disertacije 16 znanstvenih delavcev. In pri nas? V sedmih letih obstoja stolice za etnologijo in etnografijo na ljubljanski univerzi se je javil z doktorsko disertacijo komaj en kandidat, še ta starejši, samostojen znanstveni delavec. Prav tu se skriva morda naše najbolj pereče vprašanje — pomanjkanje naraščaja. Pozdravljamo SE poleg drugega tudi zato, ker upamo, da nam bo vsaj posredno pomagala pridobiti in navdušiti za naše delo kaj mladih moči. Ko bereš n. pr. poročila o

terenskih raziskovanjih in drugih delih Instituta etnografije, o etnografskem delu tam kje v Jakutiji, o zbiranju in preučevanju jakutske folklore, ali recimo o izrednem odzivu na vsezvezni natečaj za nabiranje folklore (objavljen l. 1946), lahko sklepaš samo eno: da ima naša veda pred sabo veliko bodočnost.

Osmi in zadnja rubrika SE je namenjena kritiki in bibliografiji. V tukajšnjih treh številkah imamo ocene ali vsaj kratka poročila o 50 in več delih raznovrstne vsebine in v najrazličnejših jezikih, tudi v južno-slovanskih, dalje v angleškem, francoskem, italijanskem, španskem itd. Če bi kdaj kak ocenjevalec iskal vzorov, tedaj bi mu lahko priporočili oceno B. Gardanova o delu: V. Abajev, Nartovskij epos. Dzaudžikau 1945 (št. 2). Jasno je, da so si tudi mnenja raznih sovjetskih etnografov večkrat v navzkrižju, vendar o kakem nestvarnem polemiziranju na straneh SE ni sledu. Iz ocen in poročil številnih inozemskih del je lepo razvidno, da kakor sovjetska znanost sploh, tako tudi sovjetski etnografi priznavajo in cenijo vsaki napredek, po drugi strani pa budno zasledujejo sumljive in zmotne teorije, katere so vedno pripravljene ožigosati brez olepšavanja in prizanašanja. V tej zvezi opozarjam na dva sestavka: J. Averkijeva Psihološka smer v sodobni ameriški etnografiji (št. 1) in M. G. Levin, Zgodovina — evolucija — difuzija (št. 2). In končno bi pri bibliografiji (tudi na tem področju smo pri nas siromaki) omenil M. O. Kosvena — Pregled bibliografskih pregledov in literature o etnografiji narodov ZSSR (št. 2).

Na čelu SE stoji uredniški odbor, ki je takole sestavljen: odgovorni urednik prof. S. P. Tolstov, namestnik urednika docent M. G. Levin, ostali člani: dopisni član Akad. znanosti ZSSR A. D. Udalcov, N. A. Kisljakov, M. O. Kosven, P. I. Kušner, N. N. Stepanov. Člani uredniškega odbora so obenem aktivni sodelavci SE. Sploh pa je število sodelavcev SE za naše pojme in ukoreninjene navade kar neverjetno. V prvih enajstih letnikih našega »Etnologa« (gl. Et X—XI, str. 429) je n. pr. sodelovalo vsega 64 ljudi. Tu pa samo v treh številkah l. 1947. srečamo nič manj ko 72 imen sodelavcev, med njimi celo 16 žensk-znanstvenic (v »Etnologu« 1). Poprečno je pri posamezni številki SE 1947 sodelovalo 33 oseb.

Ob zaključku lahko rečemo brez oklevanja, da bo Sovjetska etnografija zaradi visoke vsebinske in načelne vrednosti kmalu postala nepogrešljiv priročnik slovenskim etnografom in folkloristom, pa tudi antropologi, arheologi in drugi naši znanstveniki bodo radi segali po njej.

(Cena posameznim številkam je 22 rubljev, 50 k. Za Jugoslavijo znaša celoletna naročnina 300 din. V Ljubljani se naroča pri Državni založbi Slovenije — Inozemski oddelek, Kongresni trg.)

Spominu Ivana Šašlja

Niko Županič

Kakor z dnevi in tedni v letu smo se srečavali z raznimi poročili in spisi Ivana Šašlja v naših revijah in dnevnem časopisju. Trajalo je to od l. 1880 do njegove smrti 1944. Ivan Šašelj torej celih 64 let ni odložil peresa, ki je vestno beležilo stanje termometra in barometra, razne vremenske pojave, odhod in prihod ptic, življenje gozdnih živali, gibanje ljudstva, odkritja starin, zlasti pa narodne pesmi in pravljice, ljudske šege in navade, pristne in krepke izraze, reke in pregovore itd. Pokojnik je bil neutruden zbiratelj slovenskega narodnega blaga, ki ga je obelodanil in otel pozabljenju. Bil je tipičen etnograf-zbiratelj, ki ni pokazal ambicije, da bi postal etnolog — a ga bo slovenska znanost kljub temu ohranila v trajnem in častnem spominu zaradi njegove marljivosti in vztrajnosti.

Seznamimo se najprej z njegovim življenjem, da bomo videli, v kakih okoliščinah se je gibal ter vršil poleg stanovskih dolžnosti svoje amatersko-znanstveno delo.

I. Š. se je rodil v Mokronogu na Dolenjskem dne 13. majnika 1859. Njegov oče je bil hišni posestnik in pek, novosel iz Borovelj na Koroškem. Ljudsko šolo je obiskoval doma in v Ljubljani, gimnazijo pa je dovršil v Novem mestu, kjer je opravil tudi zrelostni izpit (1879). Kot abiturient je izkopal v Pričinski hosti pri Mokronogu 4000 rimskih novcev, o katerih se je mnogo govorilo in daleč naokoli pisalo. To je napotilo mokronoškega brezposelnega občinskega tajnika Jerneja Pečnika, da se je začel zanimati za prazgodovinsko arheologijo. Dasi kmečkega rodu, je imel prirojen dar, da je znal na terenu izvohati starine. Ker pa J. Pečnik ni imel nikake arheološke predizobrazbe, je znanstveno morda več škodil kakor koristil. I. Š. se je odločil za bogoslovje in je dovršil bogoslovne študije v ljubljanskem semenišču l. 1883. Po novi maši je dobil kaplansko mesto v Šempetru pri Novem mestu (do l. 1885). Potem ga je dobra usoda zanesla na Belokranjsko, v malo privrško župnijo Adlešiče, kjer je postal duhovni pomočnik obolelemu župniku Lavoslavu Gorenjcu — Podgoričanu, ki je bil sam zbiralec narodnih pesmi, poznavalec češke, poljske in ruske literature ter tedaj najplodovitejši prevajalec romanov in povesti iz severnoslovanskih jezikov. Škoda, da sta se ti dve rodoljubni duši že po nekoliko tednih za večno ločili. L. Gorenjec je umrl namreč že 19. svečana 1886 za vodenico. Njegovemu zdravju so nemara škodili tudi pogosti obiski vinske kleti pri »Perinjaku« onstran Kolpe, kjer sta on in učitelj Matěvž Grm v lepem razgovoru in pri pesmi uživala imenitno starogorsko črnino iz Bogovcev pri Kuničih. Ko bi bila L. Gorenjec in I. Š. dlje časa živela drug ob drugem, bi bila blagodejno in oplajajoče vplivala drug na drugega. L. Gorenjec je bil namreč umetniško vsekakor bolj probujen in je imel širše duševno obzorje kakor mladi kaplan I. Š., medtem ko je imel le-ta bistro oko za opazovanje prirodnih in narodopisnih pojavov ter trdno voljo do dela in reda, zato pa nič kaj posebnega pisateljskega

daru. I. Š. je bil treznega duhá, ekonom v vsakem pogledu, ki je vedel, koliko in kaj sme popiti, kdaj mora vstati, kdaj počivati, in je imel razdeljen čas, kdaj in kako se ima delati. Redko je potreboval zdravnika, bolezni se je varoval z dieto in domačimi rožami, ki jih je poznal iz knjig in iz nasvetov starih žensk. Na zunaj je bil bolj nizke postave, polnega, prijetnega obraza, temnokostanjevih las, rjavih oči in dobrih del. Svojemu stanovskemu predniku L. Gorenjcu je postavil železen nagrobni spomenik, posadil cvetlice na njegov prerani grob, ki ga je obnavljal na vseh svetnikov dan skozi vseh 36 let, to se pravi, vso dobo svojega adlešičkega župnikovanja (do 5. majnika 1922). Po njegovem odhodu je grob ostal pust in so ga morda tudi že prekopali.

Od L. Gorenjca je prevzel I. Š. pohištvo in biblioteko ter gospodinjo Franco Lavričevo, sestro avstrijskega podmaršala Ivana Lavriča Zaplaškega (1850—1941), ki mu je pridno delala in zanj skrbela tja do prve svetovne vojne. Sledila ji je domačinka, Adlešičanka A. S., ki mu je podarila hčerko Anico. Tako se je I. Š. krvno zvezal z Belo Krajino. Otroka je nekoliko izšolal in ga spravil do kruha. Menda je bilo ravno pričakovanje rojstva tega otroka vzrok, da je I. Š. nenadoma stopil v pokoj, četudi ga je škof Jeglič posebno čislal in mu baje že napisal dekret za dekana v neki donosni dekaniji. Od 30. sušca 1922 do svoje smrti je I. Š. kot upokojenec pomagal v dušnem pastirstvu in v šoli v Št. Lovrencu ob Temenici na Dolenjskem. Tu so mu ob njegovi sedemdesetletnici rojstva, v majniku 1929, njegovi prijatelji (pesnik Fr. Neubauer, J. Romè, A. Oblak, N. Županič, S. Vurnik) priredili skromno slavnost. Tedaj je napisal I. Š. na prošnjo uredništva »Etnologa« prvi del svoje avtobiografije in bibliografije (»Etnolog« III, 73—86), ki jo je nadaljeval ob svoji 75-letnici (»Etnolog« VII, 139—145), ob svoji 80-letnici (»Etnolog« XIII, 128—139) in ob svoji 85-letnici (»Etnolog« XVII, 114—118). Meseca avgusta 1943 je še čil in zdrav slavil jubilej biserne maše, a pozimi 1943—44 je začel hudo bolehati — menda na mehurju —, tako da je iskal zdravniške pomoči v Ljubljani. Po vrnitvi v Št. Lovrenc je umrl (15. X. 1944). Pogreb je izvršil prodekan Hinko Povše ob prisotnosti okoliške duhovščine.

*

Okoli novega leta 1886 je prišel I. Š. na Belokranjsko, v svojevrstno deželico z milim podnebjem, v deželico grozdja in breskovega cvetja, kjer so živeli pohlevni in mehkosrčni, v občevanju ljubeznivi in zelo gostoljubni ljudje, saj pravi adlešički pregovor: gost v hišo — Bog v hišo. Adlešičko župnišče res ni veliko in župnikovi dohodki so skromni, vendar so se prijatelji radi shajali tu v bližini častitega starega gradu Pobrežja — Freyenthurn (tedaj lastnina barona Apfalterna), medtem ko je I. Š. v povračilo zahajal k sosednim župnikom v goste. Saj vina mu ni bilo treba kupovati, ker ga je dobil toliko za »biro«, da je lahko kril potrebo. Holma Velika Plešivica (366 m) ter Priložnik sta dajala prijetno rdečo kapljico, pri kateri se je dalo dolgo sedeti in prijetno kramljati, ne da bi bili gostje

težko vinjeni. Največ so zahajali k Šašlju: viniški župnik Jure König, semiški dekan A. Aleš (prijatelj Janeza Trdine), domači učitelj M. Grm, okrajni glavar V. Parma, s hrvatske strani pa kunički župnik Bosek, učitelj M. Jurmić, J. Belavić, in včasih Pavel pl. Leder, arhidijakon iz Podlipnika, ki je imel sina in tri krasne hčerke. Hrvatski katoliški župniki so imeli namreč že od srednjega veka sèm po tradiciji ilegitimne žene in okoli župnišča so veselo skakali njihovi otroci, ne da bi narod to zameril, ker je bil tega vaje.

To so bili še tisti časi, ko na Hrvaškem še ni bilo zagrebškega nadškofa Posilovića in v Sloveniji še ni deloval škof A. B. Jeglič, podprt z doktrinami prebujenega katolicizma in pretirano strogo etiko, ki jo je širil Anton Mahnič v svojem »Rimskem katoliku«. Pozneje se hrvatski župniki niso več pojavljali v družbi svojih ljubic in otrok po slovenskih farovžih ob Kolpi. Celo metliški prošt Franc Dovgan (1831—1923), stoprocentni kavalir, ki je znal ves Dantejev poem »Divina Commedia« na pamet, je moral razumeti duhá časa in se mu deloma ukloniti.

Vsekakor je zašel I. Š. s svojim prihodom v Belo Krajino v povsem drugo družabno osredje in drugačen okoliš, nego ga je bil navajen poprej na »Črnem Kranjskem« v Ljubljani ali v Šempetru pri Novem mestu. Če si v duhu predstavimo Belo Krajino še pred 50 in 60 leti, ki je bila tedaj na zunaj res bela in je nosila v duševnem in narodno-kulturnem pogledu pečat jugovzhoda, potem ni čudno, če je začel I. Š. opazovati ljudstvo in prisluškovati govorici svojih župljanov. Četudi je začel že prej pisati kot poljuden zgodovinar in kronist, vendar lahko trdimo, da so mu vprav bogata belokranjska narodna obrt in umetnost, narodne pesmi in ljudske navade potisnile pero v roko, da je navdušen zbiral in beležil narodno blago.

Najprej je priobčeval narodno blago in pravljice po raznih slovenskih listih in časopisih, potem pa je leta 1906 izdal prvo knjigo »Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada«,* kateri je čez tri leta sledila druga z reprodukcijami fotografij belokranjskih tipov in noš (1909). Vredno je ponoviti, kar piše v uvodu te II. knjige: »Tu podajem dragim Belokranjcem II. zvezek 'Bisernice'. Ker so sprejeli Belokranjci I. zvezek 'Bisernice' tako navdušeno in so ga skoraj vsi slovenski listi ocenili prav laskavo, vzpodbudilo me je to, da nadaljujem z nabiranjem tako zanimivega belokranjskega blaga. Ta zvezek se pa nekoliko razlikuje od prvega. Medtem ko sem skoraj vse gradivo prvega zvezka nabral in zapisal sam, so malodane vso vsebino tega zvezka nabrali in zapisali moji župljani. Zato sem pa tudi pustil pri pesmih, pripovedkah in pravljičah vse jezikovne posebnosti, kakor so jih zapisali zapisovalci.« Da so kmetje sami zapisovali narodne pesmi, pregovore in pravljice, ni mogoče popolnoma odobriti, ker so se pred 50 leti podeželani še borili s črkami in pismeno niti približno niso

* *Bisernice* iz belokranjskega narodnega zaklada. I. V Adlešičih nabral *Ivan Šašelj*. Založilo »Katoliško tisk. društvo v Ljubljani«. Tisk. J. Krajec nasl. v Rudolfovem. Cena 1 krona. 1906.

mogli označiti glasoslovnih posebnosti narečja. Belokranjski kmet pa tudi rad primeša svoji pristni govorici dolenjščino ali knjižni jezik, če govori z gospodom, da se pokaže nekam naprednega in izobraženega in izpriča, da se je v šoli in cerkvi nečesa naučil. Če kmetje sami zapisujejo narodne pesmi in pripovedke, po navadi ne podajo nobene razlage in nobenega pojasnila ali tolmačenja starih, tujih ali fosilnih besed. Kdor vodi folkloristično zbiranje, mora vedno izpraševati in pisati komentarje in pripombe. Baš tega pri I. Š. pogosto ni. Res je, da ima pri I. B. in II. knjigi Bisernice kot dodatek »Slovarček« in »Tolmač neznanih besed«, kljub temu pa se dobe pri posameznih pesmih nepojasnjene in neraztolmačene besede. Da navedemo primere: V uvodu piše, da si iz njegovega »Slovarčka« lahko razložimo belokranjska krajevna imena *Dragatuš*, *Tuševdol*, *Damelj* — teh besed pa ni v njem! — *Cibore*, belokr. *múdače* razlaga I. Š. iz adj. moder, torej *mudrač* = *modrače*, kar ni pravilno, ker veže ime sadu za njegovo barvo; pač pa bo pravilno, če izvajamo ime iz njegove oblike stsl. *мѣдо*, testicula, nsl. *móda*, »die Hode«, sh. mudo, blg. *mędo*, pl. *mędca* »Nieren«. — *Kača* (Bisernice I, 285) nima nikake etimološke zveze s »pikačo« in pikanjem, ker je ta koren celo predindoevropskega, pelazgijskega izvora. — Krasna narodna romanca »Vila iz podrine pravo ženo« (»Bisernice« I, 38–39) se začne takole:

Mjesec kala iz Carigrada,
Za njim kala ta danica zvezda,
ta danica, božja sprovodnica,
ki sprovaja grade Ivanove.

Slovenski bralec se začudi nad obširnimi geografskim obzorjem belokranjske tradicije, ki pozna daljni in bajni Carigrad, »očeta sveta«. Obenem pa se začuti neprijetno zadetega, ker ne ve, kaj pomeni *mjesec kala*. I. Š. besede kalati v slovarčku ni pojasnil. Težko, da bi tudi današnji Belokranjci vedeli njen pomen. Treba se je napotiti proti jugovzhodu in iskati pomena glagola *kalati*, ker slov. *kálati*, -am, v. impf. »spalten« v zvezi z mesecem ne bi imelo smisla. Najbrž je tu pomisliti na hrv. *kálati*, *kálâm* »demittere« spustiti (z visokega na nižje), pogosto kot mornarski izraz o jadrnih, ital. *calare*; od XV. stol. po zapadnih krajih (Rječnik Hrv. ili Srpskog jezika, dio VI, 415). Torej: *mjesec kala* = mesec tone, mesec pojmlje, *mesec medlí*. Če je naše tolmačenje pravilno, potem kaže Šašljevi zapis tega verza v naši pesmi, ki je vsa v desetercu, da Šašelj ni dobro prisluhnil narodnemu pevcu in da se mora ta verz pravilno glasiti:

Mjesec kala izza Carigrada,

sicer bi manjkala strofi ena stopica in bi bil stavek brez smisla. To kaže, da je pesem nastala tam, kjer se ljudje ukvarjajo z ladjarstvom, z jadranjem — v Hrvatskem Primorju, od koder je našla pot med belokranjske Adlešičane, če je ti niso sami prinesli s seboj nekoč v XVI. stol.

Mora se reči, da je I. Š. nedostajalo znanstvene osnove in erudicije, ker ga pri nabranem delu ni zanimala primerjava z enakimi in podobnimi

pojavi v sosesčini, če se že ni domislil, da bi iskal variant v daljavi. En sam kilometer daleč od adlešičkega župnišča živijo onstran Kolpe ikavski Hrvati, 2 km daleč pravoslavni Srbi ijekavci-štokavci, došljaki iz Hercegovine, in 6 km daleč belokranjski Poljci, ki po govoru in noši pripadajo centralni (metliško-črnomaljski) belokranjski skupini. Že v tem majhnem krogu se dajo izvesti imenitne primerjave s stališča izgovora, tradicije, mentalitete, gradnje poslopij itd. Prvotne adlešičke narodne pesmi, ki so skoraj iste kakor v Preloki in na Vinici, govore za to, da so prišle hkrati s svojimi nosilci z ozemlja med Uno—Kvarnerom—Kolpo, torej iz visoke ali gorske Hrvatske.

Kako neugodno je urejati narodno blago, če so ga zapisali neuki kmetje z okorno pisavo, nam kaže tudi neki primer iz J. Glonarjevega dodatka Slov. nar. pesmim I (»Etnolog« X—XI, 223—224), kjer se glase zadnje tri vrstice prve kitice narodne balade »Sestra ubije brata«:

Kaj bi mogel Jure obed obedovati,
to se začne s sestrico igrati:
Ajamusesem mulomalula!

Kaj pomeni ta Ajamusesem in kaj mulomalula? Tako zveržena primera spominjata na nerazrešene besede orientalske klinaste pisave; če pa nestvor pametno razčlenimo, dobimo: A ja mu se sem... Mislim, da ne bomo zgrešili, če rečemo, da mulomalula pomeni = milo molila; torej ves verz:

A ja mu se sem milo molila!

Seveda pristavlja J. Glonar v opombi: »Iz okornega zapisa v Barletovi zbirki« (»Etnolog« X—XI, 227). Za J. Barleta je zbiral in zapisoval narodno blago v Gribljah kmečki fant Matiček Totar (rojen 1873), sedaj kmet (farmer) v državi Texas v USA, ki je bil talentiran mladenič ter gotovo ni zapisal zgoraj omenjene balade. O njem se bo več povedalo eventuelno pri obravnavi folklorističnega delovanja Janka Barleta v Beli Krajini.

Pa tudi tam, kjer je I. Š. sam zapisoval, je večkrat pustil nejasne in nesmiselne besede in verze pri miru ter objavil pesem brez poskusa pojasnitve. V »Slovanu« III, 379 je objavil pod naslovom »Belokranjske narodne pesmi« tudi balado o Kraljeviču Marku in njegovi nezvesti ljubi:

»Kak ću pjevat grlo glasovito,
u ti gori trideset hajdukov,
i med njimi mali te hajduče;
ono ima tri srca junačka.«
»Ne boj se ti, vjerna ljuba moja,
vse ja oću pod sabljom metniti,
z maletom se na šake držati.«
Vse je Marko pod sabljom metnio
z maletom se na šake držao.

Kaj naj pomeni mali te hajduče? Ako je ime hajduka, bi moralo biti pisano z veliko začetnico; ako je hajduk brezimen, bi mogli pričakovati

za silo malo to hajduče. In ko se v nadaljnjem omenja trideset hajdukov in med njimi »mali te hajduče«, I. Š.-u še vedno ne pride na um, da je to osebno ime Maleta kakor n. pr. Vladeta, Mileta, Miketa in ki je tudi sicer poznano v srbski narodni epiki: Vuk. Stef. Karadžić: Rječnik, 355: Maleta. m. »Mannsname, nomen viri«; Rječnik Hrv. ili Srp. jezika, dio VI, 415: Maleta se pojavlja v narodnih pesmih našega časa »Pred crkvom ga namjera namjeri na junaka vojvodu Maletu od bijeloga grada, pa govori vojvoda Maleta... Vuk. nar. pjesme; »ja se bojim Maleta hajduka«, Marjanović, 135.

Tudi v ženski (na pol lirski) pesmi »Noče je vzeti« (»Bisernice« II, 83) moti bralca nejasno mesto:

Mili, dragi Bože,
Glavica me boli.
Gde moj dragi služi
Vučakovskem gradu
Pri mladome kralu,
Konjca vranca jaše,
svetlu sablju paše.

Kako naj kdo razume: dragi služi Vučakovskem gradu? Nemogoče! Če pa pišemo: dragi služi vučakovskem gradu, je stvar prirodna in jasna (prim. Kat. Županič, Šopek poljskih cvetic iz Gribelj v Beli Krajini, str. 133, No. 45).

Junaška pesem »Bolni junak« (»Bisernice« II, 24) se začenja:

Junoj črni gori
žarki oganj gori...

Povprečni bralec ne bo vedel, kaj pomeni junoj, ne bo slutil, da je to nastalo iz ju onoj namesto »u onoj«; (prim. F. Kurelac, Jačke ili navadne pjesme..., str. 313: »Žarki oganj gori va 'noj črnoj gori...«).

Nedostatkov take vrste je dosti, v pretres smo jih vzeli le nekaj.

Škoda za znanost, da I. Š. ni primerjal belokranjskih narodnih pesmi s hrvatskimi in srbskimi, ker bi se bili dali iz tega izvajati imenitni zaključki.

Naj navedem belokranjsko žensko pesem »Komu bi rože trgala« (A) (»Bisernice« I, 99) in njeno hrvatsko pesniško sestro iz Hrastja pri Karlovcu (Fr. Kurelac, Jačke..., 311):

A

Lep je vrtec ograjen,
pun je rožic nasajen.
Vsakojake, rumene,
največ mudre, zelene.
Mimo pala stozica,
po nji šeće grofica.
Klanja se ji rožica.
Još govori grofica:
»Kaj se klanjaš, rožica?
Ja te nimam komu dat'.

B

Mali je vrtak ograjen,
pun mi je rožic nasajen.

Po njem se šeće devojka,
za njom se vije rožica.

»Kaj mi se viješ, rožica?
Nimam te komu trgati.

Čačka, majka prestari,
bratje, sestra premladi.
Moj je dragi daleko.

Preko devet črnih gor.
Za goro je črni bor,
za borom je beli grad,
na sred grada stolec zlat,
na njem sedi dragi moj,
na prstu mu prsten moj,
da se pozna dragi moj.

Z belim perom prepisuje,
na me tužno premišluje.

Otac i mati prestari,
bratac i sestra premladi,
moj mi je dragi daleko:
čez tri vode gliboke,
čez tri gore visoke,
čez tri luge zelene.
Iza njih je beli grad
i u gradu zlati stol,
za stolom je dragi moj,
na prstu mu prsten moj,
da se pozna, da je moj;
na glavi mu venčac moj,
da se pozna, da je moj,
u žepu mu rubac moj,
da se pozna, da je moj.»

Drugi knjigi »Bisernice« je priložil I. Š. reprodukcije fotografij Belokranjcev v skupinah in posamezno: »Bojanci in Bojanke«, »Vlahi in Vlahinje«, »Belokranjski ženin in nevesta«, »Predica iz Adlešič«, »Viničan«, »Belokranjski črednik«, »Teta v belokranjski svatbi«, kar seveda povišuje folkloristično vrednost knjige. Ni pa prav, da je v skupini Bojancév, ki so Srbi, vtaknil v njihovo narodno nošo tudi pristne Adlešičane (ga. Marija Rauch s hčerko!) in da sta se kot žumberska Vlaha oblekla advokat dr. Jure Adlešič ter metliški organist Mihelčič. Že na sliki kažejo fiziognomije, da to niso nekdanji srbski prišleki iz globokega Balkana, ki streljajo in sekajo z očmi in imajo drugače izoblikovano duševno strukturo kakor ostali Belokranjci. Sicer smo pa že marsikje opazili, da objavljajo nekateri avtorji v svojih opisih narodov in dežel kaj radi lepe mestne gospodične in kultivirane gospode, oblečene v narodne noše, nemara zato, da bi bil narod kot tak svetu lepše predstavljen.

S temi prigovori in kritičnimi opazkami nikakor nočemo škoditi dobremu imenu, ki ga ima I. Š. v naši znanstveni književnosti. Nasprotno, mi trdimo, da ostane I. Š. kljub hibam pri nabiranju folklorističnih zanimivosti — belokranjski Vuk Karadžić, si parva fas est componere magnis... Ves čas svojega razmeroma dolgega življenja je kazal nemogočljivo voljo do dela in občudovanja vredno dinamiko udejstvovanja. Zbiral je neprestano kakor čebela med: pesmi, pregovore, izreke, šege, navade, narodne obleke, stare novce itd. Vse to je obvaroval pozabe in to se bo v bodočnosti po nadarjenih umetnikih kot gradivo predelalo in se zopet vrnilo ljudstvu v požlahtnjeni, predelani in lepši obliki. Res pa je, da I. Š. ni iskal ne primerjalne širine ne evolucionistične globine. Ostal je negiben na mestu ter samo beležil, kar je videl in slišal, ne da bi se dosti vpraševal: od kod, zakaj, čemu.

Ko je izšla l. 1906 prva knjiga »Bisernice«, je takoj pritegnila pozornost slovanskih filologov v raznih časopisih. Najvažnejša sta referata Vatroslava Jagića in Ivana Grafenauerja v slovitom »Archiv für slavische Philologie« XXIX, str. 475, Berlin 1907. I. Grafenauer označuje »Bisernice« kot zelo lepo folkloristično knjižico za jezikovno in narodopisno proučevanje zanimivega belokranjskega ljudstva ter pravi, da se

starejše pesmi jezikovno in vsebinsko naslanjajo na hrvaški idiom. Tu se nahaja srbskohrvatski deseterec, aorist, nomin. deklinacija adjektivov, instrumental *a*-debel na *-um* in marsikaj fonetičnega, kar je blizu srbohrvaščini. I. Grafenauer pravi na koncu, da predstavlja belokranjski dialekt, kot ga kažejo »Bisernice«, zanimiv prehod od slovenščine k srbohrvaščini. Ali vpliv slovenske knjige in šole, sodišča in državne administracije, cerkve in posvetne inteligence jemlje belokranjskemu govoru vedno več starih posebnosti, jih brusi in dovaja slovenskemu književnemu jeziku. Grafenauerju posebno ugaja Šašljev »Slovarček« (»Bisernice« I, 241–329), ki donša izbor besed, katerih Pleteršnikov slovar nima.

Grafenauerjevimi izvajanjem pristavlja V. Jagić, da zaslužijo »Bisernice« največjo pozornost slovanske filologije, ker odkrivajo pogled v zanimivi proces prehoda iz srbskohrvatske narodnosti, ki je tvorila nekdanji osnovni značaj prebivalstva, v slovenski idijom. V nasprotju z Grafenauerjem trdi Jagić, da govore Belokranjci mešan dialekt (Mischdialekt), ne pa prehodnega (Uebergangsdialekt). Srbohrvaščino da je kot spodnjo starejšo ljudsko plast pod vplivom cerkve, šole in administracije prekrila mlajša slovenska, ki sili skozi vse pore (luknjice) v starejšo stvarino. Najuporneje da se branijo novim vplivom stare pesmi, pregovori, medtem ko so gibljive jezikovne oblike in glasoslovni fenomeni močno popustili.

K tem izvajanjem V. Jagića bi pripomnili, da je nekam težko govoriti o enotnem belokranjskem dialektu, ampak da je bolje, ako se govori o belokranjskih dialektih (cf. N. Zupanič, Bjelokranjci. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatska-slovenačka, I, 226), ki bi jih danes res z večjo pravico imenovali mešane kot pa prehodne govore od hrvaščine k slovenščini, to pa zato, ker so turški vpadi XV. in XVI. stoletja zlasti v južnem delu uničili staro belokranjsko prebivalstvo z organskim prehodom govora k hrvaščini in so prišli novoseli iz raznih predelov med Uno in Kolpo. Tudi ni bil vpliv slovenščine povsod enako intenziven. Vsekakor je največ sprejemala okolica Črnomlja in Metlike, ker so bile tam upravne, sodnijske, šolske in cerkvene oblasti, ki so širile med narod ne samo slovenski jezik, ampak tudi srednjeevropsko-alpsko kulturo* ter civilizacijo.

I. Š. ni bil samo priden zbiratelj folklore, ampak tudi radodaren mož. Ko je napolnil nekoliko zabojev s kosi narodnih noš (»jalbe«, pečice, svatovski robei in otirači, koralde) iz adlešičke, podzemeljske in preločke župnije, je vse skupaj poslal v dar deželnemu muzeju »Rudolfinumu« v Ljubljani, za kar se mu je uprava muzeja pristrčno zahvalila v pismu od 15. XI. 1906: »Sedaj je naša belokranjska zbirka tako bogata in popolna, da se bo zelo lepo prezentirala. Hranimo jo v posebni belokranjski omari, da boste Belokranjci ponosni na njo. Pred vsem so znamenite peče in pečice, katerih smo dobili tudi iz Dobljč lepo število.« Istega leta (1906)

* Pri preučevanju osnovnih razlik slovenske ljudske kulture sem se l. 1912 prvič izrekel za trojstvo kulturnih vplivov ter območij: 1. srednjeevropsko-alpsko, 2. mediteransko, 3. jugoslovansko kulturno območje (N. Zupanič, Zumberčani i Marindolci, Bograd 1912. str. 6–7). Namesto jugoslovansko bi bilo morda bolje reči: panonsko-jugoslovansko območje.

je poklonil I. Š. svojo obilno numizmatično zbirko rimskih novcev s tremi zaboji knjig vred muzeju škofovih zavodov v Št. Vidu, škofijskemu cerkvenemu muzeju pa je dal zbirko starih mašnih plaščev, cerkvenega posodja in kipov iz adlešičke in podzemeljske župnije.

Za svoje obilno delo je prejemal I. Š. tudi zaslužena priznanja in časti. Že l. 1887 ga je imenovala Osrednja komisija za ohranjenje zgodovinskih spomenikov na Dunaju za svojega dopisnega člana; 23. XII. 1908 ga je izbrala občina Adlešiči za svojega častnega občana; 21. I. 1921 ga je imenovalo škofijstvo v priznanje »delovanja v dušnem pastirstvu in dela kot pisatelja na polju domače kulturne zgodovine« za duhovnega svetnika. Glasilo Etnografskega muzeja v Ljubljani »Etnolog« se ga je spomnilo s prigradnimi članki ali beležkami ob njegovi 70-, 75-, 80- in 85-letnici rojstva.

Slava in čast Ivanu Šašlju, najplodnejšemu slovenskemu folkloristu prve polovice XX. stoletja. Naj se mu do poznih rodov svetlikajo nad črnim grobom bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada!

Jože Rus

Valter Bohinec

V groznem taborišču Buchenwaldu, ki ima na vesti toliko naših najboljših ljudi, je 25. marca 1945 omahnil v objem smrti tudi dr. Jože Rus, knjižničar naše Univerzitetne knjižnice. Z njim smo izgubili znanstveno izredno delavnega človeka, ki je vzgledno ljubezen do domačih tal združeval z živim zanimanjem za vse njihove prirodne in kulturne pojave, saj se je udeleževal kot geograf, zgodovinar in etnograf.

Rojen 20. marca 1888 v Ribnici na Dolenjskem iz mnogočlanske družine, je obiskoval gimnazijo v Ljubljani, na Sušaku in v Novem mestu, kjer je maturiral leta 1910. Nato je poslušal na Dunaju predavanja iz geografije in zgodovine, napravil izpit za pouk telovadbe na srednjih šolah (1913), doktoriral pri prof. E. Brücknerju z disertacijo »Das Unterkrainer Karstgebiet« (1918), končno pa napravil še diplomsko izpita iz zemljepisa (1918 na Dunaju) in zgodovine (1924 v Ljubljani) kot glavnih predmetov. Njegova disertacija, ki žal ni izšla v tisku, je vendarle našla pohvalo ne le njegovih tedanjih učiteljev, temveč tudi še pozneje, ko jo je ocenil kot priznanja vredno delo J. Sölch (Geogr. Jahresber. aus Oesterr. XX 1940, str. 96—97). Med prvo svetovno vojno vidimo Rusa nekaj časa kot suplenta na gimnaziji v Kranju (od okt. 1914 do sept. 1916), po vojni pa kot nadomestnega učitelja na gimnaziji v Celju (od decembra 1918 do marca 1919). Zapustil je šolsko službo zaradi gmočnih razmer in se preselil v Beograd. Tu je pri državnem odboru sodeloval pri pripravi za volitve v ustavotvorno skupščino oziroma za volitve v narodno skupščino 1923, a tudi pri organizaciji ljudskega štetja 1921 za vso državo in za mesto Beograd posebej. Udeležen je bil tudi pri izdelovanju zakonskih

projektov za razdelitev države na oblasti. Naveličan nemirnega življenja je končno — ko si je bil že leta 1921. ustvaril domače ognjišče — zaprosil za mesto na tedanji Licejski, sedaj Univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Tu je vršil od 22. dec. 1924 dalje posle knjižničarja, dokler ga ni v noči od 12. na 13. januar 1944 odvedla policija in ga izročila okupatorju, ker je odkrito napovedoval zarjo svobode. Po skoraj enoletnem trpljenju v Dachau-u so ga odpeljali v Buchenwald, odkoder se ni vrnil več...

V znanosti se je Rus udeleževal predvsem kot zemljepisec in zgodovinar, vendar je bistro opazoval tudi življenje in delo našega naroda. O tem priča vrsta publikacij, med katerimi naj bodo tu omenjene za etnografa najvažnejše: 1. *Istorijske osnove etničnega i kulturnog stanja kod Slovenaca*. Njiva I, Ljubljana 1921, stran 293—305; razprava je istočasno izšla v Glasniku Geografskega društva v Beogradu V, 1921, str. 211—222; 2. *Suha roba, brihtna Ribnica in široki svet*. H geografiji naše lesne domače obrti. Ponatis iz »Jutra« 7. 9. 1930, Ljubljana 1930, str. 1—16; 3. O tipu našega mesta na pomolu. Študija h krajevni legi večine naših malih mest. LZ L, str. 685—691, 739—747; 4. Uvodno poglavje v knjigi Iv. Vrhovnika »Trnovska župnija v Ljubljani« z naslovom: *Prostori župnije, njih priroda in človek*. Lj. 1933, str. 9—32; 5. *Slovanstvo in Vislanski Hrvatje* 6. do 10. stoletja. Etnolog V/VI, 1933, str. 31—45; 6. *Ribnica in Suha Krajina*. Proteus I, 1933/34, str. 139—145; 7. *Postajne dežele dinarskih Slovanov na potovanju v 6. stoletju*. Zbornik IV. kongresa slovenskih geografov in etnografov v Sofiji 1936, str. 344—347; 8. *Dolenjci v luči statistike*. Zbornik »Dolenjska«, Lj. 1938, str. 140—141; 9. *Dolenjsko vinstvo pred 100 leti*. Prav tam, str. 172—173; 10. *Vaške table in vaška imena*. Samouprava VI, Lj. 1938, str. 48—54 in ponatis v izredni publikaciji Geografskega društva v Ljubljani 1938, str. 1—6; 11. *Jedro kočevskega vprašanja*. Ponatis iz »Kočevskega zbornika«, Lj. 1939, str. 3—45 (v »Kočevskem zborniku« str. 131—174); 12. *Od ceha do združenja*. Spomeniki zgodovine ljubljanskega krojaštva. Posebni odtisek iz »Zbornika slovenskega obrta 1918—1938«. Str. 1—24; 13. *Lesna domača obrt*. Predavanje na gozdarski anketi 1941, razmnožen strojepis. Z malenkostnimi popravki je to predavanje izšlo v tisku pod naslovom: *Suha roba ali ribniški mali človek*. Razširjen ponatis iz »Zbornika slovenskega obrta 1918 do 1938«. Lj. 1941. Str. 1—19.

Vse te spise preveva neka posebna svežina, ki izvira deloma iz avtorjevega živahnega temperamenta, deloma pa iz njegovega pregnantnega izrazoslovja, črpajočega iz živega narodnega jezika. Ohranil nam je vrsto starih domačih izrazov in nazivov ter jih vpeljal v znanstveno terminologijo. Časih je seveda ustvarjal izraze tudi sam; nekatere bomo gotovo obdržali, medtem ko so drugi manj posrečeni. Vsebinsko so za etnografa najznamenitejše tiste razprave, ki obravnavajo dolenjske domače obrti. Iz njih govori resnični poznavalec ne le obrti kot takih, temveč tudi njih-

vega zgodovinskega razvoja in njihovih današnjih socialnih in gospodarskih pogojev. Kako lepo nam opisuje n. pr. v »Jedru kočevskega vprašanja«, svojem pač najboljšem delu, kako je prvotna kočevska krošnja, ki je obsegala po privilegiju krošnjarjenja iz l. 1492 predvsem živino, platno in suho robo, izgubljala svoje pogoje, tako da so Kočevjarji začeli kupčevati z južnim sadjem, za kar so dobili l. 1785 tudi uradno dovoljenje. Tako je »kočevski krošnjar prešel od domačega blaga na kupivno, lotil se je neproduktivnega trgovanja. S tem je pa izpodrezal življenjske možnosti velikemu številu domačih sinov in hčera: Po kočevskih hišah so nastale nevzdržne gospodarske razmere ter se je iz obdobjnega, sezonskega zapuščanja domovine rodilo trajno izseljevanje...« (Jedro koč. vpr., pos. odtis, str. 11.) Plamteči poziv, s katerim se je zavzel v svojem predavanju o ribniški lesni obrti za svoje rojake suhorobarje, ki jim je treba pomagati iz gospodarskih težav, je značilen za Rusov socialni čut.

Mnogo krajših in daljših sestavkov tudi etnografske vsebine, posvečenih predvsem dnevnim vprašanjem in zato časih dokaj borbenega značaja, je Rus objavil v dnevnem časopisu. Nekaj člankov in razprav je ostalo tudi v rokopisu; tako omenja n. pr. sam v »Jedru kočevskega vprašanja« razpravo: Baker in Reka v dolenski preteklosti (K zgodovini starih poti naše trgovine). Škoda bi bilo, če bi te stvari, ki tiči v njih mnogo podrobnega dela, ostale neobjavljene. V teku let si je bil namreč Rus nabral mnogo bibliografskega gradiva, iz katerega je poleg lastnih opazovanj črpal snov za svoje razprave. Ni pa svojih izsledkov hranil samo zase, temveč je z njimi vselej rad postregel tudi drugim. Tako je n. pr. za strokovni katalog Univerzitetne knjižnice izpisal poleg drugega tudi vse važnejše domovinoznanske sestavke iz »Laibacher Zeitung« 1854—1912 (prim. M. Pivec-Stelè: Stanje slovenske historične bibliografije, ČZN XXXIV, 1940, str. 210). Žal je to delo ob letalski nesreči v Univerzitetni knjižnici 1944 zgorelo.

Omenim naj še, da je Rus pripravljal za »Atlas Slovenije« zemljevide naših domačih obrti. Sestavil je bil že vprašalno polo za predmetno anketo, ko je vojna prekinila nadaljevanje tega dela.

Bodi možu, ki je tako marljivo pripomagal k boljšemu poznavanju slovenskega ozemlja in njegovega človeka, ohranjen časten spomin!

Avgust Pavel

Vilko Novak

Sredi dela, pred kratkim še poln zdravja in prešinjen od upanja, da bo v osvobojeni domovini mesto tudi zanj, da ji bo končno mogel sproščeno posvetiti vse svoje še vedno sveže moči in nemajhne sposobnosti — tako nas je nepričakovano zapustil slovenski jezikoslovec in etnograf dr. Avgust Pavel. Bil je prvi predstavnik Prekmurja v znanosti, toda člen tistega prekmurskega rodu, ki ga je zgodovinska usoda njegove domače

krajine pahnila v tujo službo. Toda Pavlova sreča je bila, da je tudi v tem položaju služil v prvi vrsti lastnemu narodu — in služil mu je zavestno in z otroškim srcem pesnika. Mnogo je trpel zaradi usojene mu življenjske poti in hudo je bilo nam, ki smo dobro poznali njegove sposobnosti in njegovo pripravljenost, a smo ga videli tako rekoč zvezanih rok v tujini — namesto doma sredi plodnega dela.

Rodil se je 28. avgusta 1886 na Cankovi blizu Radgone. Gimnazijo je dovršil v Monoštru in Szombathelyu (1905); na peštanski univerzi je študiral kot krušni predmet latinsko in madžarsko filologijo, iz veselja pa slovansko filologijo pri Oskarju Asbóthu. Iz primerjalnega slovanskega jezikoslovja je tudi doktoriral (1913) z disertacijo o madžarskih tujkah v prekmurščini (rokopis). Kot srednješolski profesor je služboval v Budimpešti, Tordi, Dombóváru in Szombathelyu (od 1920). Tu je v muzeju Železne županije (Vasvármegyei múzeum) dolga leta vršil posle ravnatelja, kustosa etnografskega oddelka in knjižničarja. Leta 1940. je bil na univerzi v Segedinu imenovan za privatnega docenta za južnoslovansko filologijo s posebnim ozirom na madžarsko-južnoslov. kulturne in literarne stike. Umrli je v Szombathelyu 2. januarja 1946.

Pavlovo delo je bilo mnogostransko. Njegovo glavno zanimanje je bilo usmerjeno na preučevanje prekmurskega narečja. Poglavitno delo s tega področja je knjiga *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana* (Glasoslovje cankovskega slovenskega narečja, Madž. akademija znanosti v Budimpešti 1909, 148 str.). V uvodu (prevod gl. v Slovanu 1911, 121—2 in Novakovem zborniku Slovenska krajina) opisuje razdelitev prekmurskih Slovencev glede na ljudske nazive za prebivalstvo posameznih krajev. Razprava sama je bogata z gradivom za vsa poglavja slovnice in predstavlja zato osnovo za študij prekmurščine. Asbóth je z izveščkom v Roczniku slawistycznym 1910 omogočil njeno uporabo tudi madžarščine nevedčim. — Nekako dopolnilo tega spisa je kritični pretres jezika v katol. prekm. publikacijah iz začetka 20. stol.: *A legujabb vend irodalom nyelve* (Jezik najnovejše prekm. književnosti, *Nyelvtudomány VI*, 1916, 1—27, 102—116). Tu je poudaril za madžarsko slavistiko in kulturno politiko načelno važno resnico: »Nedvomno je, da je ogrski in avstrijski slovenski jezik eden in isti in da so med njima le narečne razlike« (n. d. 5). To načelo je zastopal tudi v zadnjih letih, zato pa mu uradna kulturna politika nikdar ni bila naklonjena. — Jezikoslovno gradivo vsebujejo tudi njegove narodopisne razprave. V rokopisu pa je ostala primerjalna študija o dolinskem in ravenskem prekm. govoru na osnovi etnografskega gradiva Št. Kúharja. Vse življenje je zbiral, kolikor mu je to oddaljenost od domače zemlje dopuščala, gradivo za prekm. dialektologijo. Toda razmere so mu preprečile objavlanje. V želji, da mu to gradivo ne bi obležalo in da bi preprečil diletantizem, se je odzval pozivu in 1942/43 napisal prekmursko slovnico, ki naj bi služila zlasti učiteljem. Ko je delo predložil, so ga zaradi naslonitve na knjižno slovenščino javno napadli in objavo odložili.

Kot jezikoslovec je Pavel napisal še rusko jezikovno vadnico za Madžare, katere pa je izšel 1916 le prvi del. V zadnjih letih je sestavil

obširno rusko slovnico, ki je še v rokopisu. Objavil je tudi več ocen slavističnih del.

Vzporedno z jezikoslovjem je Pavel gojil že od začetka tudi zanimanje za prekmursko in južnoslovansko etnografijo sploh. Tudi v teh delih se družijo filolog z etnografom. Prva razprava te vrste je Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben (Sorodstvo pravljice o Orfeju v južnoslov. nar. pesništvu. Ethnographia XX, 1909, 321—340), v kateri obširno primerja antično izročilo s slovenskimi narodnimi pesmimi o godcu pred peklom in s podobnimi motivi v srbskohrvatski in ruski narodni poeziji. — Sledila je razprava A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai (Južnoslovanski viri zgodbe o Bankovi hčeri, Egyetemes Philologiai Közlöny XXXVII, 1913, 104—112), v kateri je dokazal, da je bila ta verzificirana zgodba v 16. stol. prevedena iz hrvaščine (Sestra Marka Kraljeviča dvori cara i. dr.).

V slovenskem izročilu ga je stalno izredno zanimal motiv Kralja Matjaža in je zbiral gradivo za veliko monografijo o tem predmetu, v kateri bi primerjal madžarsko izročilo s slovenskim. S tega področja je objavil dvoje predavanj: A Hunyadiak a délszláv népköltészetben (Hunjadijci v jsl. nar. pesništvu, v letn. poročilu sombathelji muzeja 1927) in izvleček nastopnega predavanja Kralj Matjaž in Slovenci (Mátyás király és a szlovénok, Sorsunk 1942, 197—202), kjer obravnava zlasti Cankarjeve snovi o Kr. M. in mnenja slovenskih raziskovalcev.

Prekmurski etnografiji je posvetil tri razprave. V prvi Vend szöveggyűjtemény és az eddigi gyűjtések története (Prekm. zbirka tekstov in zgodovina dosedanjega zbiranja, Nyelvtudomány VI, 1916—18, 6—18, 161—187, 263—282) ocenjuje gradivo Št. Küharja v ČZN in prekmurskih publikacijah; sam pa objavlja štiri narodne pripovedke v fonetičnem zapisu z madžarskim prevodom in obširnimi jezikoslovnimi opombami.

Najvažnejši spis s tega področja je razprava Odprta ognjišča v kuhinjah rabških Slovencev (v avtoriziranem prevodu pisca teh vrst Etnolog IV, 125—145; izvirno: Nyiltűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál, Ethnographia — Ertesítő XXXVIII, 1927, 129—144). Tu je prvič posegel v prekmursko gmočno kulturo in opozoril na pozabljene porabske Slovence. — S tega ozemlja je napisal tudi svoj zadnji etnografski spis Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben (Lov na brinjevke v Prekmurju in Őrségu, Magyar Néprajzi Múzeum Ertesítője XXXIV, 1942, 141—163).

S posebno ljubeznijo se je P. trudil za kulturno zблиžanje med Madžari in Slovenci. Odlično je prevedel v madžarščino Cankarjevega Hlapca Jerneja in Potepuha Marka (1937), Na klancu (1941) ter dolgo vrsto črtic in pesmi iz slovenskega in srbskohrvatskega slovstva. Mnogo člankov in predavanj je tudi pospeševalo to zблиžanje. Najizčrpnejši spis te vrste je izšel v zborniku Ungarn und die Nachbarvölker (1943) o stikih med Slovenci in Madžari (str. 123—240).

Pavel je bil tudi pesnik. V mlajših letih je objavljajl svoje pesmi v prekmurščini (tudi pod psevd. Sinek Martinek), manj v madžarščini. Šele v zrelejših letih je pričel ponovno nastopati kot pesnik in izdal zbirki:

Vak völgy ölén igy zsolozsmázok (1933, Tako pojem psalme v objemu slepe doline) in Felgyújtott erdő (Zažgani gozd, 1936). To so žgoče obsodbe sodobnega družbenega življenja, veličastne vizije bodočega sveta, podobe o bogatem življenju velikega človeka, kakršen je bil Avgust Pavel v vsem svojem bistvu.

Za madžarsko kulturo si je Pavel pridobil posebnih zaslug kot ustanovitelj, izdajatelj in urednik znanstvene revije Vasi szemle (Obzornik Železne županije, 1934), pozneje Dunántuli szemle (Prekdonavski obzornik, 1939), v katerem so najodličnejši zastopniki vseh domoznanskih strok objavljali svoja dognanja v zvezi s prekdonavskim ozemljem. Pavel sam je v reviji manj sodeloval. Omembe je vredna razprava o ljudskem stavbarstvu v Órségu (Órségi képek, 193).

Kdor pozna Pavlove načrte, njegovo gradivo in kvaliteto njegovega dela, pa tudi vse ovire, ki mu niso dovoljevale ustvariti vsega, kar je hotel, ta upravičeno obžaluje, da je prav njegovo raziskavanje slovenskih snovi ostalo skoraj pri začetkih.

Obvestilo uredništva

Redakcija *Slovenskega etnografa*, naslednika Etnologa, je bila prvič zaključena že poleti 1946. Zaradi tehničnih in drugih ovir pa novi časopis ni mogel iziti o pravem času, to je v času, ko smo se na mirovni konferenci še bojevali za pravične meje na slovenskem zahodu in severu. V letu 1947, smo časopis povečali z novimi aktualnimi članki. Ta druga končna redakcija Slovenskega etnografa je bila zaključena v pričetku decembra 1947.

Drugi letnik Slovenskega etnografa, ki ga pripravljamo, bo načel in nadaljeval vrsto aktualnih vprašanj v slovenski etnografiji in folklori. Tako bo med drugim razpravljal o nadaljnjih nalogah slovenske etnografije in folklore v današnjem času, podrobneje bo obravnaval razna vprašanja terenskega dela in varstva etnografskih spomenikov, objavil bo poročilo o etnografskem oddelku Pokrajinskega muzeja v Mariboru, pa tudi za razne druge članke bo dovolj prostora na njegovih straneh. Vabimo vse etnografske in folklorne delavce, da nam s svojimi prispevki pomagajo poživiti našo novo etnografsko-folklorno revijo.

Slovenski etnograf bo večidel priobčeval razprave, v manjši meri gradivo. Sčasoma nameravamo časopis razbremeniti tako, da bomo za gradivo osnovali novo publikacijo ali vsaj prilogo k Slovenskemu etnografu pod naslovom »Slovensko etnografsko gradivo«.

Prejeli smo

V oceno:

- Breznik Anton, Ljudski jezik. Poseben odtis iz Narodopisja Slovencev II. Ljubljana, 1945
- D'Arco Gianfranco, Vecchie usanze popolari di Ampezzo. Estratto da »La porta orientale«. Trieste, 1946
- Grafenauer Ivan, Narodno pesništvo. Poseben odtis iz Narodopisja Slovencev II. Ljubljana, 1945
- Kotnik France, Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci — Verske ljudske igre — Iz ljudske medicine. Pos. odtis iz Narodopisja Slovencev II. Ljubljana, 1946
- Kregar Rado, Naš kmečki dom — I in II. Ljubljana, 1946
- Matičič Milko, Iz žive govornice Beneških Slovencev. Pos. odtis iz »Trinkovega zbornika«. Gorica, 1946
- Matičič Milko, Renata Steccati in njeni zapisi beneško-slovenskih ljudskih pesmi. Pos. odtis iz »Razgledov« II, 3-4. Trst, 1947
- Minafič Franc, Slovenske »na rokah« pisane zdravilske bukve iz l. 1759. Pos. odtis iz »Farmaceutskog glasnika«. Zagreb, 1946
- Möderndorfer Vinko, Koroške narodne pripovedke. DSM v Celju, 1946
- Möderndorfer Vinko, Koroške uganke in popevke. DSM v Celju, 1946
- Möderndorfer Vinko, Verovanja, uvere in običaji Slovencev — Peta knjiga. DSM v Celju, 1946
- Mušič Marjan, Obnova slovenske vasi. DSM v Celju, 1947
- »Ob Jadranu« — Etnografski zapiski in študije. Uredil Rado Lenček. (Samozaložba.) Trst, 1947
- Perusini Gaetano, Il contratto di Soccida in Friuli. Estratto dall'Archivio »Vittorio Scialoja« X, n. 1-2. Firenze, 1944
- Perusini Gaetano, Consuetudini giuridico-agrarie della Provincia di Udine. Ravno tam
- Polec Janko, Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogiščevem »Napatku«. Pos. odtis iz 3. zv. Razprav pravnega razreda A. Z. U. Ljubljana, 1945
- Turnšek Metod, Pod vernim krovom: 3. Od jurjevega do kresa; 4. Od kresa do adventa. GMD, Trst, 1946

V zameno:

- Bulletin der Schweizerischen Gesellschaft für Anthropologie und Ethnologie. 21, 22. Bern, 1945, 1946
- By og bygd — Norsk Folkemuseums årbok. I—III. Oslo, 1943—1945
- Ce fastu? — Rivista della Società Filologica Friulana. XVII—XXIII (1941—1947)
- Časopis muzealne slovenske spločnosti. XXXVI—XXXVIII. Turč. Sv. Martin, 1946—47
- Értesítője — A néprajzi múzeum értesítője. XXIX—XXXV. Budapest, 1937—1943
- Ethnographia — Népelet. XLVIII—LVI. Budapest, 1937—1945.
- L'Ethnographie. N. S. N° 38. Paris, 1946
- Geografski vestnik. XVIII. Ljubljana, 1946
- Geographica Helvetica. I, 1—4. Bern, 1946
- Man. XLVI, 70—98. London, 1946
- Mitteilungen der Geographisch-Ethnographischen Gesellschaft Zürich. XXXXI in XXXXII. Zürich, 1942 in 1945
- Národopisný Sborník. I—VIII. Turč. Sv. Martin, 1939—1947
- Oesterreichische Zeitschrift für Volkskunde. Neue Serie. I, 1—4. Wien, 1947
- Terra. Helsinki, 1941—1946
- Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. Uppsala, 1943 in 1944

